

Via Digibron gesammelt, gjb. Juli 2014

Aus DE SAAMBINDER

Artikel von A. Otten aus Rijssen von 1974 bis 1976

über **Jan Bavinck** (aus dessen „Lebenslauf“)

über **De oefenaars van Haafdenkamp**

und **Sundags „Gefängnisbrief“**

der jetzt auch zum Teil in Englisch übersetzt

auf meiner Homepage steht, im Link „Auswanderungen“

im Beitrag über Van Raalte.

Inhalt siehe nächste Seite

De Saambinder

De Saambinder is het kerkelijk orgaan van de Gereformeerde Gemeenten en verschijnt wekelijks. Opbrengsten van het blad zijn bestemd voor de emerituskas.

Wat is opgenomen in Digibron?

De jaargangen 1919 t/m juni 2013 met uitzondering van de jaren 1985 en 1986.

Wat is niet opgenomen in Digibron?

Niet opgenomen zijn advertenties, agenda's, kerkdiensten en boekaankondigingen.

Abonnee worden

Voor een abonnement stuur een e-mail naar kbgg@cbgg.nl.

Contact

Kerkelijk Bureau Gereformeerde Gemeenten

Postbus 608

3440 AP Woerden

Tel. 0348 - 489 900

Fax. 0348 - 483 599

E-mail: saambinder@cbgg.nl

Inhaltsverzeichnis

De verdwenen oefenaars, 16 mei 1974	3
Jan Bavinck: Classisvergadering te Brandlecht, 4 juli 1974	4
Jan Bavinck: Door het lot aangewezen, 1 augustus 1974	6
Jan Bavinck over de afscheiding, 5 september 1974	8
Jan Bavinck: In zijn eerste gemeente, 16 januari 1975	10
Jan Bavinck: Bij loting bedankt, 27 februari 1975.....	12
De oefenaars van Haaftenkamp (1), 7 augustus 1975	15
De oefenaars van Haaftenkamp (2), 28 augustus 1975	18
De oefenaars van Haaftenkamp (3), 18 september 1975	21
De oefenaars van Haaftenkamp (4), 2 oktober 1975.....	23
De oefenaars van Haaftenkamp (5), 16 oktober 1975.....	26
De oefenaars van Haaftenkamp (6), 13 november 1975	29
De oefenaars van Haaftenkamp (7), 20 november 1975	31
De oefenaars van Haaftenkamp (8), 4 december 1975	34
De oefenaars van Haaftenkamp (9), 24 december 1975	37
De oefenaars van Haaftenkamp (10), 15 januari 1976.....	39
De oefenaars van Haaftenkamp (11), 26 februari 1976	41
De oefenaars van Haaftenkamp (12), 11 maart 1976.....	44
De oefenaars van Haaftenkamp (13) 15 april 1976.....	46
De oefenaars van Haaftenkamp (slot), 13 mei 1976	48
Een gevangenisbrief* (1), 10 juni 1976	51
Een gevangenisbrief (2), 15 juli 1976	53
Een gevangenisbrief (3), 29 juli 1976	55
Een gevangenisbrief (4), 7 oktober 1976	57

De verdwenen oefenaars, 16 mei 1974

In de Chr. Encyclopedie wordt een oefenaar omschreven als een helper bij de predikdienst, van wiens hulp men vooral in perioden van tekort aan dienaren des Woords gebruik heeft gemaakt. Zo was het bijzonder in de vorige eeuw, na de afscheiding van 1834, dat in meerdere gemeenten oefenaars optraden. Voor de afscheiding waren ze er echter ook al. Denk slechts aan Justus Vermeer, Cornells van Vollenhoven, Hendrik van Lis, Theodorus Avinck e.a. Uit de door hen- nagelaten werken blijkt wel dat het bekwame mensen zijn geweest. Wulfert Floor met zijn „Eenvoudige Oefeningen" geniet nog alom bekendheid. Rond 1800 lieten meerdere predikanten in uitgestrekte plattelandsgemeenten zich wel bijstaan door oefenaars. Althans Holten, Hellendoorn en Ommen hadden resp. Gerrit Jan Mossink, Gerrit Jonkers en Van de Pol als catechiseermeester en in afgelegen buurtschappen spraken zij een stichtelijk woord. Otto Voortman (1760-1844) uit Rijssen ging tot in het Gelderse en naar Zwolle en Hoogeveen om voor gezelschappen op te treden. In de Napoleontische tijd (1812) werd hij tijdens zo'n samenkomst te Holten in de kraag gevat door een gendarme. Voortman was in de afscheidingstijd bevriend met Wolter Wagter Smitt, de luitenant van de Zwolse schutterij en met de vader der afscheiding. Op 75-jarige leeftijd (1835) stapte Voortman nog naar Groningen om Hendrik de Cock in de gevangenis te bezoeken.

Oorspronkelijk kenden de Gereformeerde Gemeenten ook wel oefenaars. Zij behoorden tot de inventaris van Kruis- en Ledeboeriaanse gemeenten. In die tijd kwam men veelal via het oefenaarschap tot de volle bediening. Toen eenmaal de oprichting van de Theologische School een feit was geworden liet men het oefenaarsschap verdwijnen. De laatste oefenaars waren M. Remijn, H. van Schothorst en L. Wijting. Laatstgenoemde was eerst te Zeist en heeft daarna niet minder dan 32 jaar de gemeente Rijssen (1906-1938) op zeer trouwe wijze ge-; diend. Van 1938-1958 trad hij op als oefenaar in algemene dienst. Kende men in de Nederlandse kerken de oefenaars (in sommige kerkformaties kent men ze nog), de Schotse kerk had „cohorters" of vermaners en in de kerken van het graafschap Bentheim sprak men van „catechisanten".

Ds. J. Schoemaker verhaalt in zijn „Geschiedenis van de Oud-Gereformeerde Kerk in het Graafschap Bentheim en het vorstendom Ostfriesland" (uitg. 1900) iets over de werkzaamheden der catechisanten. Dr. H. Beuker te Grand-Rapids - zelf een oefenaarszoon - heeft in een in 1897 gehouden rectorale rede eveneens licht verschaft over het instituut „catechisant".

In de kerk van het graafschap dan had men de gewoonte om, vooral in de catechismusdienst, in de toepassing aan een tevoren aangewezen „catechisant" één of meerdere vragen te stellen welke uit eigen geloofservaring werden beantwoord. Meestal waren deze „catechisanten" mannen die een geoefend geestelijk leven hadden. Dit optreden in het openbaar verschaften hen op de duur vrijmoedigheid en na enige vorming werden ze allengs meer ingezet om het catechismusonderricht in afgelegen buurtschappen voor het eenvoudige landvolk wat breder te behandelen. Later werd op sommigen wel een beroep gedaan om in een school of op een boerderijdeel tevens een toepasselijk woord te spreken. Vooral toen, evenals in Nederland, de zuivere bediening het veld moest ruimen voor de brave hendrikkenleer, kreeg het optreden van deze catechisanten nog meer betekenis en werden verschillende van deze mannen geroepen tot verkondiging.

Men sprak toen, evenals bij ons, van oefenaar. In de meeste gemeenten waren wel 2 of meer van zulke geoefende catechisanten. Nordhorn en Veldhausen telden er elk 7. Zij hadden ook wel tot taak om pas beginnenden op de weg des heils tot een hand en een voet te zijn. Ds. Schoemaker, die in 1874 te Veldhausen in het ambt werd bevestigd, heeft veel de omgang met deze oefenaars gezocht. De al meer opkomende predikanten van moderne (Groninger) richting hadden daarentegen een afkeer van deze vrome mannen. Klaas Ensing, H. H. Schoemaker en G. Broene waren vooral bemind en mochten voor velen het middel tot bekering zijn.

De meesten hunner zijn met de afscheiding meegegaan. H. H. Schoemaker was zelfs de eerste die door de kerkeraad van Uelsen als lid werd doorgehaald. Het gevolg was dat hij met anderen de eerste afgescheiden gemeente vormde. Schoemaker werd zeer bemoeilijkt in zijn optreden en kwam tenminste tweemaal in de gevangenis terecht. De afgescheidenen in het graafschap Bentheim hebben het zwaar te verduren gehad. De vervolging daar heeft langer geduurd dan in ons land. Kennen wij in onze kerkelijke kring het oefenaarswezen niet meer, ook in het graafschap Bentheim zijn deze „Eldads" en „Medads" niet meer te vinden. Tegen de laatste eeuwwisseling kwam daar een eind aan hun bestaan.

R.

A. O.

[Jan Bavinck: Classisvergadering te Brandlecht, 4 juli 1974](#)

Er is verscheidenheid in de wijze waarop de Heere wil voorzien in de vervulling van het ambt van dienaar des Woords. Van Hermanns Witsius en Bernardus Smytegelt bijv. is bekend dat zij door geloofswerkzaamheden van hun ouders reeds voor hun geboorte tot dit ambt werden bestemd. De uitkomst heeft bewezen dat hun geloof niet ijdel is geweest. Ook had deze handelwijze wel degelijk een schriftuurlijke grondslag want van Hanna en Samuel lezen we in gelijke zin. Mettertijd kwam bij beiden openbaar dat zij lust hadden in het opzienersambt. In de tijd der nadere reformatie en ook thans kunnen we deze lijn in de predikantsroeping wel ontdekken maar deze traditionele gang is ook wel doorbroken. Na de afscheiding zien we dat God soms op extraordinaire wijze kwam te roepen, zelfs zonder schoolse opleiding. Art. 8 van de DKO regelt daartoe de mogelijkheid. Bij sommigen is er sprake van een krachtige innerlijke, overreding, weer anderen kwamen langs een geleidelijke weg tot het kanselwerk. We zouden voorbeelden kunnen noemen van weigerende en vluchtende Jona's maar ook wel van gewillige Jesaja's die antwoordden: „Zend mij henen". Een generaliserend standpunt in deze zaak zou een aanranding van Gods souvereiniteit betekenen.

Zeer merkwaardig, maar toch niet geheel onbijbels, is in dit opzicht het verslag van een vergadering te Brandlecht, een buurtschap in Bentheims omgeving. De gebeurtenis welke aldaar plaatsvond vertoont enige overeenkomst met de geschiedenis uit Handelingen 1 : 21-26, waar ons wordt verhaald hoe de apostelen hebben voorzien in de opgevallen plaats van Judas Iskarioth. Voordat we ons in gedachten verplaatsen naar Brandlecht wil ik u eerst de aanleiding tot deze bijzondere vergadering mededelen. De Graafschapper afgescheidenen verkeerden nl. in een moeilijk parket. De vervolging bleef aanhouden en men zag zich geen kans om kandidaat Sundag bevestigd te krijgen als predikant. De sacramenten werden niet bediend en ook was één predikant niet bij machte om op meerdere plaatsen het Woord te

bedienen. Men besloot een tweetal afgevaardigden te zenden naar de synode der afgescheidenen welke in 1843 te Amsterdam werd gehouden. Één hunner was de Uelser oefenaar Harm Hindrik Schoemaker. Ter synode vonden zij voor hun moeilijkheden een gewillig oor en na overweging oordeelde de meerdere vergadering als volgt: „Wij kunnen u wel een leraar uit ons midden bezorgen, maar daarmee zijt gij niet geholpen, want die wordt, als hij bij u komt, als een vreemdeling eenvoudig weer over de grens gezet; maar hebt gij bij u geen jongelingen, die lust en aanleg tot de studie hebben, stuurt die dan hierheen opdat zij alhier bij ons opgeleid worden. Deze opgeleid zijnde kunnen ze bij u wel bestraffen maar niet over de grens zetten". De synodale raad kwam aannemelijk voor maar het werd nog januari 1845 voordat men tot uitvoering overging.

In de biografie van Jan Bavink* vond ik het als volgt omschreven: „Gelijk Sunday gewoon was in alle zaken den Heere te kennen, zoo kwam hij ook met deze zaak tot den Heere zijn God en bad Hem, dat Hij hem en de broeders in deze gewichtige zaak door Zijnen Geest moge leiden en besturen tot eer van Zijnen naam en tot nut en zegen van de Kerk in het Graafschap. Op zijne aanhoudende en vurige gebeden kwam Sunday tot de overtuiging, dat er, zoo spoedig doenlijk was, aan deze zaak uitvoering gegeven moest worden. Hij schreef dan ook spoedig aan den broeders in het Neder-Graafschap, en in dit schrijven deelde hij hun mede, wat er in hem omging, hoe hij in zijne gebeden ten aanzien van het verkiezen van een jongeling ter opleiding tot het herderson leeraarsambt werkzaam was, en tot welke overtuiging hij in deze zaak gekomen was, hun voorstellende, om, zoo zij hierin met hem overeenstemden een vergadering te beleggen en in dit geval vooraf, met het oog op het gewicht der zaak, een vasten- en biddag te houden, terwijl hij de broeders er tevens toe opwekte om intusschen naar jongelingen in hun midden omtezien, die lust hadden en geschikt waren om opgeleid te worden. De broeders in het Neder-Graafschap ontvingen dit schrijven van Sunday met blijdschap en meldden hem spoedig, dat zij het volkomen met hem eens waren, terwijl hem uitnodigden en hem opdroegen om eene vergadering uitteschrijven en den dag van den vasten- en biddag te bepalen.

Sunday voldeed aan deze opdracht. De dag der vergadering werd door hem vastgesteld op den 17 Jan. 1845, te houden ten huize van den landbouwer Oldkamp in Brandlegt, een Kerkdorp, gelegen tussen Bentheim en Nordhorn, en de dag van den vasten- en bededag werd door hem bepaald op een aan dien datum voorafgaande dagen. En zoo is het geschied. De vasten- en bededag is gehouden door alle Oud-Gereformeerden in het Bovenen Beneden-Graafschap en daarna zijn de broeders tezamen gekomen op den bepaalden datum in de woning van Oldekamp in Brandlegt." Tot zover dan Jan Bavink. Over de vast- en bededagen schrijft Dr. H. Beuker: „iets wat destijds wegens de nood der tijden dikwijls geschiedde. Schrijver dezes was toen nog een kind. Het heugt hem echter nog levendig, dat hij als kleine jongen, op die vastdagen, waarop hij heel den dag ook geen boterham kreeg, niet zeer gesteld was".

Reeds lang voor deze dag had de Heere gebed en lust tot het ambt gewerkt van een jongeman die hier zelf van schreef dat hij van zijn jeugd af begeerte had om bedienaar des Goddelijken Woords te worden en vaak zijne knieën voor den Heere gebogen had en Hem gebeden had de begeerte zijns harten te geven of om ze anders weg te nemen. Toen bij deze bidder alle hoop verdwenen was toonde hem de Heere dat Hij de vurige wens zijns harten zou geven, doch door wegen, die hij niet geweten en door paden die hij niet gekend had. Hij behoorde tot het vijftal dat naar Brandlegt ging om verantwoording te doen.

R.

A. O.

* Niet in druk verschenen bij de boekhandel. Een achterkleinzoon. Ds. H. J. Bavink, stond het mij in bruikleen af.

Jan Bavinck: Door het lot aangewezen, 1 augustus 1974

„Die door Gods genade, deelnemende verstrooide kinder Gods, in't belang van Zion, hebben uit gevoel van gebrek aan leeraars, na een voorgaande vast en biddag gehouden hebbende, vijf broeders verkoren waaruit zij een tot leeraar begeerden met Gods wille te hebben, dit is nader ter beproeving en uitvoering gebragt, door de opzienders der gemeente des Heeren, den 17 January 1845, welken eerst met algemeene stemmen het lot geworpen hebben of men uit dat boven benoemd 5-tal eene tot leeraar verkiezen zou, daarna is na meerderheid der stemmen en ten laatste is J Bavinck uit een tweetal door het lot verkoren, op voorwaarde dat te vooren hij ter studie beschikt wierde, door een vrijwillige intekening tot bijdrag der kosten, van de studie zou beproeft worden of het gene daartoe vereist wierde bijgedragen mogte worden daarna is boven benoemde Broeder in maand Maay 1845 ter schole beschikt op voorwaarde dat Broeder J. Bavinck altoos wanneer hij door Gods genade eert maal in den Predikdienst zal kunnen dienstig zijn hij voor dit Graafschap bepaald blijft. Brandlecht ten huize van E. Aldecamp zijn de ondergetekende Perzonen den 17 Jan. 1845 aldaar vergaderd geweest.”

Dit is Sundags verslag van deze classisvergadering waaronder dan 15 namen volgen van afgevaardigden van de gemeenten Ulzen, Veldhuizen, Schuttrop, Brandlegt en Gildehaus.

Afwezig was de oefenaar-ouderling H. H. Schoemaker van Ulzen omdat hij juist die dag voor de rechter was gedagvaard. Het was de laatste en laagste veroordeling, n.l. tot 11/2 Thaler of f 2, 70, die hem op deze dag werd opgelegd.

De door het lot aangewezen J. Bavinck heeft in zijn „**Korte schets van mijn leven**” een wat uitvoeriger beschrijving van deze vergadering nagelaten. Volgens hem bestond de vergadering uit 22 personen, n.l. 21 ouderlingen en diakenen en kandidaat Sunday die tot voorzitter werd gekozen. Na opening besprak men eerst nog Uitvoerig of men al dan niet op deze wijze zou overgaan om een jongeling te verkiezen voor opleiding tot het leraarsambt. Nu het op handelen aankwam schenen sommige afgevaardigden bezwaard te zijn. De zaak werd in stemming gebracht en het resultaat was 11 vóór en 11 tegen. Hoe kwam men nu uit de impasse? Voorzitter Sunday stelde voor om door het lot tot een oplossing te komen. Allen konden hiermee instemmen maar vooraf knielde de gehele vergadering voor de Heere en bad Hem dat Hij door middel van het lot een Hem welbehagelijken voor de Kerk gunstige uitslag mocht geven. Daarop werd de dienstbode van. Oldekamp geroepen om het lot te trekken en de uitslag was „vóór”. Bavinck schrijft: „*alle broeders, ook zij die tegen gestemd hadden, schenen met de uitslag ingenomen en blijde te zijn*”. Nu de beslissing was gevallen om voort te gaan werden de 5 aspiranten, die zich gemeld hadden, uitgenodigd om door de vergadering te worden gehoord. Het waren J. H. Reurik, F. Huisken, B. H. Kaptein en G. J. Dalink van de Ulzer gemeente en J. Bavinck van de gemeente Bentheim, toen nog te Gildehaus gevestigd.

Dit onderzoek ging niet in de eerste plaats over kennis en ontwikkeling maar inzonderheid over hun bekering tot God, over hun lust tot en hun werkzaamheid met het leraarsambt en dus over datgene wat men onder de naam van inwendige roeping verstaat, aldus Bavinck.

Na afloop van dit onderzoek knielde men andermaal neer om Gods zegen over de stemming af te smeken. Opnieuw staakten de stemmen. Huisken en Bavinck verwierven elk 11 stemmen. De vergadering nam nogmaals het lot te baat maar ook nu werd vooraf knielend gebeden vóór dat de dienstbode werd geroepen om het lot te trekken. Het lot viel op Jan Bavinck. De afgevaardigden wensten de gekozene geluk en spraken de wens uit dat hij een getrouw en waardig dienaar van Jezus Christus zou worden.

Tenslotte vroeg Sundag aan Bavinck waar hij zijn studie wenste te volgen. In die tijd, nog maar enkele jaren na de afscheiding was de opleiding nog niet op één plaats gecentraliseerd. Ds. Brummelkamp verzorgde deze zaak in Arnhem, Ds. de Haan in Groningen en Ds. W. A. Kok in het Drentse Ruinerwold. Bavinck liet de keuze aan de classis, welke koos voor de „Drentse richting”. Bavinck schrijft deze keuze toe aan de twisten onder de afgescheidenen waarbij naar het oordeel van de Brandlechter classis „Drente” het zuiverst bij de waarheid was gebleven.

In alle bescheidenheid vermeldt Bavinck verder: „Zoo is het gekomen, dat de weg ter opleiding tot het ambt van dienaar des Woords voor-mij is geopend. Men denke over de wijze waarop dit is geschied, zooals men meent te moeten denken, mij aangaande, ik zag er den vinger Gods in, eene verhooring van mijne veelvuldige gebeden en eene aanvankelijke vervulling van de begeerte mijns harten.”

Dr. H. Beuker noemt Bavinck een „scrupel jongeling”, d.w.z. nauwgezet van geweten of ook wel angstvallig. Beide hoedanigheden waren in hem aanwezig. Over de wijze van handelen door deze classis schrijft hij: „of nu deze manier van keuze door t” lot te loven of te laken valt, blijve hier onbeslist. Wat men van deze wijze van verkiezing ook oordeelen moge, dat de rechte man gekozen is, laat zich moeilijk ontkennen”.

Na het lezen van Bavincks levensbeschrijving komt men tot dezelfde conclusie als Beuker. Voorzover ik kon nagaan zijn de andere aspiranten ook nimmer predikant geworden.

Jan Bavinck was toen hij aangenomen werd nog slechts 19 jaar. Vóór dat hij „ter schole werd bezorgd” werd hij eerst nog beproefd door het feit dat de vervolging in het Bovengraafschap weer toenam en Sundag werd gevangen genomen. Namens de Graafschapper kerken zoli Sundag hem vergezellen naar Ruinerwold om voor hem bij Ds. Kok toelating te vragen. Als gewoonlijk bezocht hij Sundag in de slotgevangenis te Bentheim om met hem Gods Woord te lezen, te bidden en te zingen. Bavinck deed dit reeds toen hij nog maar 15 jaar oud was. Persoonlijk bracht hij de gevangenisstraf er af maar wel werd hij enige malen tot boete veroordeeld. Nog maar net uit de toren ontslagen ging Sundag met Bavinck op reis naar Drente. „Op onze voeten door het Neder-Graafschap en vervolgens over Hardenberg, Dedemsvaart en Zuidwolden naar „de Bergen”, waarschijnlijk aldus genaamd om een paar zandheuvelds, die er gevonden worden. Die reis, dunkt mij, zal ik nooit vergeten. Het was in het voorjaar van 1845. De gansche natuur werd verjongd. De hand van God, den getrouwen Schepper, vernieuwde het gelaat des aardrijks. De boomen, de bosschen, de weiden prijkten in het eerste fersche groen; de vogelen tsilpten en zongen tot eer van hunnen Schepper en ik ging — tot predikant studeeren. Dat er veel op die reis in mijn binnenste ornging en dat allerlei gewaarwordingen zich in mijn ziel verdrongen, laat zich begrijpen.

Aan de eene zijde was ik blijde en dankte ik den Heere, dat Hij mij op dezen weg had geleid, en aan de andere zijde zag ik tegen het mij wachtende werk op en bad ik God, dat Hij in alles met mij mocht zijn en mij naar ziel en lichaam mocht zegenen", zo schrijft Bavinck over zijn herinneringen aan de reis naar de Ruinerwoldse Theologische School*.

Samen met de eenvoudige G. Brunemeyer uit Veldhausen** moest hij een klein studeerkamertje op de deel betrekken in een klein onaanzienlijk huisje bij het echtpaar „Frederik en Jantien".

Behalve lessen in de „godgeleerdheid" volgens Aegedius Franckens „Kern der Chr. leer" vergaderde hij zich daar kennis van de oude talen, welke Bavinck zich in korte tijd eigen maakte en na vertrek van docent Rosenzweig — een bekeerde Israëliet — werd hij reeds belast om in deze vakken te onderwijzen. Later bleek zijn bekwaamheid daarin wel want men benoemde hem tot docent maar, schuchter als hij was bedankte hij, bij... loting.

R.

A. O.

* Zie „het huis in de bergen" te Ruinerwold, de eerste Theol. School der Afgescheidenen op pag. 153 in „Het wonder van de negentiende eeuw" van H. Algra, en pag. 160 van „Meister Albert en zijn zonen" van Ds. J. Kok.

^ *G. Brunemeyer heeft o.m. 26 jaar (2 keer) de gemeente van Enter gediend. Niet minder dan 53 jaar mocht hij in alle eenvoud het Woord bedienen en was daarna nog 9 jaar emeritus-predikant. Evenals Ds. M. Hofman in Rijssen aanvankelijk als predikant nog een pet droeg zag en Ds. Brunemeyer in Enter als een boerenman wanneer hij op huisbezoek ging. Zijn echtgenote bleef eveneens „de kapmuts" dragen.

[Jan Bavinck over de afscheiding, 5 september 1974](#)

Volgen wij Bavinck op de voet wanneer hij de geschiedenis van Afscheiding in zijn levensverhaal betreft. Ik moge hierbij nog opmerken dat de citaten wel taaien stijlfouten bevatten, — het komt mij voor dat zijn verhaal ongecorrigeerd vermenigvuldigd is — maar terwille van de originaliteit wil ik het gaarne ongewijzigd doorgeven.

Doch eer het gerucht van deze beweging in Nederland tot het Graafschap Bentheim was doorgedrongen, ja geheel onafhankelijk van deze beweging, was ook eene dergelijke beweging op godsdienstig en kerkelijk gebied, op kleine schaal begonnen, beide in het Neder- en in het Boven-Graafschap Bentheim. Aan het hoofd van de beweging in het Neder-Graafschap stond H. H. Schoenmaker, landbouwer in de „Bauerschaft" Haafteknamp onder Uelsen, en aan het hoofd van de beweging in het Boven-Graafschap J. B. Sundag „Faszbinder" of kuiper uit de „Bauerschaft" Samern onder Schüttof. Ik ga de beweging in het Neder-Graafschap met stilzwijgen voorbij, en meld alleen iets over de beweging in het Boven-Graafschap, omdat vooral de laatste met mijne geschiedenis in verband staat.

Jan Berend Sundag was in de maand November 1810 te Samern, ene boerschap onder de gemeente Schüttof geboren. Zijne ouders waren B. Sundag en Catrina Venhuis, die beide den Heere kenden en vreesden. En waren zijne ouders godvreezende en vrome menschen, hij zelf

werd reeds vroeg in zijne jeugd tot God bekeerd en tot volle verzekerdheid des geloofs gebracht. Alzoo bekeerd en tot verzekerdheid des geloofs gekomen, gingen hem de oogen open voor den treurigen toestand, waarin zich de „Reformirte Kirche" in het Graafschap bevond. Die toestand werd hem op het hart gebonden. Gelijk hij gebeden en geworsteld had om zijne eigene behoudenis en zaligheid, alzoo begon hij nu tot God te roepen over den toestand der Kerk, welke hem lief en dierbaar was, den Heere biddende en smeekende, dat Hij zich over haar mocht ontfermen en van hare afwijkingen en afdwalingen mocht terugbrengen. Zoo zwaar woog de toestand der Kerk hem op de ziel, dat hij schier nacht noch dag ruste had. Meer dan eenmaal heeft hij mij betuigd, dat de strijd aangaande de Kerk hem veel langer en zwaarder was gevallen dan die om het heil van zijne eigene ziel. Dikwerf had hij God gebeden, vurig gebeden om hem van dien strijd te verlossen en hem in stilte zijnen weg te doen bewandelen, gelijk andere menschen doen, maar dat hij dit niet had kunnen doen en dat de strijd integendeel steeds heviger was geworden.

Het spreekt vanzelf, dat Sundag niet zwijgen kon van hetgeen in zijne ziel omging. Hij zocht dan ook hem bekende vrome en godvruchtige personen in Schüttorf op, bijvoorbeeld Nienman, Kalter en anderen, en sprak met hen over den treurigen toestand der Gereformeerde Kerk. Bij sommigen vond zijne klacht over de Kerk gehoor en instemming, maar bij anderen werd zij afgewezen. Daar hoort hij bij zekere gelegenheid, dat er op kerkelijk gebied in Holland eene beweging was ontstaan, en dat Ds. de Cock te Ulrum met een groot gedeelte van zijne gemeente zich van de Hervormde Kerk had afgescheiden.

Geen wonder dat dit bericht een diepen indruk op Sundag maakte en dat hij van toen af begeerig uitzag om er meer van te horen. In overleg met enige vrienden besloot hij dan ook eindelijk om zelf Ds. de Cock op te zoeken. Hij voerde dit besluit uit, ondernam de in die dagen nogal moeilijke reis naar Groningen en trof Ds. de Cock in de stad Groningen aan. Ds. de Cock ontving Sundag als een broeder uit den vreemde, en gaf hem, op zijn verzoek, nadere inlichting aangaande de zaak der „Afscheiding", welke onder hem had plaats gevonden en die zich nog dagelijks uitbreidde.

Doch Sundag was gekomen, niet alleen om zich aangaande de „Afscheiding" in Holland op de hoogte te stellen, maar ook om Ds. de Cock te vragen wat de broeders in het Graafschap Bentheim ten aanzien van de „Reformirte Kirche" aldaar moesten doen, hoe zij zich moesten gedragen en hoe zij moesten handelen. Sundag deed dit ook, deelde aan Ds. de Cock den treurigen toestand mede, waarin de Gereformeerde Kerk in het Graafschap zich bevond, vertelde hem hoe die toestand op zijn hart was gebonden, en voegde raadgevingen aan de degenen die het met hem eens waren aan om in deze zaak den kerkelijken weg in te slaan en te bewandelen, om zich namelijk met hunne bezwaren en klachten tot de predikanten en de kerkeraden te wenden en voorts van alle middelen, die ter hunne beschikking stonden, gebruik te maken tot herstel van de ingezonkene Kerk. "

Sundag stemde in met hetgeen Ds. de Cock hem raadde, nam zijn raad mede naar huis en heeft, hoewel hij er tegen opzag, dien raad trouw, zoo veel hem doenlijk was, opgevolgd. Hij heeft, ook in naam van zijne volgelingen, de „pastores" opgezocht, met hen over den toestand der Kerk gesproken, maar zonder enig gunstig er bij dat hij met zijne bezwaren en klachten bij eenige broeders instemming had gevonden. Maar wat moesten zij nu verder doen? Wat raadde Ds. de Cock hen? Zoo vraagde Sundag aan dien trouwen herder en leeraar. En welken raad gaf Ds. de Cock hun? Hij gevolg. Niet alleen stiet hij overal, waar hij kwam, het hoofd maar hij werd soms ruw en grof bejegend. Men schold hem uit voor een dweper en oproermaker,

een onruststooker, terwijl men van het bederf, dat in de Kerk zou ingeslopen zijn, niets wilde weten. Arme Sunday! Wat moest hij nu doen? Wat moest hij nu beginnen?

Moet hij nu stil gaan zitten en lijdelijk gaan aanzien, hoe de Kerk der Gereformeerde Vaders hoe langer hoe verder van de Gereformeerde paden afgevoerd werd, terwijl inmiddels zoo vele zielen misleid werden en gevaar hopen om omtrekomen? Dat kon, dat mocht hij niet doen. Dat liet zijn geweten hem niet toe; dat was in strijd met zijn heilige overtuiging; dat kon hij voor God niet verantwoorden. Is het te verwonderen, dat het hem hoe langer hoe banger werd, en dat hij in dien nood tot God in den hemel riep en Hem smeekte om hem den weg te wijzen, dien hij had inteslaan en te bewandelen?

En heeft Sunday in die voor hem zoo bange dagen met klimmende aandrang tot God in den hemel geroepen, den Heere, den trouw Verbonds-God van zijn volk, heeft zijne gebeden niet versmaad, maar heeft hem integendeel menigmaal met zijne gunste en nabijheid verkwikt en vertroost, en hem verder geleid, doch door eene weg, dien hij niet geweten, en door paden, die hij niet gekend heeft. Van tijd tot tijd namelijk rees de gedachte in zijn binnenste op om zelf als voorganger optetreden en te trachten een woord van stichting te spreken tot allen, die het zouden willen hooren. Langen tijd heeft hij die gedachte wederstaan, en wel met alle kracht, maar eindelijk werd de aandrang in zijn binnenste zoo sterk, dat hij als een vuur werd in zijn gebeente, zoodat hij er gevolg aan moest geven."

Onderscheidene plaatsen uit den H. Schrift, vooral uit de eerste hoofdstukken van de profetie van Jeremia werden zoo krachtig aan zijne ziel toegepast, dat hij daarin een wenk des Heeren zag en niet langer durfde weigeren om als voorganger optetreden.

R(ijsen).

A.O(tten).

[Jan Bavinck: In zijn eerste gemeente, 16 januari 1975](#)

Soms waren deze vervolgingen zeer hevig, zoodat wij genoodzaakt waren in eenzame, afgelegene boerenwoningen bijeentekomen, of des nachts te vergaderen; maar soms scheen het, alsof de vervolging geheel had opgehouden. Men liet ons met rust, al was het bekend, waar en wanneer wij bij elkander vergaderd waren.

Algemeen beschouwd schijnen de vervolgingen in het Neder-Graafschap heviger geweest te zijn, dan in het Boven-Graafschap. De overheid in het Boven-Graafschap namelijk ging er noode toe over en deed het eerst dan, naar het scheen, wanneer zij van hooger hand er toe gedrongen werd.

Bij die vervolgingen had het de Overheid vooral op de voorgangers gemunt. De Oefenaar H. H. Schoemaker uit Haaftenkamp onder Uelsen, die Voorganger was van de Oud-Gereformeerden in het Neder-Graafschap is 6 malen, en de Candidaat J. B. Sunday, die de Oud-Gereformeerden in de Boven-Graafschap voorging, is omtrent 30 malen in de gevangenis geworpen. Ik heb Sunday dikwerf in de gevangenis op het Slot te Bentheim, waar

hij gevangen zat, opgezocht en wij hebben aldaar met elkander psalmen gezongen en gebeden.

Doch dat alles was nu voorbij. Wij werden van de zijde der regeering niet langer bemoeilijkt, maar werden, gelijk reeds gezegd is, geduld. Wij mochten onze openbare godsdienstoefeningen ongehinderd houden, waar en wanneer wij dit verkozen. Wel werd dit aan de Afscheidenen niet officieel bekend gemaakt; maar het kwam hun ter ooren, ook van eene zijde, waar men zulks wel kon weten. Wij vertrokken daarom, gelijk wij reeds opgemerkt hebben, met onze openbare bijeenkomsten naar de dorpen zelve en kwamen aldaar voortaan bij elkander.

Ik diende de gemeente te Uelsen en de gemeente te Wilsum en ging haar, om de beurt, volgens eene bepaling der combinatie, in haar gebouwen in de prediking voor. Ik beken, dat ik er niet weinig tegen opzag, toen ik voor de eerstemaal in Uelsen zelf zou gaan prediken.

Ik stelde mij voor, dat mijn optreden in het dorp zelf opzien zou verwekken. Toen de bepaalde Rustdag - het was in den herfst van 1840 - gekomen was, ging ik alleen, vroeg in den morgen, naar Uelsen. Ik was in het volle ambtsgewaad van de herders en leeraars, zooals in die dagen gebruikelijk was. De weg van Wilsum naar Uelsen loopt over zandige heuvels. Gekomen op den hoogsten heuvel, van waar men den kerktoren van Uelsen kan zien, ging ik een weinig rusten. Ik bad daar in stilte tot God en smeekte Hem, dat Hij met mij mocht zijn, mij moed en sterkte mocht geven, opdat ik het werk zou kunnen verrichten, waartoe ik mij thans geroepen zag. Daarna zette ik mijne weg voort, en toen ik in Uelsen aankwam, gebeurde het, gelijk ik verwacht had.

Eenige burgers mij ziende, liepen samen en begonnen mij te bespotten. Ik stoorde mij er echter niet aan, ging door en kwam goed en wel ten huizen van mijnen ouderling A. Diek aan. Vervolgens mochten wij op dien Rustdag zonder eenige stoornis onze eerste godsdienstoefening in Uelsen zelf houden. Wel werden er enkele keeren steenen tegen de deur van het gebouw, waarin wij vergaderd waren, geworpen, maar overigens, Uep alles zonder hinder geregeld af.

IK was toen nog altoos te huis bij H. Greve te Wilsum, en werd goed verzorgd. Mijn Kerkeraad begon er intusschen tot mij erover te spreken of het niet goed zou zijn, dat ik eene vrouw opzocht en in het huwelijk trad, oordeelende, dat dit in het belang èn van mij èn van de gansche gemeente was.

Inzonderheid drong mijn ouderling H. H. Schoemakers of liever Schoemaker bij mij erop aan, dat ik naar eene wederhelft zou omzien. Ik stemde hem dit toe, maar merkte op, dat dit gemakkelijker gezegd dan gedaan was. Doch onder het bestuur des Heeren en door bemiddeling van mijn ouderling Schoemaker werd ik, kort daarna, bekend met de oudste dochter van den heer C. B. Holland te Vriezenveen, en na behoorlijke keimismaking werd ik met haar verloofd.

Doch nu ik in het huwelijk zou treden, kon ik in Wilsum niet blijven. De inwoners van Wilsum zijn allen eigengeërfde boeren; er bestaan in dit dorp niet anders, natuurlijk met eenige uitzonderingen, dan boerenerven. Onder den boerenstand nu in het Graafschap bestaat nog het zoogenaamde eerstgeboorterecht, dat wil zeggen, dat de eerstgeborene of oudste zoon, en, bij ontstentenis van zonen, de oudste dochter, de vaste goederen of de vaste plaats der ouders erft. Niet zelden gebeurt het, dat de ouders reeds bij hun leven het erf aan hunnen oudste zoon of aan hunne oudste dochter overgeven. En krijgt de oudste zoon of de oudste

dochter de vaste plaats, de andere kinderen hebben aanspraak of eene zoogenaamde "vordering" of uitkeering, terwijl zij hun levenlang eene vaste plaats in de ouderlijke woning behouden, zoo zij namelijk ongetrouwd blijven. Dit eerstgeboorterecht bracht voor Wilsum mede, dat geene nieuwe woningen erbij gebouwd werden. Het aantal erven, dat er was, dat was er en dit aantal werd niet vermeerderd noch verminderd. Wel had een boer het recht om om een woning op zijn erf te laten bouwen, maar hij ging hiertoe niet gemakkelijk over, wetende, dat zulks door de andere boeren niet gaarne gezien werd. Er werd daarom besloten, dat ik Wilsum zou verlaten en in Uelsen gaan wonen, en dit te meer, omdat de gemeente te Uelsen grooter was dan de gemeente te Wilsum.

Zoodra dan bepaald was, dat ik in Uelsen zou gaan wonen, gingen de broeders aldaar aan het werk om eene nieuwe kerk en pastorie te bouwen. Zij kochten daartoe een ander terrein aan, beter en geschikter dan het terrein op , den brink", en het duurde niet lang of kerk en pastorie waren gereed. Ik vertrok daarop naar Uelsen, betrok de pastorie en ging nog een paar maanden in de kost bij A. Lenderink, diaken van de gemeente.

Doch nu was de tijd gekomen, dat ons voorgenomen huwelijk zou voltrokken worden. Vooraf zij intusschen nog vermeld, dat ik, pas na mijne verloving, door eene hevige en gevaarlijke ongesteldheid werd aangetast. Toen zijn eenige bange dagen doorleefd door mij en ook door mijne verloofde te Vriezenveen. Doch mijn ongesteldheid duurde niet lang; door de goedheid des Heeren over mij was ik binnen korten tijd genezen. En hersteld zijnde, trad ik in het huwelijk met Geziena Magdalena Holland, de oudste dochter van Coenraad Bernardus Holland, landbouwer en handelaar in tuinzaden en van Berendina Johanna Jonkman, echtelieden te Vriezenveen. Ik was ruim 24 en mijne Echtgenootte pas 23 jaren oud; zij is ge, boren den 15 April 1827. Ons huwelijk is den 28 April 1850, burgerlijk gesloten door den burgermeester Engels te Vriezenveen, en Kerkelijk Zondag daarop volgende door T. Westrik, destijds predikant der Chr. Afg. Geref. gemeente te Vriezenveen.

Toen ons huwelijk voltrokken was, begaven ik en mijne Echtgenootte ons naar Uelsen om in de pastorie aldaar te gaan wonen. Mijn Schoonvader zelf bracht ons met zijn wagen er heen. Ook mijne goede Moeder uit Bentheim was bij deze gelegenheid overgekomen naar Vriezenveen en ging met ons mede naar Uelsen, om aldaar nog eenige dagen bij ons te blijven. Bij onze aankomst te Uelsen werden wij door onze burens met groote hartelijkheid verwelkomd; zij hadden zelfs een soort van eereboog voor de pastorie opgericht, zoodat wij door een boog onze woning betraden. Ook mijne Studenten begroetten ons met blijdschap; zij vereerden ons bij deze gelegenheid eene buisklok, die vele jaren hare goede diensten aan ons gezin heeft bewezen. De Heere was goed over ons!

R.

A. O.

[Jan Bavinck: Bij loting bedankt, 27 februari 1975](#)

Ik liet mij dit gezegd zijn en nam mijne benoeming mede naar huis. Toen de Synode geëindigd en gesloten was, ging ik naar Vriezenveen, alwaar mijne Echtgenootte met ons dochtertje bij haar Ouders tijdens de Synode op bezoek gelogeed was. Ik trof mijne Echtgenootte, ons dochtertje, ja de geheele familie in gezondheid aan. Het spreekt van zelf, dat wij met elkander over mijne benoeming tot Docent aan de Theol. School te Kampen spraken. Ik dacht niet anders dan dat mijne vrouw mij ernstig zou ontraden deze benoeming

aantemen. Maar het tegendeel had plaats. Wel erkende zij, dat de taak, waartoe ik geroepen werd, zwaar, zeer zwaar was, maar zij wekte mij op om de roepstem, die tot mij was gekomen, in biddende overweging tenemen, er ernstig over natedenken en na rijp beraad eene keuze te doen. "Laat ons", zeide zij, "met elkander het aangezicht des Heeren in onze gebeden zoeken en van Hem ootmoedig vragen, dat Hij u den weg moge wijzen, dien gij in deze gewichtige zaak hebt inteslaan en te bewandelen. Mocht de Heere uw hart neigen om de benoeming tot Docent aantemen, dan wensch ik u ook op deze weg te volgen, en geve de Heere dat uw arbeid dan aan de Theol. School moge strekken tot eer van Gods heiligen Naam en tot zegen voor de Theol. School en voor de Kerk". Zoo sprak mijne Echtgenootte en de geheele familie stemde met haar in. Na nog eenige dagen te Vriezenveen vertoefd

te hebben, keerden wij naar Hoogeveen terug. Vele vrienden en vriendinnen uit de gemeente kwamen ook hier ons gelukwenschen met mijne benoeming tot Docent, en niet weinigen onder die vrienden en vriendinnen durfden mij niet verzoeken om voor die benoeming te bedanken en bij hen te blijven, oordeelende, dat het algemeene belang gaat boven het bijzondere belang. Ik was nu geroepen om voor de geheele Kerk te arbeiden en de geheele Kerk stond boven eene afzonderlijke gemeente. Ook Ds. Kok en de Kerkeraad wezen mij hierop en oordeelden, dat ik de roepstem, die van de geheele Kerk tot mij kwam, niet mocht weigeren optevolgen.

En hoe verkeerde ik zelf onder mijne benoeming tot Docent? In oprechtheid kan ik betuigen, dat ik en ook mijne Echtgenootte in de zaak mijner benoeming tot Docent veel in den gebede werkzaam zijn geweest, den Heere smeekende om de leiding des H. Geestes in den gewichtvolle zaak. En de Heere heeft zich op onze gebeden onbetuigd gelaten? Dat kan, dat mag ik niet zeggen. Mijn hart werd integendeel meer en meer overgebogen om mijne benoeming optevolgen en mijne krachten en gaven ter beschikking der geheele Kerk te stellen. En deed ik dit? Neen! maar ik besloot, om meer zekerheid te erlangen, de beslissing aan het lot overtegeven. Ik schreef daarom twee brieven, een, waarin ik de roeping aannam, en een, waarin ik voor haar bedankte. Ik legde deze beide brieven nevens elkander op de tafel van mijn studeerkamer. De student J. Moolhuizen was toen juist bij ons, en ik verzocht hem een van die beide brieven te nemen en hem, zonder hem te laten zien, op de Post te bezorgen. Doch vooraf baden wij nog met elkander. Daarop haalde Moolhuizen een van de beide brieven en bracht hem op de Post. En welke brief was door hem op de Post gedaan? De bedankbrief. Neen! ik zal er geen melding van maken van hetgeen ik gevoelde en in mij omging op het oogenblik, dat ik met dien uitslag bekend werd! Alleen dit wil ik ervan zeggen, dat ik er geen vrede mede had, noch toen noch langen tijd daarna.

Toen het algemeen in de Kerk bekend was geworden, dat ik voor de benoeming tot Docent had bedankt, ontving ik vele brieven, waarin leedwezen over mijn bedanken werd uitgesproken. Zelfs waren er enkele onder die brieven waarin mij aangeraden werd om op mijn bedanken terug te komen en het terugtenemen. Dit durfde ik ook niet te doen. Ik had eenmaal de beshssing aan het lot toevertrouwd, en hierbij, dacht ik, moest het ook blijven. Al had ik van het lot geen gebruik moeten maken, het gansche beleid van het lot is toch van den Heere. Kon Hij mijn bedanken niet ten beste doen keeren en doen medewerken ten goede? Wist ik wat Hij er in Zijne hooge wijsheid mede voorhad en waartoe het kon en moest dienen? Ik kwam daarom op mijn bedanken niet terug, maar liet het erbij blijven.

Er was alzoo door mijn bedanken eene vacature ontstaan en in die vacature moest voorzien worden. De Synode had hieraan ook gedacht, en een drietal predikanten toegewezen, ^aaruit

het viertal Docenten, in geval een of meer der benoemden mochten bedanken, weer aangevuld konden worden. Dit drietal bestond uit Ds. Poelman, leeraar aan de Theol. School te Groningen, Ds. Oggel, predikant te Utrecht en Ds. de Cock, predikant te Kampen. De Curatoren, daartoe door de Synode van volmacht voorzien, kwamen toen voor de eerste maal te Kampen bij elkander om over de ontstane vacature en over andere zaken te spreken. Slechts weinige oogenblikken werd over mijn bedanken gehandeld en de vraag besproken of mij mijn bedanken niet teruggegeven moest worden, ten einde mij daardoor in de gelegenheid te stellen, dat door mij mijne benoeming nog werd opgevolgd. De broeders durfden echter, en naar mijn inzien terecht, hiertoe niet overgaan, omdat mijn be danken door middel van het lot was geschied. Nu werd in mijne plaats Ds. P. J. Oggel gekozen, maar Oggel bedankte ook en vertrok naar N.-Amerika. Daarop werd Ds. H. de Cock benoemd en Ds. de Cock was van voornemen om, naar men mij verteld heeft, ook te bedanken ten behoeve van zijn Stiefvader Poelman, maar Poelman werd onverwacht door eene hevige ziekte aangetast en - stierf. Nu nam Ds. de Cock de benoeming tot Docent aan de Theol. School aan en hij heeft vele jaren met vrucht en zegen als zoodanig aan die Inrichting mogen arbeiden.

Men schrijve mijn bedanken, middellijk beschouwd, toe aan eene zekere zwakheid in mijn karakter, ik zal dit niet tegenspreken. Er zijn nu eenmaal onderscheidene karakters. Er zijn sterke geesten, mannen van groote wilskracht en van durf, maar er zijn ook zwakke zielen, die, gewoonlijk geringe gedachten over zich zelven hebbende, geen behoorlijk zelfvertrouwen bezitten en daarom terugdeinzen daar, waar gehandeld moest worden. Ik ben wel ietwat "scrupel" van karakter, gelijk Dr. Th. Beuker in zijne rectorale rede "Tubantiana", bladzijde 64 van mij zegt, en daarom ben ik, middellijk beschouwd, voor de opvolging van mijne benoeming tot Docent teruggedeinsd.

Moge maar ieders eigenaardige karakter, ja ieders geheele persoonlijkheid in Christus Jezus door den H. Geest vernieuwd en geheilgd zijn om den Heere aantehangen en te dienen met de gaven en talenten hem geschonken!

Men vergunne mij intusschen om hier nog van eene bijzonderheid melding te maken, welke, mij althans, nogal als aanmerkelijk is voorgekomen. In het jaar 1882 namelijk waren de Chr. Afg. Gereformeerde Kerken wederom te Zwolle in Synode vergaderd, terwijl het juist 28 jaren geleden was, dat de Generale Synode van die Kerken in dezelfde stad was gehouden. Ik was 28 jaren oud, toen ik tot Docent aan de Theol. School door de Synode in 1854 in Zwolle gekozen werd, en mijn oudste zoon Herman had den leeftijd van 28 jaren bereikt, toen hij in 1882 in dezelfde stad tot Professor aan dezelfde Inrichting benoemd werd. Ik en mijn zoon werden dus 28 jaren na elkaar, elk op 28-jarigen leeftijd, in dezelfde stad, tot dezelfde betrekking, aan dezelfde Inrichting benoemd, om namelijk mede te arbeiden aan de opleiding van jongelingen tot de H. Bediening. Ik bedankte voor mijne benoeming, maar mijn zoon nam zijne benoeming nog staande de Vergadering aan, verklarende, dat hij God om deze betrekking aan de Theol. School had gebeden.

Ik weet nu wel dat in deze bijzonderheid niets buitengewoons is gelegen, en daarom vermeld ik haar ook niet, maar ik voor mij zag den vinger des Heeren er in, en ik dankte Hem er voor, dat mijn zoon, ik zeg niet mij zou opvolgen, maar dat hij de plaats zou innemen, die ik door kleingeloof niet had durven vervullen. Zou ik ook tot mijn bedanken geleid zijn, opdat er gelegenheid voor mijn zoon open zou blijven? Ik weet het niet, maar ik weet wel, dat ik sedert dien tijd beter in mijn bedanken heb kunnen berusten.

R.

A. O.

[De oefenaars van Haafteenkamp \(1\), 7 augustus 1975](#)

Opnieuw komen wij met ons verhaal in het oude Bentheimerland, de Duitse streek die in het noorden aan Drenthe en in het oosten aan Overijssel grenst.

Vanuit dit dun bevolkte grondgebied stromen twee rivieren, nl. de Dinkel en de Vecht, ons Overijssels landschap binnen. Het kleine graafschap Bentheim was vanaf de Hervorming overwegend protestants, ja de Gereformeerde belijdenis was er vigerend. Tijdens de regering van graaf Arnold Jobst (1610-1643) moest echter de Gereformeerde Presbyteriale kerkregering plaats maken voor het collegiaal systeem. Deze omwenteling bracht gelukkig niet mee dat de Gereformeerde leer opzij werd gezet. Het verval in Bentheims kerk door inslijping van leervrijheid hield ongeveer gelijke tred met de ontwikkelingen in onze vaderlandse kerk. ,

Het kleine graafschap wordt nog onderscheiden in boven- en neder-graafschap. Het zuidelijke deel vormt de boven-graafschap en heeft het stadje Bentheim als centrum. Op het prachtige slot aldaar resideerde vroeger permanent de regerende graaf. De tegenwoordige „fürst" Christian zetelt meestal in de fraaie „Wasserburg" in het oude Burgsteinfurt. Deze 50-jarige graaf is een praktiserend christen. Dertien jaar geleden had Christian het voornemen naar Amerika te gaan. Iedereen in zijn naaste omgeving trachtte hem daarvan te weerhouden. Door gesprekken over een bepaalde Bijbeltekst werd de graaf zich plotseling bewust van zijn ijdelheid. Merkwaardig was het dat het vliegtuig, waarmee hij naar Amerika zou gaan verongelukte. Fürst Christian zei tegenover een persman bijzonder door dit voorval te zijn getroffen en op een vraag over de toekomst liet hij horen: „Het antwoord op die vraag laat ik in volle gerustheid aan mijn heer Jezus Christus over. Ik ben er in mijn leven steeds dieper van overtuigd, dat Hij mij leidt".

Neuenhaus (vroeger Nienhuis) is wel het grootste plaatsje en middelpunt van het nedergraafschap. In de tijd van de regerende graven was het kasteel Dinkelrode te Nienhuis vaak de woonplaats der prinses.

Van ouds waren veel Bentheimse goederen Nederlands bezit. Zo was Stadhouders Willem III b.v. leenheer van Nienhuis e.a. De bezittingen van de graven van Twickel, de heren van Raesfeld, strekten zich uit tot de heerlijkheid Lage. De contacten tussen Bentheim en Nederland waren veelvuldig en vriendschappelijk van aard.

Ook hadden de graafschapper Hervormde gemeenten doorgaans Hollandse predikanten. Na de afscheiding beriep men in de Oud-Gereformeerde Kerken van Bentheim ook predikanten uit Nederland. Ds. J. H. Brilman, van 1862- 1869 predikant van de Ger. Kerk o.h. Kruis te Rijssen, stond o.a. van 1871-1873 in het kleine Duitse Wilsum.

Op kerkelijk terrein werd overwegend de Hollandse taal gebruikt. Thans heeft dit een sterk aflopend karakter. Te Laar, Emlicheim, Wilsum en Uelsen geschiedt de eredienst nog geheel of in een enkele dienst in het Nederlands. De streektaal van Bentheim heeft sterke overeenkomst met het Twentse dialect. Met plat Rijssens kan men over de grens zeer goed uit de voeten.

De geschiedenis van Jan Bavinck en de daaraan voorafgaande artikelen over Jan Berend Sundag hebben wel duidelijk gemaakt de grote verwantschap in de geloofsbeleving en in de verwoording daarvan. De invloed van de oude schrijvers zal mede de oorzaak zijn geweest van de eenstemmigheid op dit terrein.

In de reeds genoemde artikelen over Bavinck en Sundag kwamen we reeds in aanraking met een deel van de Bentheimer afscheidingsgeschiedenis. De waardige en godvrezende Sundag kwam daarin als hoofdpersoon naar voren, o.a. in verband met de instituering van Bentheims gemeente op 7 mei 1840 te Gildehaus. Echter onafhankelijk van Sundags „beweging" was er al eerder een gemeente te Uelsen ontstaan. Ds. A. C. van Raalte (dezelfde Van Raalte uit de artikelen van Ds. Weststrate) stichtte op 1 jan. 1838 deze gemeente in de boerderij van Huisken te Itterbeck. Eén en ander was gevolg van het optreden van Harm Hindrik Schoemaker, de oefenaar van Haaftenkamp, (thans Haftenkamp).

Gaarne wil ik u nader van deze eenvoudige man verhalen. Vooraf reizen we eerst nog enkele kilometers verder om ook zijn vader in deze geschiedenis te betrekken.

De scheper van Oud-Piccardië

Omstreeks 1745 aanschouwde Harm Jacobs het levenslicht in de „boerschap" die thans Alte-Piccardië wordt genoemd. Zijn ouders waren eenvoudige lieden die met landbouw in hun onderhoud trachtten te voorzien. Van zijn kindse dagen betoonde de jongen godvrezend te zijn. Harm hoedde de schapen van zijn vader op de heide welke daar in het veenlandschap veel werd gevonden.

Op 18-jarige leeftijd bleek de jonge scheper reeds een onderscheiden kennis te hebben en niet van gaven te zijn ontbloot. Op zekere avond toen hij met de schapen huiswaarts keerde kwam vader hem vragend tegemoet: „Harm, wat hoor ik nu, wilt gij hedenavond catechiseren? " De bedeesde jongen ontkende dat en sprak: „Vader, hoe komt ge daar toch bij? " „De mensen zeggen het en er komt reeds volk", was vaders weerwoord. Harm verzocht zijn verbaasde vader vast naar huis te gaan om zelf in de schaapstal te blijven tot de afgesproken tijd naderde. Het laat zich licht begrijpen dat de jongeman te midden van zijn schapen biddend heeft doorgebracht. De herdersjongen gaf zich gewonnen en heeft op die avond voor de opgekomen schare een stichtelijk woord gesproken. Tot in zijn ouderdom heeft hij dit waargenomen, ook toen hij na zijn huwelijk de gemeente van Uelsen vele jaren als ouderling heeft gediend. Het catechisanten- of oefenaarswerk had de volle instemming van predikant en kerkeraad.

Harm Jacobs trad in het huwelijk met de erfdochter van Schoemaker te Haaftenkamp en naar gewoonte moest hij nu voortaan de naam Schoemaker voeren. Dit huwelijk was echter niet voorspoedig want én zijn vrouw én hun kind stierven al spoedig. Naderhand trad hij opnieuw in de echt, nu met Fenna Mensen uit de Bergei. Kort na dit huwelijk kwam zijn vrouw tot bekering. Het gezin werd met 4 dochters uitgebreid en toen men het menselijkerwijs gesproken niet meer kon verwachten, mocht men zich verheugen in een zoon: Harm Hindrik Schoemaker.

Vader en moeder Schoemaker waren reeds op jaren gekomen maar desondanks waren zij zeer verblijd met de jongen. Oude Schoemaker gewaagde van goede verwachtingen voor zijn nog ter rechter tijd geboren zoon. Acht jaar later kwam er een grote beproeving door het sterven van moeder Fenna. Zij ging de eeuwige rust beërven maar vader en zoon bleven op de boerderij achter zonder aanwezigheid van vrouwenhulp want de dochters waren inmiddels

allen getrouwd. De nog maar 8-jarige Harm Hindrik was nu moederloos. De boerderij werd verlaten, vader en zoon werden elk afzonderlijk en beurtelings in de gezinnen van de dochters opgenomen.

Vijf jaar later stierf ook vader Harm waardoor de 13-jarige Harm Hindrik als volle wees verder door het leven moest. Helaas ging hij de wereld in. Met een kloppend geweten zocht hij zijn vermaak in de zonde. De vrienden van zijn vader waren van mening dat „oude Schoemaker" zich vergist moest hebben in de goede verwachtingen die hij voor zijn zoon koesterde. „De zoon is niet en schijnt ook niet te worden wat vader van hem hoopte" zo was hun conclusie.

In zijn jongelingsjaren scheen het inderdaad mis te gaan met Harm Hindrik. God, de God zijns vaders, had toch anders over hem beschikt. Vader en moeder zullen vast en zeker gebedswerkzaamheden voor de zoon huns ouderdoms hebben gehad en de uitgesproken hoop op genade voor hun jongen bleek mettertijd niet ijdel te zijn geweest.

Harm Hindriks huwelijk en bekering

Betrekkelijk jong trad hij in het huwelijk met Geze Grobben. Vaders boerderij kon nu weer in gebruik worden genomen. Korte tijd na hun huwelijk begon zijn geweten luider te spreken en nu vervulden gedachten over dood en eeuwigheid zijn ziel. Op 23-jarige leeftijd kwam er definitief een omkering in zijn leven. Het middel waarvan de H. Geest zich bediende was de viering van het H. Avondmaal in de Hervormde gemeente te Uelsen. Hij werd daardoor overtuigd dat hij buiten het Koninkrijk der hemelen stond. Als een Saulus van Tarsen begon hij zijn knieën te buigen om te bidden, om zijn zonde en schuld te belijden en vergeving te zoeken. Hij vroeg om op een rechte wijze des Heeren dood te kunnen en mogen verkondigen.

Onder deze worstelingen naderde Kerstfeest 1823. Naar oude gewoonte werd dan steeds het H. Avondmaal bediend en Harm Hindrik hoopte vurig dat de Heere genade zou schenken om met vrijmoedigheid te mogen toetreden. Toen de tafel stond aangericht was Schoemaker wel in de kerk maar de zo zeer gewenste gestalte ontbrak. In plaats van Avondmaal te vieren vluchtte hij onder een vloed van tranen de kerk uit. Zich schamende droogde hij zijn tranen af, en begaf zich naar het huis van vrienden waar zij des zondags verblijf hielden. De huisvader, die vermoedelijk wegens ouderdom niet ter kerk was gegaan, merkte al aanstonds dat er met de jongeman iets aan de hand was. „Harm Hindrik, wat scheelt er aan dat gij al zo vroeg uit de kerk komt, zijt ge niet wel? " De vluchteling gaf ten antwoord dat hij goed gezond was maar de oude man informeerde verder: „scheelt het u dan aan de ziel want gij ziet er uit alsof het niet alles wel is? " In tranen uitbarstend bekende hij: „ja, dat is het". Hierop trachtte de oude grijsaard hem te troosten en te wijzen op het door Christus gestorte bloed waardoor Hij zondaren kan zalig maken.

Hoewel de wezenlijke troost nog niet dadelijk zijn deel werd, bleef hij voor wanhoop gespaard, integendeel, zijn gebed werd aanhoudender en hoop op Gods genade en ontferming dreef hem uit om geweld te doen op het Koninkrijk der hemelen.

Voorheen had de jonge Schoemaker veel vrienden om zich heen verzameld. Zijn grappige en goedaardige natuur bracht mee dat men hem graag mocht. Vooral als hij 's zondags niet ter kerk ging kwamen de gasten op de boerderij om met grappen en nietige vertelsels de tijd te korten. Harm Hindrik kon hieraan nu niet meer meedoen maar hoe kwam hij van het zondige gezelschap af? Hij zocht naar een middel en besloot zijn vrienden voor te lezen uit een mooi boek van zijn godvrezende vader. Zo gedacht, zo gedaan. Slechts één keer had hij de kans dit

te doen want zijn gezellen begrepen dadelijk dat de voorlezer voor hun vrolijk gezelschap verloren was. Eén hunner, Gerrit Maatman was en bleef zijn vriend tot de dag van zijn dood.

Dadelijk na zijn omkering ontstond bij hem een grote lust tot onderzoek van de waarheid. Oude Harm Schoemaker had veel boeken nagelaten waarvan een groot deel in zijn bezit was gekomen. Met ijver wierp hij zich op het lezen daarvan. Werken over de reformatie, dogmatische en exegetische bronnen verschaften hem een goede kennis. De korte winterdagen en de lange avonden van 1823-1824 vlogen voor hem voorbij.

A.O.

*) De heer J. H. Schoemaker te Deventer, een achterkleinzoon van H. H. Schoemaker, verstrekte mij welwillend een afschrift van: „Iets uit de levensgeschiedenis van Harm Hindrik Schoemaker te Haafteknamp en Het ontstaan der Oud Ger. Gem. te Uelsen, als de Ie der Oud Geref. Kerk in het Graafschap Bentheim, door J. Schoemaker, Pred. der Oud Ger. Gem. te Veldhuizen", uitg. Heinsz Kip te Nieuwenhuis 1887.

[De oefenaars van Haafteknamp \(2\), 28 augustus 1975](#)

Door een systematisch maar ook biddend onderzoek van Gods Woord, door getrouwe bijwoning van de openbare godsdienst en door het bezoeken van vrome gezelschappen vergaderde Harm Hindrik zich een goede kennis. Hij leerde eerst nu de hem door zijn vader nagelaten boekenschat waarderen. De jonge Schoemaker raakte thuis in de Schrift. In zijn latere leven heeft men zijn Bijbelkennis ervaren als hij in de prediking één en ander behoorlijk met bewijsplaatsen wist te staven.

Hij nam niet zo maar alles voetstoots aan, integendeel, hij wilde ook de historische voorvallen in het raam van de Heilige Schrift plaatsen. Zo rezen bijv. bij hem aanvankelijk vragen over de wettigheid der reformatie in het begin der 16e eeuw, d.w.z. of onze vaders wel juist hadden gehandeld in het verlaten der Roomse kerk. Boekbinder Kunen uit Neuenhaus wist hem te helpen aan een degelijk werk waardoor de twijfels dienaangaande bij hem werden weggenomen. Naderhand werd hem een door zijn vader uitgeleend boek terugbezorgd dat over hetzelfde onderwerp handelde. Alle bedenkingen verdwenen en de reformatie vond nu een warm verdediger in hem.

Op deze wijze verkreeg Schoemaker een zekere bekwaamheid en als spoedig kwam daar wat praktische vorming bij door zijn gedurige omgang met de eveneens in die omgeving wonende catechisant of oefenaar Ü. Paaschen. Genoemde oefenaar was een kundig en ervaren christen die vóórdien de zgn. Volksschool als onderwijzer had gediend. Door verwijdering van de gereformeerde leerboeken van school was zijn liefde voor het onderwijs verdwenen. Hij had gemeend zijn betrekking te moeten beëindigen.

Het oefenaarsschap bleef hij echter vervullen tot op hoge leeftijd. Schoemaker nu bracht dikwijls een bezoek bij de geoefende man en door de gesprekken met deze „Aquilla" werd hij nader in de weg des heils onderwezen en ontving hij onderricht in de zaken van de godsdienst. Schoemaker vergezelde de bejaarde man vaak op diens lange winteravondtochten naar afgelegen „boerschappen".

Ds. Berend H. Lankamp zegt van de zogenaamde catechisaties of religieuze verzamelingen, dat ze nevens de godsdiensten in de kerken op zonen feestdagen werden gehouden in boerschappen en dorpen. Ze vonden meestal plaats in grote keukens en op delen of ook wel in schoolhuizen. Begaafde maimen hielden aan de hand van gereformeerde onderwijsboeken een voordracht over een gedeelte uit Gods Woord.

In deze toespraken werd een eenvoudige verklaring en toepassing van Gods Woord gegeven. Lankamp vermeldt verder nog dat toen de moraalprediking toenam en de predikaties in de kerken meer en meer hun bijbelse inhoud verloren, het bezoek aan „der katechisationen”

geweldig toenam. „Die Bauernküchen und -dielen waren durchweg überfüllt.“ *) Paaschen nu was één dezer „begaafde mannen” die veel in dit soort samenkomsten als voorganger optrad. Het gezelschap van de jonge Haaftenkamper boer werd door hem wel op prijs gesteld want na de verklaring van één of andere tekst droeg hij Schoemaker wel eens op een toepasselijk woord eraan toe te voegen en met gebed te besluiten. Vanzelfsprekend betekende dit een goede praktische vorming voor de toekomstige oefenaar.

Hoewel zijn singuliere gaven hierdoor aan de oppervlakte kwamen en hij ook een goede ingang verkreeg onder het volk, was Schoemaker niet te bewegen om ook als catecheet op te gaan treden. De vrienden van zijn vader spoorden hem aan, ja ze drongen hem ook in dit opzicht de voetstappen van vader Harm te gaan drukken. De sterke aandrang was tevergeefs. Harm Hindrik achtte de tijd niet rijp om het volk van Haaftenkamp en omgeving voor te gaan. Er zou nog tien jaar over heen gaan voor dat hij het oefenaarsschap zou gaan opvatten.

In het leven der genade is schuchterheid allerminst een verkeerde eigenschap en... heeft alles niet zijn bestemde tijd?

De gereformeerde leer in 't gedrang De toestand in kerk en school in de tijd toen Schoemaker tot bekering kwam (1823) was niet zo best. Van ouds was men op Holland aangewezen voor het betrekken van predikanten of kandidaten. De kerk van Bentheim toonde een sterke samenhang met die in ons land mede door hugging van het graafschap Bentheim en de Nederlandse taal die er overheerste. In overleg met de graven van Bentheim was zelfs de gereformeerde Dr. Ravensperger uit Bentheim aan de Groninger universiteit benoemd. De voorkeur van graafschapper en oost-friese studenten ging daardoor des te meer uit naar Groningen. Toen later de „Groninger richting” een verwoestende invloed had op onze vaderlandse kerk betekende dit ook dat de Oost- Friese en Bentheimer kerken met de verderfelijke zuurdesem van deze nieuwe theologie werden doorzuurd.

Daarbij kwam nog dat de daad van Koning Willem I, waardoor onze Nederlandse Gereformeerde kerk een staatscreatuur werd, in 1818 voor onze oosterburen werd gevolgd door het besluit van de Prins-Regent van Hannover die de tijdelijk opgeheven „Überkirchenrat” weer in ere herstelde. De oorspronkelijk onder graaf Arnold Jobst in 1613 ingestelde overkerkenraad werd veelal nog door geref. maimen bezet maar nu waren het doorgaans de mannen der „verlichting” die de dienst uitmaakten. Spoedig kwam het daardoor "tot deformatie van kerk en school.

Al gauw moesten de gereformeerde schoolboeken het veld ruimen. In 1809 werd in de Graafschap Bentheim de catechismus van M. P. Katerberg en in 1824 in Ostfriesland die van Hellas Meder ingevoerd, beide boeken gaven duidelijk blijk van de geest des tijds die er toen heerste. Hiervoor maakten we reeds melding van het feit dat daarom Paaschen zijn functie bij het onderwijs ter beschikking stelde.

Het was zonneklaar, alles werkte eraan mede dat de gereformeerde leer moest worden verdrongen. Evenals in Nederland werden ook de kerken in Bentheim opgescheept met gezangenbundels. Ds. Lankamp (predikant te Uelsen van 1930-1966) zegt van deze gezangen dat ze weliswaar verscheidene deugden van God bezongen, maar niet de gerechtigheid welke centraal staat in de Romeinenbrief. Het ontbreken van de gerechtigheid Gods in deze liederen was een veelbetekenend gebrek, aldus deze altreformierte pastor.

Onder het eenvoudige kerkvolk van Bentheim en Ostfriesland waren er gelukkig nog velen die met de waarheid naar Schrift en belijdenis vertrouwd waren. Deze mensen beluisterden de predikaties met onderscheid en wisten wel degelijk het nieuwe geluid te onderkennen. Ze verlangden een gereformeerde prediking. Hoe erg het wel met de dwalingen der veruchte mannen was gesteld? Precies als in onze tijd. Ook ten deze geldt het: „er is geen nieuws onder de zon". Ds. Hoogklimmer te Laar, later te Weerselo, loochende openhjk de Godheid van Christus en Ds. Damsté van Uelsen haalde een streep door de betrouwbaarheid van de eerste hoofdstukken van Genesis. Deze uitspraken deed men met vrijmoedigheid omdat men wel wist dat de overkerkenraad hen eerder steunde dan strafte.

Schoemaker merkte hier tegenover op dat dit juist zeer belangrijke hoofdstukken waren omdat ons daarin wordt gesproken van de schepping, de staat der rechtheid, de zondeval en de oprichting van het genadeverbond of de eerste belofte van het heil.

Ds. J. Schoemaker tekent daarbij terecht aan: „als Ds. Damsté van de echtheid dezer hoofdstukken niets gelooft dan zullen vele stukken uit de profetische boeken voor hem ook niet acceptabel zijn geweest". Het is alsof we met een voorloper van Prof. Kuitert te doen hebben of beter: „de geschiedenis herhaalt zich".

Het is geen wonder dat het volk zich niet wel gevoelde. bij de moraalprediking, ze waren immers opgevoed onder de leer der reformatie en der nadere reformatie. De geschriften van Brakel, a Marck, v. d. Kemp, Smytegelt, Hellenbroek. Franken, v. d. Groe, enz. waren in de meeste huizen in meerdere of mindere mate aanwezig en in sommige families trof men werkelijk een schat van deze boeken aan. Hoewel de aanwezigheid dezer boeken, althans het gebruik daarvan tot een minimum zal zijn gedaald, hebben de „oude schrijvers" nog lang hun invloed doen gelden. De naar de gereformeerde prediking zoekende mensen gingen veel naar Veldhausen waar Ds. Koppelman nog een goede prediking bracht. Ook in Nordhom was men nog lang bevoorrecht met Ds. Schulz. Nog enkele predikanten meer waren er die wel de gezonde leer brachten maar het scheen of de wijze met de dwaze maagden in slaap waren gevallen. Doordat de kerkeraden geen tucht meer konden uitoefenen en zij geen macht meer hadden om te handelen was hun ook de moed ontnomen.

De oude Ds. Schultz had het voorzien en dikwijls tot zijn vrienden gezegd: „Laten wij ouden eens weg wezen en gij zult zien, waar het de jongere predikanten dan heensturen". De getrouwe predikanten als Hugenholtz, Koppelman, Schultz en Verf alsmede de catichisanten of oefenaars voorzagen nog enige tijd in de behoefte aan de door de eenvoudigen begeerde prediking maar op de duur werd het al schraller gesteld. Ten laatste was men praktisch geheel op de oefenaars aangewezen.

Onder dit alles kwam er zo rond 1834 een opwekking onder de jeugd. God werkte bijzonder onder de jonge mensen. Zij nu schaarden zich om de nu 34-jarige Harm Hindrik Schoemaker. Ze kwamen samen in gezelschappen en samenkomsten om over de dienst des Heeren en de verborgen omgang met God te spreken.

A. O.

*) „Die Altreformierten Kirchen in Niedersachsen" van Pastor Berend Heinrich Lankamp v.d.m. In deze bijdrage tot de geschiedenis van kleinere en vrije kerken heeft Ds. Lankamp (1901-1971) o.a. een helder overzicht van de aanleiding tot het ontstaan van deze kerk gegeven.

[De oefenaars van Haafteenkamp \(3\), 18 september 1975](#)

Oude Harm Schoemaker moest in het laatst van zijn leven ook het droevige verval nog meemaken. Als ouderling van de gemeente Uelsen bleef hij getrouw zijn ambt vervullen. Dikwijls vervoegde hij zich aan de pastorie om te getuigen tegen de dwalingen. In het bijzonder was hij het met één der predikanten - ik veronderstel Damsté - bij lange na niet eens. Het kwam dan wel eens tot felle woordenstrijd: Blijkbaar was het optreden van de oude man nog van invloed want de predikant hield zich bij Schoemakers leven nog enigszins gematigd maar niet zodra zijn ouderling was overleden sprak hij des te driester zijn ongereformeerde leringen uit.

Dr. H. Beuker noemt ons in zijn „Tubantiana" nog enige oefenaars uit het prille begin van de vorige eeuw, welke ongeveer terzelfder tijd als Harm Schoemaker optraden. Het waren o.a. A. J. Zinkgraven te Klein Ringe, G. Zager te Groot Ringe en H. Beuker te Volzel. Aan dit drietal kan ook H. Paaschen worden toegevoegd. Deze mannen waren aangevangen als zodanig met volle instemming van predikanten en kerkeraden. Hun begin lag nog in de tijd toen het verval nog haar intrede niet had gedaan. Als catecheet waren zij ook zelf niet begonnen maar vaak waren het ouderlingen die bij het catechetisch onderricht werden ingeschakeld. Het antwoorden in de catechismusdiensten op de vragen van de predikant en de behulpzame hand welke zij boden in het onderwijzen op de afgelegen boerderijen, werd langzamerhand nog uitgebreid met het houden van toespraken. De aandrang van het landvolk droeg ertoe bij dat het instituut „catecheet" uitgroeide tot het oefenaarswezen.

Dr. Beuker zegt van dit optreden: „Het was vooral de stilzwijgende toestemming der vroegere leraars, de sympathie van het volk, en allermeeft gebrek aan kennis van gezond kerkelijk leven bij beide, wat deze oefenaars in latere tijd naast de leraars deed optreden. Het laat zich echter niet ontkennen, dat zij in dagen van afval en wereldzin voor menigeen ten zegen waren. Zij boden vaak melk en kinderbrood, waar van de kansels water voor melk, of ook wel stenen voor brood geboden werd.

De besten onder hen wilden ook niet anders zijn dan noodhulpen, die terugtraden, zodra maar even een wettige ambtelijke bediening des Woord naar den wille Gods te verkrijgen viel. Zij kregen dan ook doorgaans geen beloning. Ze hadden daarom niets gemeen met die latere zichzelf opwerpende broodsprekers, die bij voorkeui: in de vreemde him geluk beproefden, en zich als herders" opwierpen, zonder te weten, dat ze allereerst een degelijk schaap behoorden te wezen, dat toonde de kudde te kennen en de voetstappen der schapen te volgen." Geen koren zonder kaf, alzo ook hier. De bewering van Dr. Beuker komt niet ongegrond voor, althans in een geschrift van een particulier lid (1837) las ik van voorgangers die zelf de waarheid niet verstonden.

Zoals reeds vermeld kwam er in 1834 in Haaftenkamp een opleving. Meest jonge mensen van omstreeks 20 jaren kwamen tot bekering.

Van die tijd dateert dan het optreden van Harm Hindrik Schoemaker. Behalve hij worden oók nog met ere genoemd: Geert Broene van Gollenkamp**), Albert Diek te Uelsen en schoonvader van Ds. Sundag, Johannes Rutgers te Echteier, Steven Lucas te Voorwald, Klaas Ensing te Laar (later te Noordbarge) en Arnold Naber te Veldhausen.

Van Schoemaker, Diek en Ensing is bekend dat zij tot de afgescheidenen hebben behoord; omtrent de anderen heb ik daaromtrent geen zekerheid. Wel las ik van Arnold Naber te Veldhausen dat hij ondanks dat hij nog in de Landskerk verkeerde, door de afgescheidenen zeer gerespecteerd werd.

Waar het nu deze oefenaars en het hun omringende volk om ging deelt Lankamp zo duidelijk mee in een rede welke hij gehouden heeft bij het eeuwfeest van de gemeente Wilsum in 1948. Uit het Duits vertaald luidt zijn conclusie: „Onze vaders waren zeer eenvoudige mensen. Ze bezaten geen grote geleerdheid, maar zij waren goed thuis in de Heilige Schrift. Ze hadden een merkwaardig fijn of zuiver gevoel voor de leer der Schriften. Het ging hen in hun strijd en streven tenslotte om niets anders als om de autoriteit van het Woord Gods.”

Harm Hindrik Schoemaker had gelijk reeds bekend het verzoek van de vrienden zijns vaders niet opgevolgd. De toen 24-jarige en pas gehuwde jongeman miste daartoe de vrijmoedigheid. Nu, tien jaar later, in 1834 kwam het aanzoek of de aandrang van de zijde der jeugdige mensen. Op de gezelschappen of verzamelingen was hij wel de vraagbaak maar men kan hem moeilijk betitelen als „een zichzelf opwerpende broodspreeker”.

Het ligt voor de hand dat hij door zijn kennis en door zijn meerdere geestelijke ervanngen het volk kon leren. Toch durfde hij niet uit zichzelf als een voorganger op de treden.

De sterke aandrang welke op hem werd uitgeoefend het hem niet met rust. Tenslotte werd het een zaak van ernstige overweging en veel gebed. Hij kon het niet meer afslaan en voorzichtig als hij was, nam hij het besluit het eens te proberen. Zijn bedoeling was om, indien hij er zelf geen vrede in kon vinden, er niet mee voort te gaan. Op Hemelvaartsdag 1834, na de tweede godsdienstoefening, kwam men 's avonds in het schoolgebouw bijeen. Schoemaker ging de opgekomenen inderdaad voor maar zelf was hij er niet zo mee ingenomen. De aanwezigen spraken na afloop hem dadelijk aan en als uit één mond hoorde hij: „nu aanhouden, nu voortgaan, nu niet meer opgeven”.

Harm Hindrik sprak: „ja dat heb ik ook gedacht, n.l. nog éénmaal en als het dan niet beter gaat dan dit keer, zo ben ik overtuigd dat het Gods wil niet is om Hem in deze weg te dienen”. Aanstonds werd afgesproken, dat hij op de avond van de 2e Pinksterdag opnieuw in de school zou voorgaan. In de voorafgaande dagen werd het zijn ernstige en aanhoudende bede of de Heere een duidelijke blijk van Zijn goedkeuring wilde geven. In de tussenliggende tien dagen was het nogal ruchtbaar geworden en toen de afgesproken avond was aangebroken bleek een grote schare te zijn opgekomen. Wat viel het hem nu mee, het ging boven verwachting. Ernstig, gemakkelijk en hartelijk mocht hij de vergadering toespreken. De gemoederen werden er door bewogen. Blijdschap maakte zich van hem meester, te meer waar de gehele schare diep onder de indruk was en onder een vloed van tranen kwam. Dit was voor hem als een verhoring zijner bede, wat hij biddend had begeerd mocht hij aanschouwen.

Nu was hij bereid om op de ingeslagen weg voort te gaan aangezien de overtuiging bij hem had postgevat, dat God het met Zijn goedkeuring wilde bekronen.

Voor Schoemaker lag de zaak echter niet zo gemakkelijk als bij de catecheten van voorheen. Die waren zonder beletsels, ja door de predikanten zelf in dat werk gezet en geleidelijk tot het optreden als oefenaar gekomen. De bakens waren echter verzet. Door de treurige achteruitgang in de kerken waren veel predikanten liët meer ingenomen met de bij het volk geliefde oefenaars. Het optreden van de eenvoudige mannen werd nu vaak een doorn in het oog van de predikanten die hun gehoor sterk zagen verminderen. Er werden maatregelen getroffen. Het catecheten- of oefenaarsschap deed men niet, mogelijk in verband met de hulp welke zij boden in de uitgestrekte gemeenten. Toch nam men een maatregel die beoogde het aantal oefenaren niet verder uit te breiden. Van nu af zouden aankomende oefenaars zich aan een klein examen moeten onderwerpen.

Met deze bepaling kwam Harm Hindrik Schoemaker ook in aanraking.

A. O.

[De oefenaars van Haaftenkamp \(4\), 2 oktober 1975](#)

De predikanten „nieuwe stijl" zagen met lede ogen aan dat de officiële kerkdiensten daalden in belangstelling en daartegenover de „catechisationen" of „versammlingen" zo sterk werden bezocht. Deze „pastores" en ook verschillende leden van de overkerkenraad waren daarom van mening dat de privé-samenkomsten moesten verdwijnen. Er moesten middelen en wegen worden gezocht om de invloed der oefenaren in te dammen of om zelfs geheel van hen af te raken. Dat zat hen echter niet zo glad, immers een groot deel van het volk was de oefenaren welgezind en activiteiten van de predikanten ten nadele van de oefenaars zou een averechtse uitwerking hebben.

De predikanten begrepen best dat voorzichtigheid was geboden. Met takt ging men te werk. Voortaan moesten nieuw beginnende oefenaars vooraf worden geëxamineerd. Zonder schriftelijk bewijs zou het optreden van nieuwelingen niet worden getolereerd.

Schoemaker was van dit nieuwe gebod wel op de hoogte maar had zich er niet aan gestoord. Enkele mensen uit zijn omgeving gaven hem de raad de vereiste vergunning te kopen. Deze raadgevers waren van mening dat door geld alles kon worden verkregen. Schoemaker was daar vierkant op tegen. Toen hij hoorde dat men achter zijn rug het toch in die richting wilde proberen liet hij waarschuwend horen: „Volstrekt geen bekooping of besteeking door eenig geld, dit is geen werk van koophandel; ik heb mijn examen voor God gemaakt en dan zal het voor de mensen ook wel in orde komen". Zo was Schoemaker aangevangen en na enige tijd kwam zijn optreden uiteraard onder de aandacht van de predikanten.

Het was hun een doorn in het oog en al spoedig werd hij dan ook ontboden door de Uelser kerkeraad om op haar vergadering te verschijnen. Op het bepaalde uur was hij aanwezig en Ds. Cappenberg, als oudste der predikanten, was praeses. Het onderhoud verliep als volgt: Ds. Cappenberg: „Zoo Schoemaker, wij hebben van U gehoord, dat gij ook met oefenen begonnen zijt, dit is ja zeer goed, uw overleden vader heeft het ook ja jaren lang gedaan, maar nu heeft de Classis eene wet gemaakt dat alle daarmede beginnende van nu aan geëxamineerd moeten worden, en daaraan hebt gij u dan ook te onderwerpen, anders moogt gij er niet mede voortgaan".

Hierop vroeg Schoemaker: „Door wie moet ik mij dan laten examineren? "

Ds. Cappenberg: „Door Ds. S. te Neuenhaus en Ds. S. te Lage, die beide mannen zijn daartoe van de Classis benoemd".

Schoemaker: „Zoo gij als kerkeraad bevreesd zijt of ik wel Gereformeerd ben en de nodige kennis bezit, zoo ben ik bereid door U mij dadelijk te laten onderzoeken, maar aan die beide heeren, die daartoe benoemd zijn, onderwerp ik mij niet".

Met deze rondborstige verklaring was het gesprek ten einde.

Uit het vorenstaande verkrijgt men de indruk dat Ds. Cappenberg niet zo hard van stapel liep en Schoemaker niet kwaad gezind was. Het vervolg van de geschiedenis leert echter het tegendeel. Waarom Schoemaker wel door de Uelser kerkeraad maar niet door de aangewezen examinatoren wilde onderzocht worden?

De reden daarvan is dat bedoelde predikanten met opzet als zodanig waren benoemd. De overkerkenraad was ervan overtuigd dat zij beiden er voor waren berekend de wetsbepaling aan haar bestemming in de geest der Classis en des Overkerkenraads te doen beantwoorden. Op deze mannen had men met voorbedachte rade de keus laten vallen omdat én in Lage én in Neuenhaus geen oefenaars werden gevonden en men deze er ook niet verwachtte. De predikanten van de andere classisgemeenten waren veel kwetsbaarder. De Uelser kerkeraad zou Schoemaker niet hebben durven afwijzen.

De oefenaar van Haftenkamp bekommerde zich allerminst om het voorgevallene en ging ongestoord verder op de ingeslagen weg. De kerkeraad liet niets van zich horen. Schoemaker werd in het geheel niet bemoeilijkt. Een vreemde zaak! Toch had men zijn gedrag wel gerapporteerd aan de overkerkenraad en aan het Ministerie te Hannover." Laatstgenoemde overheidsinstantie oordeelde de genomen maatregel niet wettig en zou aan de overkerkenraad hebben bericht in de geest van : „Zoo zij wetten wisten té maken, moesten zij ook zelf weten, die te handhaven".

Schoemaker was de eerste maar ook de enige die met de examenregel te maken kreeg en hem tegelijk de doodsteek gaf. Toch kon Ds. Cappenberg Schoemakers voortgaan met oefenen moeilijk verkroppen. Hij was nog niet vergeten dat vader Harm hem vaak na de prediking in de pastorie had opgezocht om hem te wijzen op het ongereformeerde in zijn prediking. Daarbij, was het wel eens hard tegen hard gegaan. En nu zijn zoon Harm Hindrik in vaders voetstappen trad was hij voor hem bevreesd. Te meer nog daar Schoemaker in zijn gemeente beurtelings met Paaschen de catechisaties in Haftenkamp verzorgde.

Cappenberg hield hem argwanend in de gaten. De mannen die voorheen door de predikers waren gevormd en hun tot trouwe helpers waren vielen meer en meer in ongenade.

Toen Schoemaker in het najaar van 1837 enkele dagen op reis was geweest naar Overijssel bracht Ds. Cappenberg dit dadelijk in verband met de Afscheiding welke in Nederland op verschillende plaatsen had plaatsgevonden. Dit uitstapje van Schoemaker was voor de predikanten oorzaak hem nog eens op de kerkeradsvergadering te ontbieden. Met hem werden tegelijkertijd opgeroepen Albert Diek en J. H. Deterd. Uit het verhoor zou men kunnen afleiden dat deze personen Schoemaker op zijn reis hadden vergezeld maar met zekerheid is dit niet vast te stellen.

De drie mannen gaven aan de oproep gehoor en nadat zij zich hadden gemeld werd Schoemaker het eerst binnengeroept. Hij moest het spits afbijten. Ook nu was Ds. Cappenberg weer de praeses. Het verhoor verliep als volgt: Ds. Cappenberg: „Schoemaker! zijt gij naar Nederland geweest, hebt gij daar gemeenschap gehad met de Afscheiden en hebt gij u aldaar bij hen aangesloten? ”

Schoemaker: „Naar Nederland ben ik geweest, en de menschen met wie ik daar voor die paar dagen omgang gehad heb waren Gereformeerde, vrome menschen, maar of zij ook Afscheiden waren, daarnaar heb ik hen niet gevraagd, dit echter weet ik wel, dat ik er mij bij geene Afscheiden heb aangesloten". Ds. Cappenberg: „Schoemaker! wilt gij niet eene getuigenis van ons hebben als zoodanig en scheiden u ook af? ”

Schoemaker: „Neen ik ben van Gereformeerde ouders, ook ben ik in de Gereformeerde leer onderwezen en God heeft mij een Gereformeerd hart gegeven, ik wil Gereformeerd blijven".

Ds. Cappenberg: „Maar Schoemaker! gij kunt toch niet op twee schouders dragen en tot twee partijen behooren, neem daarom van ons uwe attestatie, dan zijt gij ja van ons af? ”

Schoemaker: „Ik merk wel, dat gij er zóó - op aandringt, dat gij gaarne van mij afwilt, nu indien dit zoo is, geef ze mij dan maar". Ds. Cappenberg: „Wilt gij ze dadelijk mede hebben of zullen wij ze u bezorgen? ” Schoemaker: „Dat is mij eenerlei."

Ds. Cappenberg: „Zoo Schoemaker! nu kunt gij zoo laag op de Gezangen vallen als gij wilt, dat kan een Jood ook doen." Schoemaker: „Hierover zullen wij nu maar niet meer twisten."

Hiermede was voor hem het onderhoud ten einde en was de beurt aan J. H. Deterd.

Aan Deterd werd eveneens gevraagd of hij zich in Nederland bij de Afscheiden had aangesloten, hetwelk ontkeimend werd beantwoord. Ds. Cappenberg drong er bij Deterd, gelijk als bij Schoemaker op aan, zich af te scheiden en een attestatie te vragen.

Deterd gaf ten antwoord: „Met Schoemaker ben ik vereenigd, aan hem houde ik mij ook, zoo als gij hem behandeld hebt, kunt gij ook mij behandelen."

Nu moest Albert Diek verschijnen en de handelwijze met hem verschilde enigszins met die welke men met zijn geestverwanten had gevolgd. Ds. Cappenberg deelde Diek de uitslag mede van de gesprekken met zijn voorgangers en gaf Diek toen veertien dagen bedenktijd om zijn attestatie al of niet te vragen. Binnen de gestelde termijn gaf Diek te kermen dat hij zijn „getuigenis" verlangde maar hij heeft het nimmer ontvangen.

Na vertrek van deze drie mannen bleef men op de kerkeraad nog wat over het geval npraten. Hetgeen toen werd verhandeld heeft men ongetwijfeld vernomen van G. Huiskens van Itterbeck die op dezelfde avond bedankte voor het ambt van ouderling.

De kerkeraad dan verder over Schoemaker sprekende voorzagen voor hem in het bijzonder moeilijkheden. „Hij zal in grote verlegenheid komen want zijn vrouw is zwanger en als het kind geboren wordt dan kan hij het nergens gedoopt krijgen" zo hield men elkaar voor." Ik meen niet direkt te mogen veronderstellen dat men hierover leedvermaak koesterde.

Verder sprak men uit: „Zoo iemand de Gezangen niet wilde zingen, kon hij ook geen ouderling in de kerk wezen." Onmiddellijk rees ouderling G. Huiskens op en verklaarde: „Dan leg ik mijn ouderlingschap er neder, ik bedank er voor om zoo langer ouderling te wezen."

Huisken was het met Schoemaker eens en vervolgde: „En nu gij Schoemaker en Deterd er afgedaan hebt, kunt gij er mij ook afdoen." Met allen een handdruk te geven ging hij daarop heen.

A. O.

[De oefenaars van Haaftenkamp \(5\), 16 oktober 1975](#)

Afscheiding te Uelsen

Het drietal: Albert Diek, Jan Hendrik Deterd en Harm Hindrik Schoemaker, werd door Ds. Cappenberg als het ware gedrongen om van het lidmaatschap der Uelser gemeente af te zien. Na vertrek van deze mannen liet men ook de ouderling Huisken blijken, dat hij als verachter der gezangen, maar voor zijn ambt moest bedanken. De kerkeraad maakte zich op die avond schuldig door op een onwaardige wijze op scheiding aan te sturen.

De drie vrienden waren — hoe kon het anders — na het bezoek aan de kerkeraad naar de dichtstbijzijnde woning van Diek gegaan om het gebeurde nog eens te bepraten en de konsekwenties onder ogen te zien.

Cappenberg had rust noch duur, het getuigenis van Schoemaker werd onmiddellijk gereedgemaakt. Hij veronderstelde wel dat ze bij Diek zouden napraten want al spoedig verscheen daar de dienstbode van de predikant met het voor Schoemaker bestemde stuk. Hij — Schoemaker — scheen wel de grootste hinderpaal te zijn! Cappenberg bleek leugenachtig in deze zaak want in het door hem geschreven getuigenis had hij vermeld dat Schoemaker op de kerkeraad was gekomen en om zijn attestatie had gevraagd. Uit deze valse voorstelling van zaken bleek wel dat hij het niet zo nauw met de waarheid nam.

Hiermede was de zaak nog niet afgedaan ten aanzien van de oefenaar. Neen, de Uelser pastor haastte zich verdere maatregelen te treffen. Op de eerstvolgende zondag werd in de kerk te Uelsen afgekondigd dat Schoemaker en Deterd zich hadden afgescheiden. Albert Diek heeft nimmer zijn lidmaatschap thuisgekregen en werd buiten deze zaak gelaten, hoewel hij duidelijk te kennen had gegeven het met Schoemaker en Deterd eens te zijn.

De gemeente werd vermaand alle gemeenschap met de twee ex-leden te vermijden. Alsof het „heideneu of tolleneu" waren!

Een volgende maatregel was de Haaftenkamper mensen in te lichten. Schoemaker kon nu geen „cateheet" of oefenaar te Haaftenkamp meer zijn en derhalve moest de school voor hem worden gesloten.

Ds. Jan Schoemaker heeft Cappenbergs brief in bezit gehad en opgenomen in de door hem beschreven geschiedenis. Het stuk was geadresseerd: „Aan de Scholte te Haaftenkamp met verzoek, om hedenavond de Boereimannen buiten Schoemaker in de school te vergaderen, om deze brief voor te lezen".

De inhoud luidde:

„Aan de Ingezeteneu te Haaftenkamp buiten Harm Hindr. Schoemaker. Geliefde Vrienden! Tot mijn innige smart moet ik U melden: dat de Schoemaker zich met de Afgescheidenen in Nederland vereenigd en de Kerk-Gemeenschap der Gereformeerde Christelijke Gemeente verlaten heeft, zoodat hij geen Lid van onze Gemeente meer is. Sedert eenige jaren was het

mijn oprechte wensch met vele anderen, dat hij in de voetstappen van zijn In den Heer ontslapen vader mogt treden en een werktuig in Gods hand worden tot inwinning van zielen voor het Rijk van Jezus, en dit zou hebben kunnen plaatsvinden, indien hij mijnen liefelijken Raad gevolgd had! — Nu echter is alle verwachting verijdeld en hij voor de Gemeente verloren. — Nu toch is hij slechts een Bijwoonder gelijk de Roomschen en kan geene oefeningen houden. Mocht ieder die bidden geleerd heeft, voor hem bidden, dat God hem een inzien in zijne verkeerdheid moge geven, om met berouw weer te keeren!

Voorloopig wordt het Paaschen opgegeven Alle Donderdags naar gewoonte te catecheseeren. In vertrouwen dat de Ingezetenen zich aan de Kerkelijke Wetten zullen onderwerpen en de goede orde voorstaan ben ik met heilbete en hartelijke toegenegenheid Uwen oudsten Leeraar • Cappenberg.

Uelsen, den 30 mei 1837."

Schoemaker had tot nog toe beurtelings met Paaschen op de donderdagavonden de oefeningen gehouden maar nu werd hem uiteraard hiertoe de bevoegdheid ontzegd. Paaschen moest het voortaan alleen doen en werd daardoor de aangewezen Haftenkamper oefenaar.

Schoemaker zette ondanks deze brief toch zijn oefeningen voort, al was het dan niet in het buurtschooltje. De grote keuken van het oude Schoemakershuis bood voldoende gelegenheid tot samenkomen. Tot nog toe had men op de zondagen zich wel gevoegd onder de openbare eredienst in de Uelser gemeente. Ofschoon men zich daar wel dolerend onder de prediking had bevonden, was men toch nog steeds trouw in het kerkbezoek gebleven. Door het gebeurde kwam hieraan nu een eind.

Op zondag kwam men niet bijeen in Schoemakers huis maar diende de woning van Albert Diek als plaats van samenkomst. Op eenvoudige wijze vond men stichting in deze onderlinge bijeenkomsten.

Dadelijk voegde zich bij hen de eenvoudige en oprechte Albert Warrink, die geheel op zichzelf, reeds voor de anderen, zich had afgescheiden omdat de prediking van de Uelser predikanten hem meer en meer- tegenstond. Warrink had zijn bezwaren wel vooraf te kennen gegeven maar tenslotte besloot hij heen te gaan.

Het aantal bezoekers op de samenkomsten nam gaandeweg toe en geen wonder want de hongerige en dorstende zielen ontvingen er meer voedsel dan in de officiële kerkdiensten.

Soms trok men in troepjes naar de Nederlandse grensplaatsen, n.l. Hardenberg (Heemse) en Coevorden, als men hoorde dat daar afgescheiden predikanten zouden optreden. De Graafschappers liepen wel, 3, 4 a 5 uren ver om een paar gereformeerde preken te horen.

In de Kersttijd van 1837 was het in Uelsen en naaste omgeving bekend geworden dat Ds. A. C. van Raalte te Heemse zou optreden. Een flink aantal besloot er heen te gaan, niet alleen om deze leraar te horen maar ook om met hem te kunnen spreken. Tussen de diensten of na de avonddienst hadden ze een onderhoud met hem. Na hen gehoord te hebben over de toestand in het graafschap gaf hij hun de raad: „Gij moet verder, gij moet niet halverwege blijven staan, maar gij moet een gemeente worden".

En voor instituering van een gemeente is het volgens de kerkorde nodig dat men op wettige wijze de ambten instelt, d.w.z. de ouderlingen en diakenen behoren ordelijk verkozen en bevestigd te worden.

Ds. Van Raalte had zich bereid verklaard op 1 januari 1838 te komen bij de voormalige ouderling Huisken, in de buurtschap Itterbeek (thans Itterbeek). Deze plaats, slechts twee uren gaans van de Nederlandse grens, was voor Van Raalte het vlugste te bereiken.

Bij Huisken aan huis zou men dan overgaan tot stichting van de Uelser gemeente.

Van Raalte kon bij Veenebrugge de grens passeren en zich vrijwel ongemerkt op Duits gebied begeven, want toen en ook nog heden ten dage is het in deze hoek van het graafschap dun bevolkt en heerst er een weldadige stilte. Schoemaker was niet mee gereisd naar Heemse en had daardoor niet aan de besprekingen kunnen deelnemen. De zorgen van de boerderij zullen hem daarin verhindering hebben gegeven. Zijn kinderen waren nog te jong om hem in de zorg voor het vee te kunnen vervangen.

Niettemin werd hij dadelijk ingelicht over de voorgenomen komst van Ds. Van Raalte en hij kon zich met diens voorstel, om tot instituering te komen, geheel verenigen. Wel oordeelde Schoemaker het nodig een verklaring over de verlating van het Hervormde Kerkgenootschap af te leggen. De vrienden gingen daarmee akkoord en droegen hem op een dergelijk stuk op te stellen.

Op Nieuwjaarsmorgen 1838 kwam men bijeen om vooraf de door Schoemaker opgestelde akte van afscheiding te bespreken en te tekenen. Deze akte hield in dat zij het Hervormde Kerkgenootschap, zoals het op dat ogenblik in het graafschap bestond, verlieten om terug te keren tot de gereformeerde leer, tucht en dienst der vaderen. De vergadering keurde het stuk goed en het werd door 44 personen getekend. De bezorging bij Ds. Cappenberg werd door een kleine deputatie verzorgd.

Na deze zaak te hebben afgehandeld begaf men zich naar Huisken te Itterbeek waar Van Raalte die middag en avond zou voorgaan. De reis was niet tevergeefs gemaakt want de Ommer predikant, vergezeld van één ouderling, bleek reeds te zijn gearriveerd. Zij hadden de reis te paard afgelegd. Ds. Van Raalte preekte en institueerde de gemeente en daarmee was de eerste gemeente der Oud Gereformeerde Kerk van Bentheim tot openbaring gekomen.

Ds. Cappenberg had geen rustige Nieuwjaarsdag. Met het ontvangen van de verklaring rees een sterk vermoeden bij hem dat er die dag wel meer zou gebeuren. Een extra bode werd naar Neuenhaus gezonden om bij het Ambtsgerecht van alles wat er gebeurd was kennis te geven. De Gendarmerie werd tot onderzoek uitgezonden. Eerst kwam men voor nadere inlichtingen bij Ds. Cappenberg om te vernemen waar de aanbidders van de verklaring waren gebleven. Het spoor leidde naar Huisken te Itterbeek. Toen ze daar kwamen waren de mensen reeds weer huiswaarts gegaan. Van Raalte en zijn ouderling, elk te paard, waren al een heel eind op terugreis en reden ongehinderd langs de koninklijke „heirbaan" Nederland in. Na huiszoeking dropen de gendarmes af. Ds. Van Raalte was eerst nog van plan geweest om te overnachten maar nadat alles in orde was afgedaan zei hij: „ik ben wat onrustig, wij zullen onze paarden maar bestijgen en gaan nog deze avond heen".

Op deze wijze bracht men het er af en bleven ze buiten de gevangenis van Neuenhaus. Zij bleven er door Gods bijzondere zorg over hen voor gespaard. Schoemaker zou er echter wel mee kennismaken.

A. O.

KERKGESCHIEDENIS

Doorhaling in de kerkelijke registers van de drie „aanstichters" en hun uitsluiting uit de Uelser kerkgemeenschap deed allerminst de zo zeer begeerde rust terugkeren. De „pastores" moeten zich wel deerlijk hebben vergist met hun maatregelen. De uitwerking was immers averechts. In plaats van de brand te blussen droegen zij brandstof aan.

Zodra een aantal leden Uelsens kerk voorbijging en de nog gereformeerde Veldhauzer leraren ging beluisteren begon men openlijk te schelden, te schimpen en te dreigen. Cappenberg en zijn ambtgenoot konden het niet verkroppen dat er van hun leden bij Ds. Hugenholtz en Ds. Koppelman ter kerk gingen. Vooral laatstgenoemde predikant keurde het gedrag van zijn Uelser collega's af en naar men meende was hij een vriend van degenen die tot de afgescheidenen behoorden of daarmee sympathiseerden. Al spoedig werd Ds. Koppelman over zijn houding berispt en zelfs door zijn ambtgenoten bedreigd. Daarop distancieerde hij zich van degenen die zich om Schoemaker, Diek, .Deterd en Huisken verzamelden en toen enige jaren later de afscheiding in Veldhausen een feit werd bleek hij een bittere vijand van de oud-gereformeerden.

Behalve ongereformerdheid in de leer droeg bovendien ook de houding der predikanten er sterk toe bij dat het eeuvoudige volk de landskerk verliet.

De vervolging

Reeds dadelijk op 1 januari 1838, de dag waarop instituering van Uelsens gemeente bij Huisken te Itterbeck plaatsvond, werd openbaar dat men niet met rust zou worden gelaten. Het ambtsgericht te Neuenhaus had nauwelijks bericht van Cappenberg ontvangen of de gendarmen kregen opdracht tegen de „koksjuden" op te treden. (De afgescheidenen werden in de ambtelijke stukken van de politie-ambtenaren „Koksjuden" geheten, in de volksmond spraken men van „Cocksens" en deze aanduiding komt men nog wel tegen als men het over „alt-reformierten" heeft.)

Onmiddellijk werd een „polizei-gezet" of politieverordening afgekondigd waarbij men het de afgescheidenen onmogelijk maakte met meer dan 3 personen te vergaderen. In ons land was het wat ruimer, hier was het nl. ingevolge de „Code Penal" van Napoleon boven 19 personen strafbaar gesteld.

Voor de instituering had men wel spot, verachting en bedreiging moeten incasseren, nu zou men echter tien lange jaren worden vervolgd.

Opnieuw wil ik in dit verband gaarne gebruik maken van de gegevens welke Ds. Lankamp ons daarover heeft verschaft. Genoemde predikant kwam uit Esche bij Veldhausen en had grote liefde voor de kerk zijner geboorte. Als predikant van boerenafkomst wist hij hier en daar bij zijn gemeenteleden de weg te vinden: „near "n balkn" oftewel naar de zolder om oude geschriften door te lezen en geschiedenisfeiten aan de vergetelheid te ontrukken. Lankamp heeft in 1948 bij het eeuwfeest van de gemeente Wilsum een voortreffelijke herdenkingsrede gehouden over: „Aus der ersten Kampfzeit der Gemeinde Wilsum". D ze rede met nog drie leerzame voordrachten van de „pastores" Heetderks, Mensink en Brink, zijn gebundeld en uitgegeven onder de titel: „Wir gedenken an die Taten des Herrn". Nadat de algemene toestand in die dagen en in Tiet bijzonder de prediking te Wilsum wordt weergegeven

verhaalt Lankamp hoe vijandig de Wilsummer predikant Visch en de leden van de Oberkirchenrat zich jegens de Cocksen betoonden.

„De overkerkemaad en de predikant hebben slechts één doen: die privé-verzamehngen moeten verdwijnen". En dientengevolge wordt op zondag 8 april in de voor- en namiddagdienst te Wilsum een bekendmaking voorgelezen welke ongeveer als volgt luidt: „Nadat bij herhaling bekend is geworden dat de afgescheidenen („de Sektierern") Dijk uit Uelsen en Schoemaker uit Haaftenkamp onbevoegd religieuze leervoordrachten voor openbare samenkomsten houden, terwijl dit door .de overheid nadrukkelijk strafbaar is gesteld, terwijl ook nog andere personen zo vermetel zijn zich hiermede in te laten, of ook deze onbevoegde religieuze leervoordrachten in hunne woningen of in hun bezittingen dulden: Zo komt door deze openbare bekendmaking tot iedereen de waarschuwing, dat zowel degene die het waagt of zich verstout zulke pubheke rehgieuze voordrachten te houden, als ook degenen welke zulke samenkomsten voor religieuze doelen bij zich toelaten zullen worden gestraft voor de 1e maal met een boete van 5 rijksdaalders, voor de 2e maal met 10 rijksdaalders en bij driemaalige overtreding met 8 dagen gevangenisstraf. Voorwaar geen geringe straffen!

Schrokken de Wilsummers terug? Nee, de mannen en vrouwen van Wilsimi betoonden honger en dorst te hebben naar de gerechtigheid en konden zonder Gods Woord niet leven. Nu in Wilsum het houden van catechisaties niet mogelijk was trok men naar de omhggende „boerschappen" Itterbeck en Haftenkamp. Al spoedig werden het „versammlungen" van betekenis. Zij die er geweest waren verbreidden het woord en daardoor liep het aantal hoorders wel op tot tweehonderd.

In het Kerspel Uelsen, d.w.z. het gebied van de kerkelijke gemeente, hebben de mannen en vrouwen die Gods Woord Hefhadden ook veel doorgemaakt. Evenals te Wilsum waarschuwde men ook van Uelsens kansel voor Schoemaker en Diek. In deze kanselboodschappen werd uitgesproken dat de mensen die de „versammlungen" bezochten zich aan misdaad schuldig maakten.

De landgendarmen werden geïnstrueerd om scherp acht te geven teneinde vergadermgen van de onbevoegde predikers te verhinderen. De handhavers der wet lieten zich niet onbetuigd. Ze gunden zich geen rust. Bij dag en bij nacht was men m de weer om de Koksjuden uiteen te drijven. De achtervolgmgen werden te paard uitgevoerd, hoewel men ook wel eens de viervoeter moest achterlaten om te voet het dichte dennenbos in te dringen. Ondanks de geweldige inspaimingen van de gendarmen kwam men toch bijeen. De gereformeerde mannen en vrouwen, waaronder boeren, wevers, dakdekkers, klompenmakers, knechten en meiden, lieten zich door niets weerhouden de onderlinge samenkomsten te bezoeken. Ze waren present, op elke plaats in het mtgebreide Kerspel waar de vergaderingen werden belegd. De Wilsummers ontbraken er evenmin.

Op 22 oktober 1838 hield men 2 oefeningen in de Itterbecker dennen. Een landgendarme, bij ons de veldwachter, heeft zijn bevindingen in een verslag of proces-verbaal vastgelegd. Hij relateerde dan: „Ik begaf mij gisteren op doelmatige tijd naar Itterbeck en ontdekte dat de Koks jaden in bedoelde dennenkamp verzameld waren. Ik begaf mij te paard daarheen. Als zij mij in het oog kregen vluchtten zij naar alle zijden het dichte bos in zodat ik ze niet kon tellen. Nagenoemde personen kon ik door mijn snelheid en door dreiging met mijn wapen tot staan brengen. Ik noteerde de namen en ondervroeg hun naar de reden waarom zij zich daar ter plaatse bevonden.

1. G. Huisken met zijn vrouw en zijn zoon Johann uit Itterbeck; 2. Broene met zijn vrouw en zijn zoon uit Höcklenkamp; 3. Heirich Röriks uit Hilten, welke alle als Koksjuden bekend stonden en daarom al meerdere malen waren aangebracht; 4. Gerh. Schüürhuis uit Wilsum; 5. Bernhard Brookhuis uit Wilsum. Op mijn vragen omtrent de oorzaak waarom zij zich daar ophiielden antwoordden Huisken en Broene dat zij zich niet verphcht achtten zulks te zeggen. Ik probeerde verder de overige gevluchten te pakken te krijgen welke zich echter in het dichte bos zo hadden verstopt dat ik ze onmogelijk te paard kon volgen." Ds. Lankamp voegt hiertussen: „Die eenvoudige mannen en vrouwen heten zich niet zo spoedig bang maken. Ale Huisken, de vrouw van Huisken was een heldin. Wij zouden veel van haar kunnen vertellen alsook van haar onbevreesde man „Gerrit-oom". Tot zover Ds. L.

De gendarme vervolgt zijn relaas: „In de middag, na 2 uur, bemerkte ik, dat dezelfde personen zich weer naar een andere plaats, niet ver van Itterbeck, begaven en zich in de aan de weg naar Wilsum gelegen dennebossen verzamelden. Ik begaf mij eveneens te paard daarheen en als zij van de uitgezette posten, naar het scheen, van mijn aankomst op de hoogte waren gesteld, hepen zij zo vlug uiteen dat ik niet met nauwkeurigheid hun samenkomst kon waarnemen, sommigen liepen het bos in en 5 personen liepen in de heide, in de richting van de Wilsumse weg.

Deze haalde ik snel in en bracht ze tot staan. Hieronder bevonden zich de als Koksjuden bekend staande Wanink uit Wilsum en zijn familie Ud Johan Fier, die knecht bij Huisken was. Deze konden mij inlichten omtrent de overigen. Daarop vervolgde ik Huisken, welke zich overal als leider van deze gezelschappen toonde. Ik trof hem „zijn Boek" in de tas hebbend. Dat zij tot uitoefening van hun godsdienstleer waren verzameld geweest wilde hij echter niet bekennen, maar ook niet ontkennen."

Tot zover het bericht van „der Hüter des Gesetzes" of handhaver van de wet. Het is duidelijk dat men met de deelnemers aan de bijeenkomsten en vooral met Gerrit

Huisken niet zo zacht heeft gehandeld. Maar de dappere „Gerd-Ohm" liet zich door alle dreigingen er niet toe brengen iets te zeggen wat de landgendarmen zo gaarne wilden weten. Misschien rijst bij onze lezers de vraag: „Als deze mensen dan zo moedig waren, waarom koos men dan het hazenpad bij het naderen van de gendarmen? " Vergeet niet dat de politieambtenaren opdracht hadden ontvangen de namen van de verzamelden nauwkeurig te noteren en daarna de vergadering met de blanke sabel uiteen moest drijven. Wie genoteerd was kreeg spoedig een oproep om voor de ambtsrichter te verschijnen en werd dan veroordeeld, al naar gelang van de zwaarte van zijn vergrijp, tot geldboete of tot gevangenisstraf. Hoe vaker men werd genoteerd, des te zwaarder werd de straf die men had te wachten.

R.

A. O.

Zeer tot ergernis van Ds. Visch, de bejaarde predikant van het kleine kerkdorpje Wilsum, werden al spoedig ook binnen zijn gemeentegrenzen de gehate samenkomsten gehouden. Met alle macht probeerde hij het tegen te houden maar het gelukte niet.

Niet minder dan 48 jaar had hij onder de landelijke bevolking van Wilsum gearbeid. Het laat zich verstaan dat daardoor zijn invloed bij een groot deel van zijn gemeenteleden niet gering was. (Visch was nl. niet onbegaafd en naar ik meen te weten heeft hij ook de geschiedenis van het graafschap beschreven.)

Aanvankelijk durfden de Wilsummers het niet aan om de oefenaars binnen het „Kirchspiel" te laten optreden maar op de duur verzamelde men zoveel moed om op de erven van landbouwer Greven en molenaar Schoneveld „Versammlungen" te organiseren. Wel een onderneming die getuigde van durf of beter: van liefde tot Gods Woord want het kwam hun meestal duur te staan.

Ds. Visch wond er zich zodanig over op dat hij dadelijk naar de pen greep en zich beklagde bij de overkerkenraad. Zijn „adres" aan deze kerkelijke instantie was bedoeld om te bereiken dat maatregelen zouden worden getroffen om scheuring van zijn gemeente te verhinderen. De inhoud is ongeveer als volgt:

„Ik zie mij voor de onaangename noodzaak geplaatst om ter kennis van Uw hooggeëerd college te brengen dat de beide aanvoerders „der Sektierer", Schoemaker en Sundag, zich aanmatigen in meerdere boerschappen openbare religieuze verzamelingen te houden. Zo hebben Schoemaker tweemaal en Sundag éénmaal in een boerenhuis over een tekst uit de Bijbel gepredikt.

Ik ben bijna 48 jaar predikant in mijn gemeente en heb altijd de zogenaamde catechisanten daaruit geweerd omdat ik niet kon dulden dat Gods Woord door zulke onbevoegde predikers verdraait en door platte kletspraat omlaag werd gehaald. Vijfenvertig jaar lang heb ik de gemeente iedere zondag driemaal gelegenheid gegeven de openbare godsdienst bij te wonen, doordat ik zonder daartoe verplicht te zijn, bij zomertijd des avonds gecatechiseerd en des winters gepredikt heb, opdat de catechisanten geen voorwendsel zouden hebben om hier in te sluipen. Nu moet ik het echter mij laten welgevalen dat vreemdelingen tegen mijnen wil en tegen de bestaande wetten zich hier indringen en het daarop toeleggen, dat, wat ik bijna gedurende een halve eeuw heb opgebouwd, zoeken te vernietigen.

Ik moet derhalve bij Uw hooggeëerd college daarop in gehoorzaamheid voorstellen deze zaak ter kennis van een hoger ministerie te brengen om aan haar oordeel te onderwerpen of het niet noodzakelijk is te achten die beide personen, Schoemaker en Sundag, welke openlijk de regering durven te weerstaan en haar autoriteit verachten, en door de tot nu toe opgelegde straffen niet zijn gebeterd, met strengere strafmiddelen tot gehoorzaamheid van de overheidsmaatregelen te dwingen."

De geest die uit deze brief spreekt zouden we eerder van een landgendarm of ambtsrichter mogen verwachten dan van een oud en invloedrijk predikant. Wel krijgt men de indruk dat hij ijverig in zijn dienst is geweest. Toch een onheilige ijver, immers zijn bedoeling was slechts om daardoor de oefenaars buiten zijn ambtsgebied te houden. Ds. Lankamp wijst er terecht op dat in het schrijven van de predikant van Wilsum niets is te bespeuren van het Woord Gods en van de tucht daarvan. Terwijl hij zeer goed wist dat het de bezwaarde mensen om niets anders ging dan om de reine verkondiging des Woords, om de trouwe bediening der sacramenten en om de handhaving van de christelijke tucht, stelde hij het zo voor alsof „de individuen

Schoemaker en Sundag" met hun aanhang niets anders in hun schild voerden dan om opzettelijk de kerkelijke en burgerlijke orde te verstoren.

Hij — Ds. Lankamp — oordeelt juist als hij zegt: Van kerkelijke tucht had men toen in de kerk geen verstand. Als de eerste sleutel des hemelrijks, de prediking van Gods Woord niet zuiver is, dan kan het met de tweede sleutel, de christelijke tucht, ook niet goed staan. Dat ziet men in de geschiedenis." Visch toont geen haar beter te zijn dan Cappenberg die reeds op de eerste dag de gendarmen van Neuenhaus tot actie tegen de afgescheidenen aanzette.

De terugzetting en vervolging gingen niet in de eerste plaats uit van de overheid maar ze waren meer het gevolg van de predikanten welke met een Jehu's ijver waren vervuld. Steeds drongen ze aan op een streng en onverbiddelijk optreden tegen de ontevredenen opdat „het steeds verder om zich heen grijpende kwaad" zou worden gestuit.

De ambtman of - richter van het Nedergraafschap was deze fanatieke pastores welgezind. Zijn naam was Hoogklimmer en wanneer de afgescheidenen voor het gericht te Neuenhaus verschenen, betoonde hij geen enkel medelijden met hen. Integendeel, hij was een bittere vijand en paste meedogenloos de maximale strafmaat toe tegen de merendeels minder gegoede landlieden. De Bentheimse ambtman Benink nam jegens Sundag en zijn volgelingen een veel vriendelijkere houding aan. Benink strafte omdat hij niet anders kon.

De gestrengheid van Hoogklimmer werd verondersteld in verband te staan met het feit dat zijn zoon, Ds. Hoogklimmer te Laar, bepaald geen vriend van de afgescheidenen was. Laatstgenoemde loochende nl. openlijk de Godheid van Christus. (Na Laar was het Overijsselse Weerselo de standplaats van deze ketter.) Vader en zoon Hoogklimmer waren dus zeker geen vrienden van de Oud-Gereformeerden. Hoe zwaarder echter de straffen werden hoe meer de verzamelingen werden bezocht. Het volk liet zich niet afschrikken en ook na veroordeling woonde men opnieuw de vergaderingen bij om toch maar Gods Woord, zij het op eenvoudige wijze verkondigd, "te kunnen horen. Ze lieten zich liever de koeien en paarden uit de stal en het koren van het land halen dan zonder Gods Woord te leven. Spoedig liepen de straffen zo hoog op, dat ze niet meer in geld konden voldoen. De „ambtsvoogd" verpandde dan de zwart-bonte koe, de bruine merrie of de weefstoel.

Ja hoe strenger de straffen opliepen, des te meer zagen Sundag en Schoemaker hun gehoor vermeederen. De ruime boerderijdelen waren soms te klein.

De Haafteenkamper oefenaar heeft vele geldboetes moeten betalen. De hoogste was *f* 30, — en de laagste (ook de laatste) was IV. Thaler of *f* 2, 70. Velen met hem werden tot geldboetes veroordeeld. De schuld van hen gezamenlijk was eens opgelopen tot meer dan *f* 1000, —. Dit voor dit tijd niet geringe bedrag moest in één keer worden voldaan. Velen riepen en zochten hieronder tot God. Eén hunner, „Oude vader Blekker" uit Piccardië ging ook zwaar gebukt onder de schuldenlast. In die tijd bevond hij zich eens eenzaam ia het veld en toen hem de zorg over de betaling der boete opnieuw

aangreep legde hij zich neer op de voetbank van Gods voeten om te bidden en te smeken om uitkomst, om verlossing van de opgelegde som. Tenslotte mocht hij gelovig Amen zeggen op zijn gebed. Thuis gekomen zegt hij tot de zijnen: „Hoe dat weet ik niet maar er komt verlossing, wij behoeven die *f* 1000, — niet te betalen". Dit is ook inderdaad uitgekomen maar zegt Ds. Schoemaker: „God werkt door middelen".

Zo moest ook deze gebedsverhoring onafhankelijk van vader Blekker door anderen worden uitgewerkt. Harm Schoemaker wist nl. niet van Blekkers gebed maar besloot een specificatie te vragen van het zo hoog opgelopen boetebedrag. Schoemaker kwam tot de ontdekking dat het stuk verschillende fouten bevatte. Verschillende personen kwamen soms 2 of 3 keren op de lijst voor als bezoekers van één en dezelfde bijeenkomst. Toen de oefenaar hiermee bezig was kwamen twee leden van de gendarme hem halen. Hij werd gevangengezet. Ondertussen liet hij Broene uit Höcklenkamp dit werk afmaken. Tevens gaf hij instructie om de vordering met de aanmerkingen daarop naar het Ministerie te Hannover (of naar de Landdrosterie te Osnabrück) te zenden. Broene bezorgde deze correspondentie en spoedig werd het „Ambt" in Neuenhaus bevolen: „stilstand in de zaken". De gevangenneming van Schoemaker midden in dit werk werd toegeschreven aan het werk van een aanbrenner bij de heer Hoogklimmer. De oefenaar moest 14 dagen in de „Uelser Poort" van Neuenhaus doorbrengen maar zijn werk en dat van Broene had een gunstig gevolg. De instantie waarheen men geschreven had stelde hen in het gelijk en het gehele bedrag van meer dan f 1000, — werd „door gestreken".

De blijdschap van Blekker, alsmede van de anderen die Gods aangezicht in deze zaak hadden gezocht, was zeer groot. Ds. Schoemaker schrijft: „dit was een lachen" en hij spreekt de veronderstelling uit dat men zeker God op de knieën zal hebben gedankt voor deze verlossing.

In deze tijd van vervolging heeft men zeer vaak op stille verborgen plaatsen, bij nacht en ontij, in schaapstallen en achter in het veld vergaderd om de boetes te ontgaan. Ds. Jan Schoemaker heeft als kleine jongen wel op wacht gestaan en met eigen ogen gezien dat leden van de gendarme met hun blanke sabels de vergaderingen uitéén joegen. Door weersomstandigheden zal men echter ook wel zijn gedwongen tot het vergaderen in de boerderijen. Na het „doorstrijken" van de boete werd ambtman Hoogklimmer de vervolging niet meer toevertrouwd. In zijn plaats kreeg men nu ambtsrichter Cohen en deze strafte wel maar betoonde een man te zijn die zich niet door vijandschap of vervolgingszucht in zijn oordeel liet leiden. Cohen was meer een richter zoals zijn collega te Bentheim; zij moesten straffen omdat de „Polizei-Verordnung" hen daartoe noodzaakte, maar beiden waren de afgescheidenen min of meer welgezind.

R.

A. O.

[De oefenaars van Haafteenkamp \(8\), 4 december 1975](#)

Behalve geldboetes werden ook in het Neder- Graafschap vrijheidsstraffen opgelegd. In het vorige artikel hebt u kunnen lezen over het onverwachte bezoek van de twee landgendarmen aan Schoemaker om hem voor 14 dagen bij vrouw en kinderen weg te halen en om hem op te sluiten in de „Uelserpoort" te Neuenhaus. Albert Diek, Geert Broene en „Vader Oelerink" brachten het er wat beter af, zij kregen slechts 1 dag. Hun voorgangers werd alles zwaarder aangerekend. Schoemaker was in Uelsen en omgeving de meest representatieve figuur. In het Boven-Graafschap, stad Bentheim en omgeving was het Sundag. Beide voorgangers moesten het bijzonder ontgelden. Sundag kreeg overwegend gevangenisstraf (32 keer), voor Schoemaker bleef dit tot 6 keer beperkt, maar geldboetes heeft hij des te meer moeten

voldoen. Evenals Simdag heeft ook Schoemaker niet altijd de knellende banden gevoeld, integendeel, hij mocht in de kerker Gode lofzingen. Van de 6 gevangenschappen werden er 3 in de „Uelserpoort" te Neuenhaus en 3 in de slotkerker van Bentheim doorgebracht. Eens op een morgen, het was in Neuenhaus, zong hij zo luid dat: „de Gosseler uit de Buitenborg", * die juist door de Uelserpoort het stadje in liep, hem hoorde en er zodanig van onder de indruk geraakte dat hij bleef stilstaan. De man kwam ontroerd in het plaatsje en al gauw kwam het de ambtman ter ore. Schoemaker kreeg de vermaning om voortaan niet zo luid te zingen dat het op straat hoorbaar was.

Tijdens een gevangenschapsperiode op het slot te Bentheim las hij in een Duitse Bijbel welke men daar vermoedelijk ten dienste van de gevangenen had neergelegd. Schoemaker sloeg de Bijbel open en las toen met blijdschap, ja het was hem tot grote troost en gelovig mocht hij daar beloften omhelzen met betrekking tot zijn kinderen. Naderhand wilde hij thuis het gelezene nog eens opzoeken maar de vrucht werd niet gevonden. Ds. J. Schoemaker schrijft hierover: „Meer dan eens had hij het mij medegedeeld en dan heb ik ook wel de genoemde hoofdstukken gelezen en herlezen, maar ook konde ik er van dien aard niets in vinden, wat hij er toen in meende gevonden of gelezen te hebben. Hij had slechts het genot er van in de gevangenis mogen smaken en naderhand in dien zin ook nooit meer." Toch zijn er onder zijn kinderen geweest die de Heere hebben gevreesd en daarom komt het mij voor dat de echtheid van deze geloofsomhelzing niet in twijfel behoeft te worden getrokken. Dergelijke ervaringen heb ik wel vaker horen verhalen.

Eens werd hem in de gevangenis van Neuenhaus door de pedel van de overkerkenraad te Nordhorn de boodschap gebracht dat het hoge kerkelijke college een gesprek met hem begeerde. Het is niet bekend of hij alleen ging of dat meer afgescheidenen hem vergezelden, maar op de bepaalde dag verscheen hij op 't afgesproken uur voor bedoeld college. Het bestond uit de onsympathieke ambtman Hoogklimmer, uit de predikanten Visch (Wilsun), Koppelman (Veldhausen), Hugenholtz en Slingenberg (Neuenhaus) en uit de actuaris Grim. De zaak was dat de overkerkenraad een stuk van het Ministerie uit Hannover had ontvangen hetwelk werd voorgelezen en waarin verzocht werd de afge scheidenen bewijs te laten leveren omtrent de valse of ongereformeerde leer van de predikanten in de Staatskerk. Schoemaker betwijfelde de echtheid van deze brief, althans een afschrift van déze in het Duits gestelde missive werd hem geweigerd. Schoemaker verstond het Hoogduits niet goed en daarom wilde hij thuis het stuk bestuderen maar toen hem dit niet werd toegestaan werd toch een gesprek met hem geopend. Hij stelde de leden van de „oberkirchenrath" de vraag of zij de Heidelberger Catechismus geloofden als te zijn gegrond op Gods Woord Bij monde van Ds. Koppelman werd dit met een rondborstig „ja" beantwoord.

De eenvoudige man sprak: „dan deugt het leerboek voor de jeugd, dat gij ingevoerd hebt, niet want het weerspreekt telkens de Catechismus. De beschrijving van de algemene christelijke kerk is een geheel andere dan die daarvan wordt gegeven in de Heidelbergse Catechismus." Opnieuw nam Ds. Koppelman het woord en sprak: „In dit leerboekje wordt een beschrijving gegeven van de uitwendige kerk en in de Catechismus van de inwendige kerk". Schoemaker had het boekje bij zich en gaf het aan Koppelman met het verzoek: „wijst mij dan eens aan waar is hierin de beschrijving van de inwendige kerk, die met de Catechismus overeenstemt?" Ds. Koppelman sloeg blad voor blad om, de andere leden zagen op elkander maar niemand antwoordde hem. Tenslotte was het Ds. Slingenberg die zich liet ontvallen: „nu het is ook maar voor de jeugd". Onmiddellijk liet een ander lid daarop volgen: „dat is mis". Ds. Koppelman richtte zich vervolgens weer tot Schoemaker met: „ach Schoemaker, gij weet ja

wel, dat het alles verandert, het Nieuwe Testament is ook bij het Oude gekomen". Gevat antwoordde de oefenaar: „Dit vereist de tussenkomst des Zaligmakers, wij hebben in het Oude Testament de beloften en het in Nieuwe de vervulling, maar is er dan nu ook iets tussenbeide ingekomen, tussen onze gereformeerde leer en nu, dat de leer moet veranderd worden? " Koppelman zweeg daarop wijselijk.

Hoewel men van de zijde van de overkerkenraad het onderhoud wel wilde beëindigen gaf Ds. Visch een wending aan het gesprek door nu de Gezangen ter discussie te stellen. Een ander lid had n.l. de vraag gesteld aan Schoemaker CS. of zij nog meer hadden en toen met „neen" werd geantwoord liet Visch op onaangename wijze horen: „jawel, zij hebben nog veel meer, zij hebben ook op onderscheidene gezangen in tegen". Ds. Visch noemde zelf enige gezangen en het eerste dat ter sprake kwam was het lied waarin gesproken wordt over: „duizend zonnen". Visch wees op de sterrekijkers met hun verrekijkers van 40 voet lang waarmede ze zo in het luchtruim konden zien dat ze Gods grootheid konden aanschouwen. Schoemaker wees hem erop dat het spreken over duizend zonnen ongeloof in de hand zou werken omdat Gods Woord ons spreekt van één zon, van één maan en van ontelbare sterren maar niet van duizend zonnen.

De oude Wilsummer predikant noemde daarop het gezang: „Ik Zal daar den vriend mijn dank betuigen" enz. en stelde hierover Schoemaker de vraag: „Zouden zij die oud geworden zijn in den dienst daar dan niets voor hebben? " De Haafteknamp oefenaar antwoordde: „niet van het schepsel maar de Heere God wil zelfs de getrouwe dienaar belonen, en overigens komt alleen het Lam, dat geslacht is en dat Gode gekocht is door Zijn bloed, alle eer, lof en dankzegging toe tot in alle eeuwigheid". Ds. Visch was nog niet tevreden en wilde ook nog vragen over het gezang: „Jezus neemt de zondaars aan". Is het dan niet waar dat Jezus zondaars aanneemt? zo luidde zijn vraag aan de kloeke boerenman „Welzeker is het waarheid dat Jezus zondaren aanneemt maar niet in die algemene zin zoals het in dat lied bezongen wordt. De geest die in dat lied spreekt is niet de Geest der Schrift. De taal des Woords is: „de werkelijk berouw hebbende en dan tot Hem komende zondaars neemt Jezus aan. God wil nederzien op de verslagenen van hart en op de gebrokenen van geest en op hem die voor Zijn Woord beeft". En deze taal des Woords vindt men in dat gezang niet", aldus Schoemaker.

Na deze verantwoording sprak Ds. Koppelman: „Schoemaker, het is bij u vooroordec), en hoe weinig geloof en vertrouwen hebt gij toch op de predikanten". De aldus aangesprokene gaf hem ten bescheid: „Paulus preeste de gemeente te Berea, die dagelijks de Schriften onderzochten of deze dingen alzo waren".

Hiermede was dan het onderhoud ten einde. Welk antwoord aan het ministerie werd verzonden is niet bekend maar wel hebben wij uit dit verhaal enigszins een indruk gekregen van de ongereformeerde van enkele leden van de overkerkenraad. Anderzijds dwingen de antwoorden van de oefenaar van Haafteknamp

toch wel respect af.

A. O.

* „De Gosseler uit de Buitenborg" is een benaming waarvan ik de juiste betekenis niet heb kunnen achterhalen. Ik veronderstel dat het een bewoner van een buiten de stadspoort gelegen havezathe is geweest.

De oefenaars van Haaftenkamp (9), 24 december 1975

De afgescheidenen kregen onverwachts medeleven van buitenaf. Het was ongeveer terzelfder tijd van het onderhoud tussen de Nordhomse „oberkirchenrath" en Schoemaker, of korte tijd daarna, dat G. Huisken uit Itterbeck bij een rijk en voornaam inwoner van Neuenhaus voor een gesprek werd gevraagd. Huisken haastte zich deze ontmoeting ten uitvoer te leggen. De vooraanstaande Neuenhauser bleek begaan met de zaak van de vervolgte afgescheidenen en sprak: „Dé zaak is voor u als boerenmensen veel te zwaar, gij kunt u zelf daarmee niet redden. Ik raad u aan om con tact te zoeken met de Lutherse predikant te Osnabruck. Hij denkt net als jullie en zal zeker hulp kunnen bieden". Deze sympathieke raad hield Huisken niet voor zichzelf maar ten spoedigste sprak hij er met zijn mede-gemeenteleden over. Men liet er geen gras over groeien. Schoemaker en nog een ander lid der gemeente kregen opdracht de reis naar Osnabrück te maken. Hun moeite was niet tevergeefs. Zij werden hartelijk ontvangen bij de vrome en oprechte pastor Weiberzahn die ook aandachtig naar hun zaken luisterde. Schoemaker had oude en nieuwe schoolboeken, een oud en nieuw vraagboekje en een kerkorde meegenomen. Weiberzahn wilde zich, mede met behulp van deze boeken,

eerst goed oriënteren teneinde een waardevol advies te kunnen geven. De vriendelijke predikant hielp hen daarna op het goede spoor door hen te verwijzen naar Celle, plm. 60 km. achter Hannover. Weiberzahn wist daar een invloedrijk Gereformeerd predikant, Dr. Huegues, welke de Graafschapper Afgescheidenen zeker zou willen helpen. De Osnabrücker pastor had goed gezien en hen de juiste raadsman gewezen.

Dr. Huegues van hun bezwaren kennis genomen hebbende wist hen te introduceren bij de president van het Hoge Appellationsgericht te Celle. Uiteraard zal genoemde predikant hun zwaarigheden hebben besproken met de gerichtspresident vóór dat de Graafschappers werden ontvangen. Voorheen liepen hun smeekschriften en petitities — dank zij de - ambtsberichten van de overkerkenraad — steeds op niets uit. Ja, het is zelfs een open vraag of hun verzoeken wel ooit tot het bureau van de minister vermochten door de dringen. Nimmer werd gehoor geschonken aan de vriendelijke aanvragen om vrijheid, maar zonder daarop een antwoord te geven werden ze terzijde gelegd.

De president van het Hoge Appellationsgericht deed dé voor hen moedgevende uitspraak: „Erhörung bei dem Minister kann ich ihnen wohl verschaffen". Hij liet het niet bij deze gelofte maar bracht de zaak ook inderdaad tot de minister. Deze liet een grondig onderzoek instellen en daarvoor benoemde de minister een hoogleraar van de universiteit van Göttingen om ter plaatse, dus in de Graafschap Bentheim, verschillende mensen te horen. Hij oriënteerde zich onafhankelijk van de overkerkenraad. Aan Prof. Asschenbach werd deze opdracht verstrekt en tijdens zijn onderzoek in de Graafschap bracht hij ook een bezoek aan oefenaar Schoemaker in diens boerderij te Haaftenkamp. Niet minder dan drie en een half uur verbleef hij in de eenvoudige boerenwoning om zijn licht op te steken. Schoemaker verkreeg van de hoogleraar een goede indruk. Op vriendelijke, onpartijdige, derhalve op objectieve wijze werd navraag naar alles gedaan, 's Daags na zijn bezoek aan Haaftenkamp, werden nog verschillende leden van de Uelser gemeente gehoord in zijn logement te Neuenhaus.

De bemiddeling van Dr. Huegues met daarbij de goede hulp van de gerichtspresident hebben . zeer zeker positieve uitwerking gehad. De rei- zen van Schoemaker en zijn mede-deputaat

werden beloond. Zouden de thuisblijvende Graafschappers hun afgevaardigden niet door f Het door Asschenbach uitgebrachte verslag bracht de minister tot nadenken. Ik veronderstel dat, hoewel prof. Asschenbach zeer ten gunste van de Afscheidenen heeft geadviseerd, de minister toch maar beperkt een tegemoetkomende houding heeft aangenomen. hun gebeden hebben vergezeld? Het was immers een zaak die voor hen allen van belang was. De invloed van de „oberkirchenrath" was lia de inmenging van de hooggeplaatste president wel sterk gedaald. De vervolgingen namen af in hevigheid. De geldboeten werden zeer gereduceerd. Hoewel men veranderingen aanschouwde en er verademing kwam, was er nog geen sprake van vrijheid. Van regeringszijde stelde men de Afscheidenen voor tot een verdrag te komen waarbij samenkomsten zouden worden getolereerd van 30 personen met een ouderling.

Verder werd gesproken over het nalaten in de openbare godsdienst van die gezangen waartegen overwegend bezwaren bestonden. Ook zouden de officiële kerkdiensten (bedoeld werden de diensten in de Landskerk), steeds moeten aanvangen met lezing van een Schriftgedeelte. Met deze maatregelen dacht de minister van kerkelijke- en onderwijszaken de Afscheidenen tegemoet te komen en tevreden te stellen.

Schoemaker was van mening dat deze modus Vivendi een lapmiddel betekende en moest worden afgewezen. Opnieuw stelde men een petitie op waarin zij ronduit aan de minister verklaarden dat zij niet tevreden konden zijn voor en aler volle vrijheid zou worden toegestaan om God onverhinderd naar Zijn Woord te kunnen dienen. Het vrijmoedige verzoek werd niet aanstonds gehonoreerd. Dit zou nog enige jaren duren. "Maar gelijk reeds werd gezegd, de vervolgingswoede bekoelde wat, althans in het Neder-Graafschap. De laatste geldboete die Schoemaker werd opgelegd op 17 januari 1845 was ook de laagste, nl. IV2 Thaler of f 2, 70.* Het was een historische dag want tegelijkertijd hield men classisvergadering te Brandlecht, waarbij J. Bavinck bij loting werd aangewezen om te worden opgeleid. In 1843 werd de Haftenkamper oefenaar met nog een lid van de Uelser gemeente afgevaardigd naar de Synode van de Chr. Afscheidenen te Amsterdam.

Schoemaker heeft zijn boerderij vaak aan de zorgen van zijn vrouw, Geze Grobben, moeten overlaten. Zijn oudste jongens, Harm en Jan Hendrik, resp. geboren in plm. 1825 en 16 okt. 1827 hebben zeker het juk in hun jeugd moeten dragen. Ook ben ik ervan overtuigd dat bij afwezigheid van Schoemaker de bureu wel bijstand hebben verleend.

Wat heeft deze boerenoefenaar zich beijverd voor de dienst van Gods Koninkrijk. De reizen naar Osnabruck, Celle, Amsterdam en de vele samenkomsten waaraan hij leiding heeft gegeven, alsmede de verschillende dagen welke in de gevangenis werden doorgebracht, bewijzen wel de grote liefde voor de Gereformeerde waarheid.

Van de Amsterdamse Synode (1843) heeft hij wat aantekeningen gemaakt. Vermeld werd dat er 16 predikanten met een nog groter aantal ouderlingen op de vergadering aanwezig waren. De Graafschapper deputatie werd vriendelijk ontvangen en ook werd hen zitting verleend. Schoemaker was bedroefd over de geest die er verder heerste, nl. in plaats van eensgezindheid vond hij er twistgesprekken. Vervulde dit hem met smart, anderzijds roemde hij de kennis van Gods Woord en het inzicht hoe naar dat Woord Gods kerk moet worden geregeerd welke beide in de gesprekken naar voren kwamen. Ingenomen was Schoemaker tenslotte met het feit dat men ondanks verschil van inzicht toch weer de toevlucht nam tot het enige goede richtsnoer, nl. Gods Woord.

De Amsterdamse Synode van de zwarigheden der Graafschappers kennis hebbende genomen gaven hun als antwoord: „Wij kunnen u wel een leraar uit ons midden bezorgen, maar daarmee zijt gij niet geholpen, want die wordt, als hij bij u komt, als een vreemdeling eenvoudig weer over de grens gezet; maar hebt gij bij u geen jongelingen, die lust en aanleg tot de studie hebben, stuurt die dan hierheen opdat zij alhier bij ons opgeleid worden. Deze opgeleid zijnde kunnen ze bij u wel bestraffen maar niet over de grens zetten". Hoewel deze raad algemeen bijval oogstte in de Graafschap duurde het toch nog tot begin 1845 dat hieraan uitvoering werd gegeven.

A. O.

* De Pruisische betaalmiddelen werden tot 1914 ook in Twenthe gehanteerd. Vele fabrikanten betaalden hun arbeiders uit in Duitse munteenheden. Als kleine jongen hoorde ik moeder en ook andere oudere mensen nog spreken over „'n grösken, 'n schilk en 'n Pruussndaalder". Wel een teken van verbondenheid tussen Twenthe en het Graafschap Bentheim.

[De oefenaars van Haftenkamp \(10\), 15 januari 1976](#)

Hoewel de voorgangers Schoemaker en Sundag ongeveer ter zelfder tijd buiten de landskerk kwamen te staan wisten zij niet van elkaars strijd en bezwaren. De gemeenten Uelsen en Bentheim kwamen dan ook geheel onafhankelijk van elkaar tot openbaring. De ordening of instituering geschiedde bij lange na niet op dezelfde datum, nl. Uelsen op 1 januari 1838 en Bentheim eerst op 7 mei 1840.

De Uelser dissidenten togen naar Heemse om daar Van Raalte te horen maar ook om hem raad te vragen in hun situatie. U hebt kunnen lezen hoe spoedig daarop Van Raalte naar Itterbeck kwam om tot instituering over te gaan. Nauwelijks was de eerste dienst afgelopen of de bittere vervolging nam een aanvang. En dit laatste was nu juist oorzaak — aldus Ds. Jan Schoemaker — dat de afgescheidenen van Uelsen en Bentheim, van Boven- en Beneden-Graafschap, elkaar vonden en samenvloeiden.

Wel valt het op dat men zich in Bentheim en omgeving niet heeft gewend tot Van Raalte. Wat hiervan de reden is? Ik meen bij Sundag meer achting te kunnen ontdekken voor Hendrik de Cock dan voor Van Raalte. Een andere aanleiding is wel dat Sundag als houthandelaar eens naar Groningen reisde en daar de kans kreeg om De Cock te horen. Het was een prediking naar zijn hart. Het contact was aangenaam en Sundag werd op deze handelsreis geïnstrueerd hoe te handelen op kerkelijk gebied. Sundag die al geruime tijd de bezwaarden in zijn omgeving gesticht had werd innerlijk meer en meer tot dat werk gedrongen. Zijn geestverwanten hebben zijn gaven wel opgemerkt en zijn ook van gedachten dat Sundag hun leraar moet worden.

Zij besluiten, zonder geïnstitueerd te zijn, hem van een getuigenis te voorzien en naar Groningen te zenden. Bij aandachtige lezing van dit getuigenis blijkt dat het oorspronkelijk is opgesteld door de afgescheidenen van Schuttorf en Gildehaus. Dit stuk is vermoedelijk eerst naderhand getoond aan de ambtsdragers van de gemeente Uelsen welke het dan alsnog hebben ondertekend. Het wil mij voorkomen dat Sundag op reis is gegaan naar Groningen en

eerst Uelsen heeft aangedaan. Hoe het ook moge zijn, er blijkt uit dat Bentheim en Uelsen toen gemeenschap met elkaar onderhielden.

Het getuigenis dat Sundag ter hand werd gesteld luidde als volgt: „Wij ondergeteekenden, afgescheidene leden der gemeenten van Schuttorf en Gildehaus verklaren bij dezen, dat wij niet kunnen nalaten getuigenis te geven van de zonderlinge gaven, godzaligheid, ootmoedigheid, zedigheit, goedverstand, en bescheidenheit, die zij hebben waargenomen in (Jan) Berend Sundag, waarom zij voornoemden broeder aan de Kerke Gods voordraagt, biddende dat de Heere voornoemden broeder meer en meer bekwame en dienstbaar moge maken tot uitbreiding van Zijn Kerk en Gemeente. Schuttorf, den 30 Mei 1839."

Dit is geteekend: Uit Schuttorf: Hendrik Nierman, Berend Bergveld, Berend Kalter.

Uit Gildehaus: Berend Sandvort, Dirk Stokhorst, Berend Kievit.

Uit de gem. Uelsen: Albert Diek, H. H. Schoemaker, Geert Broene, Geert Huisken.

Met deze attestatie in de hand spoedde de godvruchtige Sundag zich naar Groningen. Zelf heeft hij daar over opgetekend: „Op aanraden van de broeders en mijn eigen gemoedsbeweging ben ik naar Ds. de Cock in Nederland gegaan, de broeders mij een getuigenis mede gevende van mijn aanleg tot het prediken. En ik heb mij aan hem voorgesteld of het hem goed dacht mij in de toebereiding tot het leeraarsambt op te nemen, die dat bewilligde. Na een tijdruimte van twee jaren wat onderwijs van Ds. de Cock ontvangen hebbende, heeft men mij op eene Kerkvergadering te Groningen onderzocht en zending als leeraar gegeven".

De Prov. Synode, welke in november 1840 te Groningen werd gehouden, examineerde Sundag en verstrekke hem het volgende attest:

„L.S.

Wij Ondergeteekenden, uitmakende de Provinciale Kerkvergadering te Groningen en bijgestaan door den Herder en Leeraar T. F. de Haan, uit de provincie Vriesland, hebben onzen Broeder en lidmaat Berend Simdag op verzoek en begeerte van "de hem beroepen hebbende gemeente Gildehaus, Graafschap Bentheim, tot haren Herder en Leeraar toegelaten en georden te worden. En nadat de getuigschriften afgegeven door den Kerkeraad en Classis, wegens de leer en den wandel van voornoemden Broeder in goede orde bevonden zijn, en deze vooraf eene proeve van zijne bekwaamheid om het Evangelie te verkondigen heeft gegeven, heeft vervolgens het onderzoek plaats gehad in de uitlegkunde des Bijbels, alsmede in de leerstelling en dadelijke Godgeleerdheid in de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis en in het Herderlijke werk.

In alle welke zaken de genoemde Broeder voldoende blijken van bekwaamheid en ervarenheid gegeven heeft, waarom wij in den naam van onzen Heere Jezus Christus volgens Zijn Woord en overeenkomstig onze Kerkenordening den genoemden Berend Simdag met volkomene bereidvaardigheid, vrijheid, last en magt geven om naar behoorlijke bevestiging het Evangelie te verkondigen en de Heilige Sacramenten te bedienen, als daarbij al datgene te verrigten, hetwelk tot het Herders- en Leeraarsambt behoort. Waartoe wij van ganscher harte bidden, dat de Heere der Gemeente hem tot een uitgebreiden zegen stelle, opdat door middel van zijnen dienst het rijk der duisternis worde afgebroken, maar (ook) dat vele zondaars tot bekeering gebragt en de Gemeente opgebouwd worde tot eer en prijs van Jezus Christus den

Koning der Kerk." Geteekend: H. de Cock, Leeraar T. F. de Haan, Leeraar P. Dijksterhuis, Leraar enz.

(Verder volgen nog 13 namen van ouderlingen).

Alzoo gedaan en ondertekend op de Prov. Kerkverg. te Groningen den 6 November 1840.

Zo was Sundag dan op wettige wijze als herder en leraar gezonden. Echter moest zijn bevestiging nog bijna 8 jaren wachten. Een gemeente had hij wel want zes maanden voor zijn examen had De Cock op 7 mei 1840 des nachts de gemeente van Bentheim te Gildehaus geordend.

De juiste reden dat Sundag niet werd bevestigd is mij niet geheel duidelijk. Aanvankelijk meende ik dat de vervolging als enige oorzaak gold, te meer omdat men, toen de vervolging in 1848 ophield, ook tot bevestiging overging. Echter werpt Ds. J. Schoemaker in zijn geschiedenis een ander licht op deze zaak, hoewel hij daarbij wel de opmerking plaatst, dat hij één en ander omtrent de vertraging in de bevestiging niet met Sundag zelf besproken heeft.

Schoemaker wijst op de art. 74 en 77 van de Gen. Syn. van Groningen, gehouden op 16 sept. 1846 en d.a.v. Uit art. 74 blijkt dan dat de broeders in het Graafschap Bentheim worden opgewekt tot een meer ^volmaakte afscheiding en dat de bevestiging van Sundag wordt uitgesteld „totdat gemelde afscheiding daargesteld zij". De Graafschappers wordt dan aangeraden de „naaste Classis of Provincie onzer Kerk" te consuleren.

Opmerkelijk is in deze geschiedenis ook dat de gemeente Gildehaus in het jaar 1845 voor de tweede maal een beroepsbrief aan Sundag schrijft. In deze brief heeft men dan ook een verklaring betreffende de afscheiding opgenomen. Zij schrijven tevens dat Sundag na een voorgaanden vast- en biddag met eenparige stemmen is beroepen.

Zoals hiervoor is vermeld blijkt het echter bij Sundag vast te zitten op het feit dat de afscheiding nog niet „volkomen is". De zaak der afscheiding heeft Sundag zwaar gewogen en niet alleen hem, maar ook Jan Bavinck. In dit verband valt het op dat ze samen, vóór hun bevestiging in aug. 1848, meerdere malen een beroep op de „oberkirchenrath" alsook op de „pastores" hebben gedaan „om hun eenig uitzicht of verzekering konde gedaan worden van terug te zullen keeren tot de Leer, Tucht en Dienst der vaders". Zij kregen daarop een ontkennend antwoord en aarzelden toen ook niet langer.

Uit vorenstaande blijkt wel dat én Sundag én Bavinck weloverwogen en met schroom tot afscheiding zijn overgegaan.

A. O.

[De oefenaars van Haafteenkamp \(11\), 26 februari 1976](#)

De belangstellende lezer heeft uit de voorgaande artikelen wel kunnen merken dat de Bentheimers er niet op uit zijn geweest om een nieuwe kerk te stichten. Integendeel, Schoemaker en zijn Uelser vrienden werden als het ware uitgedreven. En wat denkt u van Sundag en Bavinck? In de notulen van de te Groningen op 16 september 1846 gehouden synodevergadering vinden we zo treffend vermeld: „dat zij werkzaam en worstelende zijn met de aldaar bestaande Kerk en Staat". Deze enkele woorden tekenden ten volle hun

gemoedstoestand. Vurig hebben ze verlangd en gehoopt of de Heere de zo zeer gewenste hervorming wilde schenken. Het teleurstellende antwoord van de oberkirchenrath en van de plaatselijke pastores was tenslotte oorzaak dat ze vrijmoedigheid vonden om buiten de landskerk naar de gereformeerde leer te leven en zich te stellen onder de christelijke tucht.

In het begin lag het zwaartepunt in de Neder- Graafschap rond de gemeenten van Uelsen, Wilsum en Veldhausen. De oefenaar van Haftenkamp werd als hoofdpersoon beschouwd. Schoemaker en nog iemand uit Uelsen trokken naar Amsterdam, naar pastor Weiberzahn te Osnabruck, naar Dr. Huegues te Celle en naar de President van het Appellationsgericht te Hannover. Ook kreeg Prof. Asschenbach uit Göttingen opdracht naar de Neder-Graafschap te gaan. Hij sprak daar met Schoemaker en anderen. Van een bezoek aan de Boven-Graafschap, aan het stadje Bentheim en aan de kandidaat Sundag lezen we niet.

De oberkirchenrath ontbood wel Schoemaker in haar zitting om van hem nog eens de bezwaren tegen de gang van zaken in de Reformierte Kirche te horen terwijl men de prediker uit Bentheim niet heeft opgeroepen. Sundag was blijkbaar toen nog de man van de achtergrond. Vanaf 1843 krijgen we echter een ander beeld te zien. Sundag treedt dan ook op in Neder- Graafschap. Beide mannen trekken dan samen er op uit om in de buurtschappen het Woord Gods te verkondigen.

De afgescheidenen van de gehele graafschap besluiten dan om samen bij te dragen in de kosten van Jan Bavincks opleiding. Schoemaker, de eerste hoofdpersoon, treedt meer terug en de man van Schüttoff, Jan Berend Sundag, komt ongemerkt wat naar voren. Deze verwisseling voltrekt zich zonder dat er sprake is van dat de één boven de ander wil staan. Geen afgunst of verwijdering wordt bij hen gemerkt. Neen, met een man als Sundag kreeg men niet gemakkelijk ruzie. Hij was n.l. geen heersende figuur maar een echte dienaar die vaak met bidden en vasten het welzijn van de kerk zocht. Zulk een praktisch christelijk leven heeft zeker als vrucht dat de één de ander uitnemender weet te achten dan zichzelf. In plaats van verwijdering zag men versterking in de onderlinge samenwerking. In beider leven zag men het „ora et labora". Het waren lastdragers die steeds bezig waren het goede voor de kerk te zoeken. Men zag ze in elkaars gezelschap naar Osnabrück gaan om aldaar met de „Landrostei" te spreken. Ze gingen naar het verre Hannover voor een audiëntie bij de minister en de koning. Andermaal togen ze naar deze residentiestad voor een onderhoud met de regerend vorst, maar ten gevolge van onlusten werd de ontvangst telkens opgeschort en tenslotte keerde men tevergeefs naar het Graafschap terug. De koning was toen te bezet om zich in te laten met de zaken der afgescheidenen.

Het vele reizen en het niet geringe aantal verkondigingen was een te zware belasting voor Sundag. Hij verlangde daarom ook wel naar de hulp van jongeren. Jan Bavinck betekende ook een grote verlichting voor hem. Nog vóór laatstgenoemde in het ambt werd gesteld hebben Sundag en Schoemaker veel bijstand ondervonden van de jeugdige Klaas Ensink uit Laar. Zijn optreden moet voor velen het middel tot bekering zijn geweest. Van hem wordt geschreven dat hij bedeed was met genade en met een scherp verstand. Later ontmoeten wij Ensink als ouderling in Noordbarge bij Emmen. Op zijn reizen om bij de overheid meer vrijheid te bepleiten vergezelde Ensink zijn oudere vrienden en zo was hij hen in alle arbeid tot steun.

De Graafschapper christenen hebben tot 1848 voortgeleefd zonder zelf een leraar te hebben welke in de volle bediening was gesteld. In genoemd jaar komt er dan een hele ommekeer. Met het verkrijgen van meerdere vrijheid — de vervolging hield toen op — verkrijgt dan de

kerk in het Graafschap in augustus van het jaar 1848 een tweetal leraren, die beide. Woord en sacramenten, mogen bedienen.

Ds. Wolter A. Kok van Hooegeveen bevestigde op 6 augustus 1848 eerst Jan Berend Sundag. De gemeente van Bentheim en omstreken kwam daartoe samen in de woning van Klein Baardenhorst in de buurtschap Haar onder het dorp Gildehaus. Enige dagen later, op 9 augustus 1848, zien we Ds. Kok in de buurtschap Tinholt bij Emlichheim. Op deze plaats vond de bevestiging plaats van kand. Jan Bavinck. Aanvankelijk was men saam gekomen in de schuur van J. Steffens, maar het gebouwtje was te klein voor deze dienst. Zonder bezwaar nam men daarop plaats in de open lucht. Ds. Jan Schoemaker heeft de plechtigheid als 10-jarige jongen bijgewoond en verzuimde niet deze bijzonderheid in zijn geschiedenis te vermelden.

Bavinck had als gemeente de gehele Neder- Graafschap. Sundag daarentegen was beroepen door de Bentheimse gemeente te Gildehaus. In feite was hij voor de gehele Boven-Graafschap. Jan Bavinck was geen onbekende in zijn eerste gemeente. Als student heeft hij er geproponereerd. Bij Ds. Lankamp las ik: „Der junge Bavinck war in Wilsum kein Unbekannter. Er hatte dort als Student und später als Kandidat in den Versammlungen bei Schoneveld und Greve mit dem Worte gedient. So hielt er am Dienstag, dem 22. Juli 1845 eine Predigt über Psalm 84, 1: „Wie lieblich sind deine Wohnungen, Herr Zebaoth!“ Diese Predigt hatte tiefen Eindruck gemacht auf die Zuhörer. Wir fanden einen Bericht davon in einem alten Tagebuch.“*

Van 1838-1848 was er dus slechts sprake van een tweetal geïnstitueerde gemeenten. Na de bevestiging der leraren ontstonden er alras meerdere gemeenten. De vervolging had dit ook steeds tegengehouden. In 1848 kwam men te Wilsum reeds tot institueering. Veldhausen telde in 1842 reeds 14 afgescheidenen. Dit groepje werd gesticht door oude vader Blekker, de man die biddende in het veld met de nood der geldboeten tot God de toevlucht mocht nemen. Op eenvoudige wijze sprak hij en in 1848 was het aantal toegenomen met 13 tot 25. Dan komt men samen in „Holtgeerts schure" waar Jan Bavinck gedurig voor hen het Woord Gods mocht verkondigen. Na ordening van "de gemeente Veldhausen treden 65 leden toe en geleidelijk werd het een flinke gemeente. Vanaf mei 1849 heeft Schoemaker in Veldhausen voortdurend de predikdienst waargenomen. Uit de geschiedenis van Jan Bavinck hebben we reeds vernomen dat „Holtgeerts schure" aangename herinneringen voor hem had. Het was een plaats waar de Heere Zijn gunst betoonde. „Een huis Gods en een poort des hemels", placht wijlen Ds. Honkoop vaak te bidden.

In 1850 kwamen er nog 23 leden bij en tot 1853 bleef Harm Hindrik Schoemaker, de oefenaar van Haafenkamp, er geregeld voorganger. Nadien verkreeg Veldhausen geordende leraren welke een goede naam mochten hebben. We lezen van de bekeerde Israëliet, Eliëzer Kropveld, ** van Jan Schoemaker, van G. Kramer e.a.. Godvrezende mannen welke met ere mogen worden genoemd.

A.O.

* Uit „Wir gedenken an die Taten des Herrn!"

** Eliëzer Kropveld preekte in 1885 in de „Kroajn-schure" te Rijssen voor de Chr. Ger. ^erk. Op 9-jarige leeftijd hoorde mijn vader Kropveld toen preken over „Van een zoveel beter verbond is Jezus borg geworden". De mensen waren diep onder de indruk geweest van de buitengewone prediking over de gekomen Messias. Men leze zijn levensgeschiedenis.

De oefenaars van Haftenkamp (12), 11 maart 1976

In 1848 kwam het niet alleen tot bevestiging van een tweetal predikanten maar bovendien werd het „de Separatisten" — zoals de oberkirchenrath en de Hervormde predikanten hen noemden — vanaf die tijd toegestaan als gemeenten in bedehuizen te vergaderen. De meerdere vrijheid deed hen ruimer ademen. Het juk van „de Sektieren" werd belangrijk opgelicht. Niettemin bleef men hen als tweederangs burgers behandelen.

Gedurende het tijdvak 1838 - 1858 voerde men geen officiële naam. Men benoemde zichzelf met „afgescheidenen", met „kleine kerk" enz. „Sektierer" was de aanduiding van de politie. Minder welluidende scheldnamen moest men ook vaak aanhoren. Een veel gebezigde benaming was wel: „de Cocksen". Tot vandaag de dag hoort men deze naam, zij het dat het nu niet meer schimpend wordt bedoeld. In 1858 gaf „Ambtman" Lamprecht te Neuenhaus hen de raad zich bij de overheid te laten inschrijven onder een vaste naam. De classicale vergadering volgde dit advies op en koos als naam: „Oud-Gereformeerde Kerk".

Sommigen misgunden hen deze naam maar dit was het ergste niet. Veel meer werden zij getroffen door een maatregel welke in 1857 werd ingevoerd. De kerkeraden van de Landskerk nl. wisten via de oberkirchenrath bij het Ministerie gesanctioneerd te krijgen, dat afgescheidenen, die in het huwelijk wensten te treden, vóóraf een geloofsbelijdenis moesten afleggen waardoor zij als lid van de Staatskerk werden ingeschreven.

De verklaring, welke werd vereist, hield de erkenning in, dat, ofschoon men zich voor een tijd bij de Separatisten had opgehouden, men toch niet wilde gerekend worden buiten de Gereformeerde Kerk van Bentheim te staan. De 2e alinea van de daartoe opgestelde formule bevatte een instemming, overeenkomstig de Bentheimse Kerkorde, met de Boeken van het O. en N. Testament voor Gods Woord te houden en te accorderen met de leerregels der Gereformeerde Kerk zoals deze zijn vervat in de op Gods Woord gegronde Heidelberger Catechismus. Het slotzinnetje luidde dan: „Welche Erklaring ich hiermit feierlichst als mein Glaubensbekenntniss ablege".

Op zichzelf genomen bevat de hiervoor vermelde 2e alinea ogenschijnlijk geen zaken om bezwaar tegen te maken. De praktijk was echter geheel anders. Eerder hebben we toch kunnen lezen hoe vele leraren Gods Woord verdraaiden naar eigen inzicht. Het behoeft geen nader betoog om vast te stellen dat de maatregel voor velen gewetensdwang inhield. Het was nl. in die tijd nog zo dat de predikanten van de Staatskerk fungeerden als ambtenaren van de Burg. Stand. De door hen bijgehouden registers van huwelijk en doop vormden de bevolkingsboekhouding. Mede daardoor was het zo gemakkelijk om hun verlangen bij het Ministerie vervuld te krijgen en de afgescheidenen in zulk een benarde positie te dringen.

Men kón dus niet in het huwelijk treden buiten de Landskerk-predikanten om en niet zonder de opgedrongen belijdenis te ondertekenen. Had men geen belijdenis in de Landskerk gedaan dan werd men daartoe alsnog bij huwelijk verplicht. Wij, in onze vrijheid, kunnen zulk een dwang ons moeilijk indenken.

In die tijd is het gebeurd dat jongehuwden "slechts voor 1 dag üd werden van de Staatskerk. De liberale minister Dr. Falk bracht in 1871 de zozeer gewenste verandering tot stand. Hij

voerde nl. een facultatieve wet in waarbij de dissidenters werd tegemoetgekomen. Had men bezwaren tegen inzegening door een predikant van de Staatskerk dan kon men terecht bij de Ambtsrichter om het burgerlijk huwelijk door hem te laten voltrekken. Enkele jaren later werd het burgerlijke huwelijk gesloten door een Staatsbeambte en werden de geboorteregisters bijgehouden door Standesbeamten.

Opnieuw was men van een knellende band bevrijd maar daarmee was men nog niet in volle vrijheid. Neen de afgescheiden graafschappers werd boven dat alles ook financieel onrecht aangedaan. Evenals vroeger werden zij verplicht, hoewel niet meer tot de Landskerk behorend, bij te dragen tot onderhoud van de „kerkdienst". De volle contributie werd van hen verlangd niettegenstaande zij ook hun eigen eredienst in stand moesten houden.

In 1866 weigerden enige personen uit Veldhausen de aanslag te voldoen. Ds. N. M. Steffens behoorde ook tot de weigeraars en het gehele gezelschap van onwilligen werd voor de rechtbank te Meppen gedaagd. De predikant werd vrijgesproken omdat hij kon aantonen nimmer tot de Landskerk van Bentheim te hebben behoord. De overige gedaagden tekenden beroep aan maar het vonnis van Meppen werd in Celle door het Hoge Appellationsgericht bekrachtigd.

De onwillige Oud-Gereformeerde Veldhausers werden bovendien voor de kosten van het proces aangesproken. Een zware teleurstelling en een donker uitzicht! Naderhand hoorde men van een advocaat Rafen te Celle, welke graag in deze zaak van onrecht voor hen had willen pleiten. Opnieuw besloten enkele personen de zaak voor te laten komen. De procedure kwam weer op gang en men verscheen weer in Celle voor uitspraak in hoger beroep.

Midden in de zaak gebeurde er echter iets waarmee men geen rekening had gehouden. De advocaat Rafen werd ernstig ziek en stierf vóórdat de zaak aan de eindbehandeling toekwam.

Een onverwachte beproeving die hen uitdreef tot gebed. Zonder dat zij het wisten had Rafen een collega in de zaak gemengd die als plaatsvervanger kon optreden. Het Appellationsgericht concludeerde nu werkelijk tot vrijspraak en veroordeelde de Veldhausense landskerkkerkeraad tot betaling van de proceskosten.

Op haar beurt wendde deze kerkeraad zich tot de Minister om in uiterste instantie nog vernietiging van de uitspraak te bewerkstelligen. De poging gaf echter nul op request. De Oud-Gereformeerden van Veldhausen, en met hen alle afgescheidenen in de Graafschap, waren nu bevrijd van de onrechtvaardige belasting.

Naast deze processen werd men nog gedurig in minder belangrijke zaken bemoeilijkt en voor de rechter gebracht. De uitvoering van begrafenissen, het klokluiden bij de aanvang der kerkdiensten enz. waren aangelegenheden welke nog lang de gemoederen hebben beroerd. De Oud-Gereformeerden in het Graafschap kwamen slechts langzaam en moeilijk tot de vrijheid.

A. O.

* In de laatste artikelen van deze serie staan „de oefenaars van Haaftenkamp" niet direkt meer in het middelpunt, maar de geschiedenis van de Graafschapper kerk is m.i. zo verweven met hun optreden, waarom ik het opschrift maar heb gehandhaafd voor het geheel.

Een uitzonderlijk optreden

De geschiedenis van de Haafteenkamper oefenaars vertoont een samenhang met het ontstaan van de Oud Gereformeerde Kerk van Bentheim. Reeds eerder hebben we ook kennis gemaakt met meerdere oefenaars uit die streek. De meesten waren eens geestes met de mensen die buiten de Reformierte of de Landeskirche waren gekomen. Toch gingen niet al deze eenvoudige arbeiders met de afscheiding mee. Zo bleef ook de Nordhornse oefenaar Mulsteen trouw aan de Landskerk. Vermoedelijk was het vreesachtigheid welke hem deed besluiten om te blijven. Niettegenstaande zijn trouw aan de vervallen kerk legde hij toch liefde voor de afgescheidenen aan de dag.

Verbondenheid in het geestelijk leven was oorzaak, dat men Mulsteen verzocht in een „versammlung" op te treden. De godvrezende man was bereid een woord tot stichting te spreken. Het kwam hem echter duur te staan, d.w.z. hij werd verrast door invallende gendarmes en zonder pardon bracht men hem in de gevangenis. De hoorders lieten het er zo niet bij zitten maar Mulsteens vrijheid kon niet anders worden verkregen dan door betaling van een flink losgeld of een geldboete. Men kreeg het bedrag bijeen en Mulsteen ging weer naar Nordhorn terug.

Nimmer had ik gelezen van een niet-afgescheidene die voor de zaak der afgescheidenen werd gestraft; het voorval met Mulsteen zal ook inderdaad wel tot de uitzonderingen behoren.

Afscheiding in Oostfriesland

De strijd in Oostfriesland voor het behoud der waarheid kwam ongeveer terzelfder tijd tot openbaring als in het graafschap. Wel ging het daar enigszins anders in zijn werk. De bazuinstoot werd gegeven door Venhuizens predikant R. W. Duin. Genoemde dominee riep niet alleen van de kansel op tot protest maar bovendien schreef hij een brochure: „Emdens en Oostvrieslands geestelijke hoerdom of ontrouw aan de God der Vaders". Later verscheen nog van zijn hand: „Rondborstige protestatie of ernstige en vrijmoedige Betuiging tegen het schromelijk verval in de leer en tucht der Gereformeerde Kerk te Embden en in geheel Oostvriesland". Spoedig was het nu met de vrijheid van Duin gedaan. Achter slot en grendel werd hij tot stilzwijgen gebracht. Niettemin had zijn stem doorgeklonken bij velen van het OostEriesche kerkvolk.

Ds. Duin is echter niet de man geweest die verder leiding aan de afscheiding heeft gegeven. Na zijn invrijheidsstelling kreeg hij nl. een beroep uit Nederland en mede door zijn teleurstellingen, verliet hij het Oostfriesche Venliuizen. In Bunde kwam het al gauw tot afscheiding. Bundes gemeente had betere tijden gekend want vanouds stonden daar goede godvrezende leraren. Hun arbeid was aan veler harten gezegend en daarom was in die plaats de oproep van Duin niet tevergeefs gehoord.

De afgescheidenen te Bunde werden in het begin gesticht door de jonge boerenknecht F. M. Peiming (vader van de bekende schrijver L. Penning). Te Mölenwarf bij Bunde hield hij, in de woning van zijn ouders, samenkomsten waarom hij werd gedagvaard voor de Ambtman of rechter te Weener. Later werd Penning door Ds. de Cock opgeleid tot het ambt van dienaar des Woords.

In de tijd dat Duins brochures verschenen waren er nog wel enkele goede predikanten, t.w. Ds. van Mark te Rijsum alsmede zijn opvolger in die gemeente Ds. Gravemeijer. Trouwens, het geslacht Gravemeijer heeft meerdere getrouwe predikanten opgeleverd. Van Mark en Gravemeijer verkondigden de zuivere gereformeerde leer en trokken veel mensen uit de omtrek. In die omgeving kwam omstreeks 1843 een opleving. Gods Geest bracht velen tot bekering en er kwam opgewektheid onder het volk. Verschillende van deze mensen sloten zich naderhand aan bij de afgescheidenen.

Ds. Cornells van den Oever stichtte op 4 april 1856 een gemeente te Embden waar enige tijd later één van zijn zoons intrede deed. De jonge V. d. Oever zocht zich zelf te verrijken met het stoffelijke der gemeente, maar het heil der zielen en de opbouw der gemeente zocht hij niet. Zeer teleurgesteld in de Van den Oevers wilde men niet meer tot de Kruisgemeenten behoren.

Bij kennisneming van de geschiedenis rond vader en zoons Van den Oever krijgt men ook van vader Cornells niet een verheven indruk. Telkens tracht hij zijn zoons in te dringen in nieuwe gemeenten en men leest dat op veel plaatsen de kerkgebouwen worden ingebracht in de familieveimootschap „Luctor et Emergo". Overigens was hij in de prediking niet onbegaafd. Het is echter een persoon die zelf heeft bijgedragen dat hij door velen werd gehaat.

Samengaan van Oostfriesland en Bentheim

De Oostfriesche gemeenten Bunde, Ihrhove, Campen en Neermoor werden door predikanten uit het graafschap Bentheim geïnstitueerd. Na de onaangename ervaringen met Van den Oever jr. te Embden ontstond er eerst wat verwarring. Opnieuw verscheen er nl. een predikant uit Nederland, R. G. Kamans, met wie men evenmin een gelukkige tijd heeft doorgemaakt. Op de duur geraakte men verdeeld. Een deel der gemeente sloot zich bij de Baptisten aan en de rest voegde zich bij de Oud Gereformeerden.

Sedertdien zijn er in Oostfriesland vijf gemeenten die samen met de acht gemeenten in het graafschap Bentheim de Oud Gereformeerde Kerk in Pruisen hebben gevormd.

Levensende van Schoemaker

Tot zijn tachtigste jaar mocht Schoemaker voortgaan met zijn oefeningen. In het winterseizoen ging hij regelmatig voor in de samenkomsten, welke om de veertien dagen in de school te Haaftenkamp werden gehouden op woensdagavond. Bovendien diende Schoemaker een tijdlang de gemeente van Veldhausen in Holtgeerts-schure en bij vacatures of op vrije zondagen heeft hij in andere gemeenten ook wel het Woord Gods op eenvoudige wijze verkondigd. De gemeente te Wilsum hoorde hem gedurig.

Schoemaker heeft een zeer werkzaam leven gehad in de dienst des Heeren. In toewijding heeft hij veel predikanten overtroffen. Maar ook aan dit welbestede oefenaarsleven kwam een einde. De laatste Haaftenkamper oefenaar stierf op 12 november 1881.

Zijn zoon Ds. Jan Schoemaker sprak o.m. het volgende met hem op zijn sterfbed: „Vader, gij zijt heden veel beter dan gisteren, hebt gij nu ook hoop, dat uwe dagen nog wat uitgerekt zullen worden? "

Vader: „Ach neen, dat doet er niets aan toe; ofschoon ik Gods raad wens uit te dienen, zo heb ik het biddende van God begeerd: Hij mocht mij nu wegnemen, ik was de dagen des levens zat en dit zal Hij ook doen."

Jan: „Ik heb van Luther gelezen dat hem iemand op zijn ziekbed had gevraagd of hij nu gerust sterven konde op dat werk der reformatie, als daarin Gods wil gedaan te hebben waarop Luther had geantwoord, dat hij daarop gerust de eeuwigheid inging. Vader, gij zijt op verre na geen Luther geweest, maar van de afscheiding hier in het Graafschap toch mede een eerste voorstander, durft gij nu ook gerust daarop de eeuwigheid ingaan, dat gij ook hierin Gods wil en werk gedaan hebt, of slaat uw hart nu ook nog wel over het ene en het andere? "

Vader: „Als ik weer terugblik, dan smart het mij, dat ik helaas! nog zo dikwerf ontrouw geweest ben, maar dat dit Gods wil en werk was, daarop ga ik ook gerust de eeuwigheid in."

Jan: „Hebt gij nu ook nog wel met enige twijfelingen of aanvallen te doen, wat uwe hoop voor de eeuwigheid betreft, of zijt gij altijd goed er van verzekerd, als ik sterf ga ik naar de hemel? "

Vader: „Ik heb den goeden strijd gestreden, ik heb den loop geëindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid."

Ds. Schoemaker schrijft: „dit zijn de laatste woorden die ik met hem verwisseld heb". De volgende dag zat hij nog aan tafel en bad nog één keer met zijn gezin waarna hij ontsliep.

Ds. W. R. Smit sprak in de rouwdienst over Spreuken 10 ; 7: „De gedachtenis des rechtvaardigen" enz. en Ds. Beuker voerde tenslotte op het graf nog het woord. Harm Hindrik Schoemaker's stof werd op eervolle wijze begraven te Uelsen, de plaats waar hij woonde en werkte. Het „erve Schoemaker" bestaat nog tot heden.

A. O.

[De oefenaars van Haftenkamp \(slot\), 13 mei 1976](#)

Foto? De tegenwoordige bewoners op het erve Schoemaker te Haftenkamp. Jan Schoemaker (82) - Hermina Laarman (78) .

Op 't Schoemakers erve Op zaterdag 20 maart jl. gingen we voor de zoveelste maal op verkenning naar het graafschap Bentheim. Onze tocht voerde haar een drietal kerken en het geval wilde dat we op zaterdagmiddag half drie in Neuenhaus een trouwdienst konden meemaken. Tenslotte kwamen we via de mooie buurtschappen GöUenkamp en Haftenkamp op „het erve Schoemaker".

Een boer die ons de weg wees wist al: „d'r wont drie generationen" (drie generaties). Met ons „Riessens" dialect sluiten we goed aan bij de graafschappers. De conversatie is daarom gemakkelijk te voeren. Gewapend met groeten van Mevr. Fenna Reemeijer-Schoemaker uit Dedemsvaart veroverden wij onmiddellijk de gastvrijheid van de echtelieden Jan Schoemaker en Hermina Laarman.

Lang voor deze dag had ik al eens rondgesnuffeld op het Uelser kerkhof. Ik vond er de grafstede van de Fam. Schoemaker, van pastor dr. Schumacher, van pastor Berend Hindrik Lankamp enz. Op deze wijze heeft men dan enige aanknoping en zo vond ik ook dat in 1945 Harm Hindrik Schoemaker, de enige zoon van Jan Schoemaker en Harmina Laarman, op het

Russische slagveld was gesneuveld. Daarmede kwam het gesprek op gang. De vitale boer vertelde ons toen van de tegenheden in zijn leven. In 1914-1918 was hij zelf in Frankrijk en Rusland. Persoonlijk kreeg hij een schot, "t welk van schouder tot heup door zijn lichaam ging. Zijn oudere broer Harm „de erfopvolger", viel op het Russische slagveld. Onder dit verhaal bleek ons dat Jan Schoemaker „de Biebel" als richtsnoer voor het leven hanteert. Hij sprak: „de Biebel hef het ons vuurzeg: Krieg en kriegsgeschriej zal er wezen". Uit het verband kregen we de stellige indruk dat hij hierin het oordeel Gods over de zonde zag, want Schoemaker zag Hitler als een werktuig om Gods raad uit te dienen. Allerm minst was hij nazi.

In tegenstelling tot zijn overgrootvader — de oefenaar — is Jan Schoemaker geen lid van de Altreformierte Kirche. Neen, evenals zijn vader, heeft hij de Reformierte Kirche van Uelsen jarenlang als „olleman" (ouderling) gediend. Ja, hij maakte zelfs deel uit van de synode welke in het Oostfrieze Aurich vergadert. Sommige Nederlandse Schoemakers mogen het betreuren dat da huidige bewoner van het voorvaderlijke erf niet afgescheiden is, wij kregen de overtuiging dat dit echtpaar vermoedelijk dichter bij de oude gereformeerde leer leeft dan veel leden van de Gereformeerde Kerken, van de Altreformierte Kirche of van andere afgescheiden kerkformaties. Uit de gesprekken bleek dat ze o.a. de geschriften van Kohlbrugge lezen en met deze theoloog bijzonder gesteld zijn op de Heidelberger Catechismus.

Op zoek naar een nieuwe pastor kreeg Schoemaker van een predikant te horen: „de catechismus is voor mij als met zeven zegelen toegesloten". Zijn antwoord aan de prediker gaf hij aan ons weer: „dan kan ik diej neet achtn, want wiej züekt nen pastoor den at de catechismus kêent en ook wil leem". Verder vertelde Schoemaker ons met instem

ming de uitspraak van een door hem geachte pastor, t.w.: „het is licht ne koarke vol vrome lue te kriegn, lichtr dan d'r eene op de plaase te brengn woer atte huert." Ik dacht dat het vorenstaande wel enigszins duidelijk maakt dat de geestelijke band met het voorgeslacht hier niet verloren is gegaan. Jan Schoemaker stamt van Harm de oudste zoon van de oefenaar. Nederlandse Schoemakers Harm Hindrik had 4 zoons en 3 dochters. We hebben u al eens verhaald dat hij in de gevangenis van Bentheim een belofte voor zijn geslacht mocht ontvangen. Uiteraard kunnen wij niet bepalen voor wie van zijn kinderen of kleinkinderen enz. deze belofte heeft gegolden. Eén der oudste jongens Jan Hendrik, geb. 1826, was gehuwd met Gerritdina Holland van Vriezenveen en daardoor zwager van Jan Bavinck.

Ds. J. H. Schoemaker(s) diende de gemeenten Wilsum (Dtsld.) 1855, Apeldoorn 1857, Katwijk aan Zee 1861, Pernis 1865, Dedemsvaart 1870 en is overleden 1885. Deze had op zijn beurt weer 2 zoons welke predikant waren alsmede verschillende kleinzoons. Verdere bijzonderheden zijn mij omtrent J. H. en zijn nazaten niet bekend.

Ds. Jan Schoemaker, geb. 1838, was aanvankelijk werkzaam als landbouwer. Op 33-jarige leeftijd deed hij intrede in het Oostfrieze Bunde. Daarna stond hij te Veldhausen 1874 en te, Lutten a. d. Dedemsvaart 1894. Op 74-jarige leeftijd ging hij met emeritaat en een jaar later — 1913 — overleed hij te Lutten.

Van deze Ds. Jan Schoemaker heb ik goede getuigenis kunnen achterhalen. Te Lutten sprak ik nl. 2 mannen van ruim 90 jaar oud die al hun catechetisch onderricht van hem ontvangen hebben. Arend Withaar en Jan Hendrik Brill hebben mij van deze waardige predikant verteld. Withaar heeft de Ger. Kerk van Lutten vele jaren in het ambt van ouderling gediend. Schoemaker heeft zijn catechisanten onderwezen uit Jacobus Borstius, uit P. Dijksterhuis, uit

„klein" en „groot" Hellenbroek. Arend Withaar vertelde mij hoe „olde domine Schoemaker" hen op catechisatie onder tranen had vermaand en hoe hij van de kansel predikte wat in zijn binnenkamer omging. Toen ik hem

uitgaven van het „Smytegeltfonds" meebracht herkende hij daarin de leer die in zijn jonge jaren nog in de Ger. Kerken werd gehoord. Ook vindt Withaar de prediking van „olde Schoemaker" terug in „de Saambinder", in het „Ger. Weekblad" en in de „Vriend van oud en jong. Voor deze oude grijsaard vormen de meditaties van predikanten uit de gereformeerde gezindte ook aansluiting op alles wat hem aan Ds. Schoemaker herinnert.

Van anderen behalve Withaar kreeg ik eveneens de bevestiging dat „de gedachtenis des rechtvaardigen tot zegening zal zijn".

Genoemde Ds. Jan Schoemaker had ook weer 2 zonen die het ambt van predikant hadden. Wel heb ik van bejaarde mensen vernomen dat R. J. en H. H. Schoemaker eenvoudige en degelijke mannen waren, hetgeen mij uit de medegedeelde feiten ook wel bleek.

Over het algemeen is mij opgevallen dat aan alle Schoemakers, met wie ik kennis heb gemaakt, deze hoedanigheden eigen waren.

De kerk van Schoemaker De oorspronkelijk zo genoemde Oud Gereformeerde Kerken in Pruisen, bestaande uit de classis Bentheim en de classis Oostfriesland hebben in de Nederlandse Gereformeerde kerken het recht ener Particuliere Synode. Tot 1950 werden zij niet door de Duitse overheid erkend maar in genoemd jaar verkreeg men rechtspersoonlijkheid (10 okt. 1950) en sedertdien staat men ingeschreven als: „Altreformierten Kirche in Niedersachsen".

Ds. B. H. Lankamp heeft omtrent „Die Altreformierten Kirchen in Niedersachsen" een korte maar zeer duidelijke beschrijving gegeven in het boek „Viele Glieder — Ein Leib". In een kort bestek geeft Lankamp een overzicht van de historie, van de belijdenis of grondslag en van de verhouding tot andere kerken alsmede tot de oecumene. Deze bijdrage van de vroegere pastor van Uelsens gemeente verschaft een goed inzicht.

Oorspronkelijk vond in Uelsen, in Veldhausen en in Emden opleiding tot het predikambt geheel of gedeeltelijk plaats. Ds. J. Bavinck en Dr. J. Jager hadden hierin een werkzaam aandeel. Op de duur gingen de mensen uit het Graafschap en uit Oostfriesland veelal in Kampen studeren. Het is opvallend dat de uit deze kerken afkomstige kandidaten ook meestal werden verbonden aan een gemeente in de streek van hun afkomst.

Wel heb ik de indruk dat er nog enig verschil is te konstateren met de Gereformeerde Kerken in Nederland. Mede door de excentrische ligging loopt men in het Graafschap en in Oostfriesland wat achteraan. Er is m.i. nog meer eenvoud waar te nemen dan ten onzent. Toch verklaarde mij een achtenswaardig lid van de Uelser gemeente: „in Holland gaat het zeer hard achteruit en hier holt men er achteraan".

Ds. Lankamp kon omstreeks 1960 nog schrijven over aanwezigheid van oude schrijvers, maar Ds. J. v. d. Schaft, tot voor kort te Wilsum, thans te Asperen, verklaarde ons (1972) dat hij nimmer oude schrijvers aantrof en derhalve geen gebruik daarvan meer kon ontdekken.

De te Enter woonachtige emeritus predikant Ds. Harm Tien, afkomstig uit Veldhausen, wist dat zijn ouders altijd lazen in Smytegelt, Brakel en Hellenbroek. Ten bewijze toonde hij ons

een vijftal boeken van Hellenbroek. Als herinnering had hij ze een plaatsje aan de haard gegeven.

Ds. Tien is meer een zoon der afscheiding dan een Kuyperiaan, althans stemde hij mij toe dat Kuyper „de zaken teveel verobjectiviert had". De emeritus pred. Ds. Joh. den Ouden (Brandlecht, Campen en Harkstede), thans Ger. Kerk vrijgem. b.v. en woonachtig te Rijssen vindt de graafschapper gemeenten objectiever van inslag dan de Oostfrieze, d.w.z. dat men in het Graafschap Gods Woord en de Beljjdenisgeschriften als uitgangspunt stelt, terwijl in de Oostfrieze gemeenten de geloofsbeleving nogal zou meespreken.

Resumerend moet ik helaas konstateren dat inderdaad de invloed der schrijvers uit de nadere reformatie plaats heeft móeten maken voor de ontwikkelingen die wij ook in de Gereformeerde Kerken van Nederland hebben waargenomen. Een gelukkige omstandigheid is het dat men daarin achteraan loopt.

R.

A. O.

N.B. Hoewel dit artikel geen aanspraak kan maken op het predikaat „kerkgeschiedenis" meen ik ter afsluiting van deze artikelenreeks, de gegevens omtrent bezoek en gesprekken u niet te mogen onthouden.

[Een gevangenisbrief* \(1\), 10 juni 1976](#)

Doorlopend kwam in de artikelen over Bentheims kerkgeschiedenis de persoon Jan Berend Sundag naar voren. In „Kerkerzangers" verhaalde ik u reeds dat hij niet minder dan 32 keren tot gevangenisstraf werd veroordeeld. Uit de levensgeschiedenis van Ds. Jan Bavinck hebben we vernomen hoe hij in zijn jeugd Sundag bezocht in de gevangenis, met hem uit Gods Woord las, met hem bad en met hem zong. Met niet minder achting "schreef ook Ds. J. Schoemaker over het godvruchtige leven van de waardige • predikant.

Toen Sundag te voet ging van Bentheim naar Enschede om ook daar, ten huize van de grootouders van pastor J. P. C. ten Brink, o.a. predikant te Gouda en te EmUchheim, Gods Woord te verkondigen verkreeg hij daar van zijn hoorders diep respect. De vader van Ds. ten Brink meende in Sundag zelfs overeenkomst te zien met de profeet Elia. Dit laatste moge wat overdreven zijn, toch is zijn biddend en — op gezette tijd en— zijn vastend leven wel een bewijs geweest van zijn nauwkeurige levenswandel. Heel Bentheim, met inbegrip van de de aldaar wonende Joden, was overtuigd dat Sundag een Christen was.

Na al het vorenstaande van hem gelezen te hebben kwam ik m het bezh van een afschriftbrief welke blijkens onderschrift in opdracht van Ds. Sundag is geschreven. Dit schrijven is m.i. wel waard om gepubliceerd te worden en daarom treft u onderstaand het eerste gedeelte aan.

„Afschrift van een brief die geschreven is van J. B. Zondag op het verzoek van een Broeder uit Oostfriesland. Uit de Gevangenis Slot Bentheün den 18 Maart 1847.

„Zeer gehefde Broeders in den Heere!

De Heere zegene U met getrouwheid, opdat Gij in 't midden van alle beproevingen mogt getrouw blijven, tot lof van God, en op dat Gij voor U zelf moogt verkrijgen het einde Uwes geloofs het welk is de zaligheid der zielen amen. m m h Uwen brief van den 23 Febr. is ons in welstand geworden, en ter voldoening van u verzoek, schrijve ik u dezen als een weder antwoord terug. Uwe klagten over verschillende denkwijze in de leer en die daar uit ontstaande verdeeltheden onder U was mij onaangenaam. Tot troost is het voor alle opregte dat David zegt Ps. 25 de Heer wil de zondaars onderwijzen in den weg. Ach! dat wij er toe verwaardigt wierden, dat wij des Heeren onderwijzing noodzakelijk zagen, en hem met een volkomen hart om raat te vragen, dan zal 't aan Gods trouwe niet feilen. Hoe lief en dierbaar ook den vrede is, zoo mogen vñj die ten koste van de waarheid niet kopen, gelijk de profeet zegt hebt de Waarheid en den vrede lief Zach. 6 : 19.

Door des Heeren genade hebben wij Waarheid en vrede, ook geeft de Heere nog Zijne gaarne getrouwe kinderen onderwijs die tegen in en uitwendige zonden strijden, als ook nog hartelijke geloovige bidders. Maar ook mag schaamte onze aangezigten bedekken, over onze zonden als daar zijn: Godvergetenheid, Uefdeloosheid, ondankbaarheid, weerelsgezindheid.

Luther vreesde in zijnen tijd dat door drie dinger! de Kerke in Duitsland zou vervallen, namelijk ondankbaarheid voor Gods weldaden, • vleeschelijke gerustheid, werelwijsheid. De Heere beware ons daar voor en geve ons in nederige dankliefde alle onze dagen voor hem te leven.

Bijzonder uitbreiding der kerke hebben wij ïïier heden niet. Voor een jaar zijn 8 bis 10 leden aan de Gemeente aangesloten, doch van de opregte onder ons word er reikhalzende na verlangt en daar is ook een algemeen vertrouwen in onze Gemeente dat de Heere ten goede aan zijn bouvalüge Zion zal gedenken. Ik ben in den Evangeliedienst nog niet bevestigd en missen daarom het gebruik der bondszegelen nog. De reden daarvan is dat wij uit last van onze hooge Overheid om vereeniging te bewerken met de naamdragende reformeerde kerke in schriftelijke onderhandeling zijn.

Doch tot hiertoe is het vrugtloos afgelopen, maar wij rekenen ons verplicht om alle mogelijke middelen om vereeniging te verkrijgen. Echter ebben wij ons aan elkander en aan God verplicht om voor de waarheid te strijden, door Gods genade tot ter dood toe, zo wij behoudens de Waarheid geen vereeniging met de algemene Kerke kunnen treffen, en zo God het mogte toelaten dat de verbodene placaten tegen het uitoefenen van onzen Godsdienst, tegen ons doorgezet of gescherpt worden, reden ist dat ik ook heden om het Woord Gods gebonden ben. Onze vijanden zijn gewoon te zeggen dat wij de ovrigheid ongehoorzaam zijn en daarom lijden wij 't zo wij overtreden 's Lans wetten door het uitoefen van onzen Godsdienst. Maar het moeste bewezen worden uit Gods Woord dat de Overheid magt heeft de Kerke wetten te geven, daarenboven verklaren zij in hunne gegevene resolutien de reformeerde Leer voor te staan en daar hun overtuiging is aangewezen, dat de Waarheid betrekkelijk algemene Kerke niet aan hunne maar aan onze zijde is en het tegendeel is ons nog niet bewezen. Ook kennen zij geen hooger regt en magt als van menschen en zeggen dat daarnaar onze Godsdienst niet dan als daar door in Geldboete en gevangenis vervallen te zijn mag uitgeoefent worden doch het is voor Gods volk tot grote blijdschap dat de Heere regeert. Het behage de Heere om de Overheid van ons

Vaderland te verhgten om Gods oppermagt te erkennen en te gehoorzamen om Zijn volk te laten trekken pp dat Gods plagen over ons ophouden, die nu al enige jaaren zijn te zien

geweest in den Landbouw. God zal zekerlijk Zijn volk redden al zal Hij daartoe ook grote gerigten op de aarde brengen, dat ik ook stelUg verwagte zoo er geen bekering plaats heeft,

In mijne banden ondersteunt mij God en ik ben blijde dat God mij niet alleen verwaardigt te lijden om het Woord Gods, maar dat ik daar ook bijzonder geloovig mag onder verkeren. Van de gemeente word er gedurig gebeden tot God gedaan om mijne verlossing, dat mij verblijd dat zij nog begerig zijn naar het Woord Gods en begeren daarom mijn aangezigt te zien, dat mij ook vertrouwen geeft dat God hen zal verhoren en mij op Zijnen tijd verlossen."

* Deze door een zekere H. H. Scholte afgeschreven brief werd door wijlen pastor B. H. Lankamp van Uelsen opgespoord. Mevr. E. Lankamp-Döring stond mij dit zorgvuldig bewaarde document voor plaatsing in „de Saambinder" af. Langs deze weg ook daarvoor nog onze vriendelijke dank.

A. O.

[Een gevangenisbrief \(2\), 15 juli 1976](#)

In het vervolg van de brief geeft Sundag zijn mening over de emigratie naar Noord-Amerika. Volgens H. Algra (pag. 183 „Het wonder van de 19e eeuw") vertrok Ds. van Raalte in september 1846. Onder zijn medepassagiers bevonden zich ook lieden uit het Bentheimse.

Reeds eerder vermeldde ik dat Sundag meer geposteerd was voor Ds. H. de Cock dan voor Ds. A. G. van Raalte. Uit de inhoud van deze gevangenisbrief komt opnieuw aan het licht dat Van Raalte niet mocht delen in Sundags sympathie. De Bentheimse prediker spreekt vander van „Milionen van de slechts soort van Menschen" die vanuit Europa vertrokken naar Amerika. Algra schrijft van een machtige stroom landverhuizers uit West-Europa naar de Verenigde Staten.

Uiteraard bedoelde Sundag niet te zeggen dat zich onder de emigranten geen godvrezende mensen hebben bevonden maar hij had persoonlijk niet de minste vrijmoedigheid om „zijn land en zijn maagschap" te verlaten. Zulk een standpunt kan zijdelings ook door de volksaard worden beïnvloed. Het is wel bekend dat Tukkers of Tubanten, waartoe de Bentheimers ook wel gerekend mogen worden, zeer gebonden zijn aan hun geboortegrond.

Het door Sundag bedoelde boekje was een publicatie van Brummelkamp en Van Raalte. De titel was: „Landverhuizing, of waarom bevorderen wij de volksverhuizing naar Noord-Amerika en niet naar Java".

Thans laten wij de ernstige Sundag vanuit de gevangenis aan het woord.

„Betrekkelijk het vertrekken na Amerika wil ik u het volgende mededelen. Zoo veel ik er van weet is van de afgescheiden Leeraars van Raalte alleen vertrokken, en op heden staan daar ook eenige huisgezinnen uit het Neder Graafschap te vertrekken, maar bij ons in 't boven Graafschap zijn zij daar tegen. Inuners idiegene, die het belang der Kerk Gods behartigen, en daar mede ik er van gesproken hebbe, die hebben zich daarover verklaard tegen te zijn en ik voor mij houde daar ook geheel niet van.

Niet dat ik de zaak dereikt durf veroordelen op zich zelf, maar dat ik het zou houden voor een algemeen bevel van God voor al Gods volk, even of de Heere van hier zou vertrekken en

Europaas inwooniders aan zijn wraak overgeven, gelijk ik wel van eenige gehoord hebbe die vertrekken willen, dit durf ik op mijne gebeden, die de Heere mij nu 8 bis 10 met zijne kinderen in onze gemeente voor dit Graafschap en voor Europa om den opbouw der Kerke gegeven

heeft, wel in de sterkste overtuiging mijnes gemoeds tegen spreken. Zonder vreze om door het tegendeel beschaamt te worden, hoewel ik na Gods Woond onveranderlijk vaststelle dat, indien het niet door een algemeene Bekering word voorgekomen, Europaas inwoonderen de zwaarste oordelen te verwachten hebben. Maar het staat ook effen onveranderlijk, na Gods Woord bij ons vast dat de Heere alhier Zijn Kerken wil bouwen. En ik houde mij ook stellig overtuigt dat die in Amerika meer Godsvrucht verwacht en minder Goddeloosheid en Zedeloosheid meent te vinden als hier, dat die zich stellig bedrogen vind, want juist bij Milionen de slechts soort van Menschen zijn uit Europa na Amerike gereist. Zoo er anders, dat ik niet geloof, geen zedenbederf hadde plaats gehat zoo zouden het deze daar hebben doen stand grijpen. Tot mijnes overtuiging hier van hebbe ik drie Brieven, uit Amerika geschreven, gelezen, waar in die Man schreef dat er velen bij de weg liepen, zwierboUen die geen Arbeid hadden en dat vrouwen, wier mannen daags door zwaren arbeid een Dollar verdienen, als die voornaamste Burgers alhier gaan gekleed, zoodat hij verzekert indien zij hier zoo pronkenachtig gingen wat uitgelachgen wierden. Hij zegt dagelijks waren daar vuurwerken, paardrennerijen en allerlei schouwspelen te zien. Die man verhaalt dat als een groot plaizier dat zij daar hadden, niet wetende dat dat met den Geest van 't Evangelie strijdig was.

Wij kunnen het verder niet voor een algemeen bevel van God voor al Zijn Volk houden als wij aanmerken de reden waarom, en de bedenking die men tegen den persoon des Leeraars hebben die vertrokken is. En in opzicht is 't direikt strijdig met den Woorde Gods, de reden hebben haar opzicht meest op de burgerlijke betrekking als zwaare belastmg, verwachtmg van Gods oordeelen, uitzien na een beter bestaan in de Wereld enz. Gelijk ook word bijgebracht van Van Raalte in een Boekje uitgegeven om daar door de volksverplanting te bevorderen. Het staat juist oiet den Bijbel niet in strijd om zijn borgerstanid en woning te veranderen die vraag moeste hier zijn als mijn uitwendige bestaan mij aanleiding hiertoe geeft wil het God zoo, kan ik het in Gods gunst doen, ben ik in mijn Consentie voor God overtuigt dat ik van God geroepen worde. Dit word in dat Boekje van van Raalte tot dat einde opgesteld en een ieder als de hoofdzaak van beproeving zijn zelfs niet voorgehouden. Ook word daarin bijgebracht even ow de beperking in de Godsdienst daar regt of vrijheid toe geeft, daar dat in Nederland geen naam mag hebben immers in vergelijking met de oude Hollanders, als idloor de Spanjaarden de kinderkens van des Moeders borsten wierden gerukt en tegen de straten wierden verplettert als men de Menschen door allerlei wreede dooden zag ombrengen, de vrouwen begerden te sterven met hare mannen daar zij toch niet leven mochten.

De zwangere vrouwen wierden opengesneden, de maagden wienden verkragt, kerken en hmzen stonden in de vlam. Die evenwel getrouw zijn gebleven, daarom zullen die hunne regters zijn, ja die zonder des Heeren Roeping gaat vlugten die beschuldigt God van onwijsheid, liefdeloosheid omtrent zijn Maagschap en vaderland. Door Gods genade komt mij dit niet in den zin om te vlugten, niet tegen staande ik dit om 't Woord Gods uit de gevangenis heb geschreven. Dat zij daar een eigen hoek land gekocht hebben daar zij afgescheiden van alle gemeenschap van menschen dachten te leven, dat staat op onwisse vertellingen zoo veel ik weet. Ook is zaïlk een inzicht geheel strijdig met den Bijbel, zoo ik boven gezegt hebbe. Ik heb den Bijbel geleezen en herleezen maar daaruit niet gezien dat GodS Volk onder het Nieuwe Testament afgescheiden van alle gemeenschap van menschen op een eigen hoek der

Weereld zouden wonen. Juist het tegendeel" enz. Publicatie van deze brief houdt niet in dat ik de waarde van Ds. Weststrate's artikelen over Ds. van Raalte beoog te reduceren. Integendeel! Hoewel Ds. Sundag een zeer achtenswaardig man is geweest heb ik niet de pretentie (dat zijn woorden het einde van alle tegenspraak betekenen. Maar uit deze en dergelijke geschiedenissen kan men leren dat meningen van mensen — ook van achtenswaardige personen — steeds moeten worden gereguleerd aan Gods Woord en indien daaruit niet een uitdrukkelijk antwoord verkregen wordt blijft het: „een ieder zij in zijn gemoed ten voUe verzekerd". Ook voor het besluit tot emigratie is het nodig een stille en geruste consciënte te hebben.

A. O.

[Een gevangenisbrief \(3\), 29 juli 1976](#)

Deze, wat moeilijk te lezen, afschrift-brief is wel een bewijs dat de Oostfriese afgescheidenen de proponent van Bentheim als hun raadsman beschouwden. Sundag heeft zijn antwoord gegeven maar de afschrijver H. H. Scholten is er niet in geslaagd het weer te geven in korte en duidelijke zinnen. Hier en daar heb ik, teneinde de leesbaarheid wat te verhogen, daarom een punt of komma ingevoegd.

In „de oefenaars van Haaftenkamp" zagen we H. H. Schoemaker in 1843 op de Synode te Amsterdam. Uit dit briefgedeelte vernemen we dat Sundag hem heeft vergezeld. Sundag heeft „van Rolte" niet alleen horen spreken op de Amsterdamse kerkvergadering maar hij heeft hem persoonlijk thuis bezocht. Vermoedelijk zal dit zijn geweest in de periode dat van Raalte te Ommen heeft gewoond.

Zonneklaar blijkt uit dit schrijven dat Sundag het niet begrepen had op Scholte en van Raalte. Hij zag in hen voorstanders van heilloze nieuwigheden. Neen, Sundag paste meer bij Hendrik de Cock die meer behoudend naar voren kwam. Uiteraard zal de omgang met De Cock en het van hem ontvangen onderwijs bijgedragen hebben tot een meer bestendige band met de vader der afscheiding.

Het vorige briefgedeelte eindigde met Sundags onderzoek in Gods Woord om daaruit een standpunt in te nemen t.o.v. het afgezonderd wonen. Hij vervolgt dan:

„De Heere Jezus zegt in Matth. 5 : 14: „Gij zijt het licht der Wereld, en Paulus leerd Gods volk als lichten te scheinen in "t midden onder een krom en verdraait geslagte. De plaats Jer. 23 : 37 die geeft daartoe evenmin schein noch rede. In deze Schriftplaats wordt aan "t gevangen Volk Gods op hunne Beking een Wederverlossing uit Babel en een bezitting int land Canaan toegezet en dat ik ook vervuld. Zoo die teks al in die ruimte moet gevat worden dat het op de Nieuwe Testamentische Kerke zijn betrekking heeft, zoo moet men door haar land de ware Kerke verstaan (Hooglied 7 vers 8, 9). Want God getuigt in Mal. 1 : 11: „van den opgang der zonne tot haren ondergang zal mijn naam groot zijn onder de Heiden en aan alle plaatsen zal mijn naam Reukwerk toegebracht worden. En die daar oordelen Gods wil ontflugten is geheel het einde mis. Die kunnen niet ontflugt worden door van het eene einde der wereld tot het ander te vlugten (zie Ps. 139 : 10) maar door ene Waaragtige Beking, zoo als het op elke Bladzeide van Gods Woord geleerd word, en door het aannemen van Gods Beloften na Psalm

91. 't Is waar, de joden konden niet behouden worden in de belegering der Babiloniers ten tijde van Jeremias af. Neen, zij moesten tot de Caldeen vlugten, maar daar had men ontfeilbare mannen Gods, die haar van 's Heeren Weegen dat belasten. Die ontfeilbare mannen ontbreken ons hier echter.

De bedenking die men hebbe tegen den persoon van Rolte, (van Raalte, O.) en die het in dezen met hem houden, zal ik hier eenvoudig ter neer stellen. Een ieder oordele dan voor zich zelve. Waarschijnlijk is uwer bekend dat er al van 't begin der Afscheiding veel verdeeltheit heeft plaats gehad onder de Afscheidene gemeenten in Nederland. Altans het bestaad in Waarheid also dat er al lang twee partijen in 't Ugchaam der Afscheidene Gemeente hebben bestaan. Toch maakten die van de zeide van van Rolte verre de kleinste partij uit. En van die zeide is het dat zig gedurig Nieuwigheden hebben op gedaan die de Kerke niet alleen hebben verontrust maar ook groot nadeel hebben toegebracht. Daar dit van belang is en wel verdient opgemerkt te worden heeft mij de ervaring geleerd. Wanneer ik in 1846 eene Sinodale vergadering der Afscheidenen te Groningen hebbe bij gewoond dan wierden daar meer(dere) Artikelen, die van de zeide van van Rolte zich openbaarden, door de Sinode overwogen en eenparig veroordeeld. Het waren: „Artikelen die 't geloof schadelijk, tegen Gods Woord en de beproefde leer der (ge)reformeerde kerk te lang om hier te verhalen". Deze Artikelen waren in de lastbrief van de Broederen van NoordhoÛand opgetekend. Voor zooveel ik weet werd het aldaar niet ontmiddellijk in 't openbaar door van Rolte geleert maar veellicht door Scholten (Ds. H. P. Scholte, O.) of zeine Decipelen.

Maar dat van Rolte meer met Scholten, die in veel opzigten met de Afscheidene gemeente in streid staat, en van haar ...? ... houd, dat heb ik uit zijn eigen mond (gehoord) wanneer ik voor vier jaren aan zijn huis met hem over het verschil der kerke sprak. Hij hield het meer Scholte dan met die welke zich aan de oude beproefde leer wensten te houden en die tegen de Nieuwigheden zijn. Hij ging Scholte daarin zelfs te boven. Van Rolte is" het met de Kerke niet eens als zij zich aan de dordtsche kerkorde wenst te houden. Hij heeft in mijn bijwezen dat op de Sinode 1843 te Amsterdam met zijn daden getoond. Deze Sinode wilde geen leden aanvaarden als die welke verklaarden de dorche kerkregelen te volgen. (Van Raalte) is daarom weggegaan. En dat van Rolte ook niet vast staat, of voor heeft gehad de kerke met opzet te bedriegen, blijkt uit zijn eigen handtekening onder een voorrede in het „kerkelijk Handboekjen". Hij verklaart daarin met anderen en erkent tot zijn leedwezen tegen de gemeente gezondigt te hebben door het verwerpen der dortse kerkenregels en door het invoeren van Nieuwigheden. Voorts belooft en verzekert hij, door handtekénmg, voorts na de dortse kerkregels te handelen. Doch kort daarnaar heeft hij de zelfde redenen verworpen en deze Nieuwigheid, Wespelturigheid heeft de Kerk veel veronrist en voorts bij de Weereld Smadelijk gemaakt. Hieraan, zeg de Heiland zal de (wereld) bekermen dat gij mijne Decipelen zeit, zoo gij liefde hebt onder malkanderen. God geve dat zulke menschen mogen te regt gebragt worden, of uit de Kerke uitgaan. God zou daar door verheerlijkt worden en Zijne Gemeente Verbleid en tot ruste koomen. WeU de Nieuwigheden van van Rolte en die het in dezen met (hem) eens zijn, bij de meeste geen ingang maar tegenstand vinden."

A. O.

(Wordt vervolgd)

Een gevangenisbrief (4), 7 oktober 1976

Weil de Nieuwigheden van Van Rolte en die het in dezen met (hem) eens zijn, bij de meeste geen ingang maar tegenstand vinden, en van Rolte door het aanleggen van een Potfabriek zijn meeste Geld verspild heeft, En zoo mij gezegt is van de gemeente van Arnhem, daar hij laats gestaan heeft, niet boven de helft van het beloofde tracktement konde opbrengen, en daarom zijn bestaan daar schaars hadde, geen aanleiding of wel eene wezentlijke oorzaak van zijn vertrek is geweest, laat ik aan een ieder(s) oordeel over. Het komt mij verdagt voor zoo ik zelfs opgemerkt, als ook van anderen gehoord hebbe, dat eenige menschen van de zijde van van Rolte een ieder mensche tot het vertrekken na Amerieka zoeken op te vroejen. (zoeken aan te zetten). Men kan hier zijne reden van zeggen tot een inligting van een ander, zoo ment nodig oordeelt daar met anderen van te srpeken maar dan moet men de menschen die genegen zijn te vertrekken aanraden zig in consentie voor God te onderzoeken, of zij roeping van God hebben. Zoo niet (dan) moet men hun het vertrekken afraden. Die nu wil beweren dat God niet hier maar in Amerieka Zijne kerke wil bouwen, van die gene wil ik de rede toch wel weten waarom "t zou zijn dat van Rolte daar na toe is gegaan daar doch over "t algemeen idie Leeraars, die voor de Oude beproefde geloofsleer en dortsche Kerkenorde zijn, zoo veel ik weet tot hier toe tegen zijn. Was het dat men hoorde dat daar honger was naar Gods Woord, en dat van daar ene Stemme was even als dien Macedoniesen Man die Poulus in een gezigte zag en riep: „komt over en helpt ons", niet minder als dat hoorde men er van. (bedoeld wordt dat deze roep juist niet werd gehoord, O.) Maar zoo ik gezien hebbe in het boeksken van van Rolte en in enige brieven, en uit enige andere uit Amerika van de Afscheidene geschreven, waarin gesproken word, van enen vetten bodem, Schoone Koeweiden, en dat men daar brood zonder bedruktheid eet, en dat zij ons nodiegen om daar te komen, om toch niet langer het brood der bedruktheid te eeten, en prijzen de wijze van "s lans regering aldaar enz; om die kwade rede kunnen daar wel nienschen na toe trekken, die naar verandering staan, en een aards Canaan zoekken en hier in druk verkeren, zelfs veragterde kinderen Gods, maar die Gods Wil te doen hunne dagelijkse speize houden, en een hemels Canaan zoeken, dat hier bij aanvang in de vereniging met Gods wil bestaad, die wagt op ene GoddeHjke roeping, en ik houde mij vast overtuigt dat als zommige menschen zoo veel met God en Zijnen dienst op hadden en daar zoo vol van waaren als van Amerieka, men zoude hen in de toekomstige Wereld vast in den Heemll vinden. Word alhier de wereld door een Opperhoofd, met daar aan ondergeschikte Reiiicstaden , (ge)regeert en amtenaren, betaald men aan de zelfde Schattinge en tol, dat is in Gods Woord gegrond, zijn die wat drukkent daar wij in ons land over klagen kunnen, erinnere zig "t dat het de zondeschuld is en daar Israel onder het oude verbond in vele belasting viel, gelijk hun door den man Gods Mozes was gedreigd, Deutm. 28. En wie met opmerking den Beibel leest, zal zien dat de Heere zulk bezwaren als een remedie heeft gebruikt om zijn volk van afdwaling te genezen, waar zij in voorspoed toe vervallen waren.

Verders zal ieder die een levendig geloof heeft door ervaring leren, dat Poulus de Waarheid heeft gezegt, namentlijk die de Heere lief heeft die kastijd hij, als Jeschurin vet wierd schloeg hij achter uit, Deut. 32 : 15. Was het tijd, zegt Eliza tegen zijnen jongen, zieHjke klederen en Wijngaanden te nemen. Ik hebbe niet geschreven dat iemand op mijne woorden zou aangaan, en daarom het vertrekken geheel veroordelen, want dat durf ik mij niet ondernemen, maar een ieder die dit leest bedenke de tegenbedenking hier tegen het ligtvaardig vertrekken ingebragt, en brenge het voor God op dat God hem voor "t wandelen in eigen wegen moge bewaren,

meer tegenbedenkingen die gegrond waren, zou ik hier hebben kunnen opgeven, maar dan zou 't bestek van een parteculier brief te buiten gaan.

Voorts broeders zijt blijde, word volmaakt, zijt getroost, zijt eensgezind, leeft in vrede, en de God der liefde en des vredes zal met u zijn, Amen.

Alle Zions kinderen bij ons groeten U. De groetenis van J. B. Sondag in wiens naam ik dit geschreven hebbe

H. H. Scholten

Ik onderteken mij u zeer toegenegen Broeder

in den Heere

J. B. Sondag.

Hoewel de schrijver Scholten het betoog van — toen nog kandidaat — Sundag in onmogelijke zinnen heeft neergeschreven, het is niettemin duidelijk dat de gevangen prediker een algemene emigratie van afgescheidenen afwees. Bovendien kunnen we wel de conclusie trekken dat van Raalte en Scholte (Ds. H. P. Scholte van Utrecht) in Sundags ogen „nieuwlichters" waren.

Sundags afkeer van de door predikanten georganiseerde landverhuizing had tot gevolg dat de Boven-Graafschappers, rond het stadje en zijn gemeente Bentheim, bleven waar ze waren. De Beneden-Graafschappers, uit het noordelijke deel van de Graafschap, hebben echter zijn mening niet gedeeld want „Graafschap" in AJerika vormt het bewijs dat een flink aantal oud-gereformeerden daarheen is vertrokken.

In de levensgeschiedenis van Ds. G. J. Raidt, em. pred. van de Presb. kerk te Cincinattie (Ohio) komen we 2 Bentheimers tegen, nl. Willen Greven en Jan Rabbers, zij sloten zich bij Raidts gemeente aan. Eerstgenoemde werd zelfs voorganger in Raidts plaats. Deze oude predikant verhaalt dat Greven, Rabberts en Ds. Bahler, hier te lande o.a. pred. te Hellendoorn en Deventer, hem tegenstonden. Ds. Bahler wordt door Raidt uitgemaakt voor een Arminiaan. Een andere emigrant uit het Bentheimer land was de oefenaar Geert Broene van wie in 1884 te Grand Rapids een predikatie werd uitgegeven. Een kleinzoon van deze oefenaar bracht het volgens een in de loop van 1974 in „The Banner" opgenomen „In memoriam Prof. Johannes Broene" tot hoogleraar.

Ofschoon men met Sundag van mening kan verschillen kan niet worden gezegd, dat hij een algemene emigratie op lichtvaardige gronden heeft afgewezen. Een biddend onderzoek en een vrije consciënte waren voor hem zaken die ook, bij verwisseling van woonplaats en bij verlaten van het geboorteland, niet over het hoofd mochten worden gezien. Zijn oordeel over Van Raalte, Scholte en andere leraren komt mogelijk bij sommige lezers wat negatief over.

Maar na lezing van „60 jaren Strijd en Zegen", waarin Dr. H. Beets de geschiedenis van de Chr. Ref. Church in Amerika heeft beschreven, zal men zeker geneigd zijn Sundag in het gelijk te stellen. In hoeverre de Amerikaanse vrijmetselaarsbeweging identiek mocht zijn met de gelijknamige organisatie ten onzent laat ik buiten beschouwing, toch kan ik begrijpen dat vóór velen zijn tolerante houding in die kwestie onaanvaardbaar is geweest.

Tenslotte wil ik nog gaarne doorgeven wat mij een lezer uit Barneveld schreef over de persoon Jan Berend Sundag, t.w.:

„Mijn uit Enschede afkomstige moeder vertelde mij meermalen, dat Ds. Sundag lopend van Bentheim naar Enschede kwam en na de zondag ook lopend weer terugging. Dat was een wandeling van circa 5 uur. Hij ontving voor zijn werk een beloning van 2 Prusken daalders, dat was 2 maal drie Mark a 60 cent. Met dat geld kwam hij echter nooit thuis, want hij had onderweg twee adressen van godvruchtige vrienden, die het zeer arm hadden en waar hij dan het geld achterliet.

Als Ds. Sundag goed op dreef was zette hij beide handen als een trompet voor de mond en dan kon de kerkdienst wel eens duren tot bij half één. Was dat echter niet het geval dan kon het gebeuren, dat hij om een uur of elf zei: „De bron is opgedroogd. Amen”.

Hij was inderdaad een man des gebeds... een zuster (of schoonzuster?) van Ds. Klinkert uit Zwolle werd in de pastorie ontvangen door Mevr. Sundag. Op haar vraag, of dominee thuis was kreeg zij een bevestigend antwoord. „Als u binnenkomt zal ik hem u wijzen”. Toen ze de gang doorliepen wees zijn vrouw haar een op een kier staande deur. Ze zag Ds. Sundag in de kelder op de lemen vloer in gebed verzonken. Dat was zijn bidplaats. De lemen vloer was op die plaats uitgesleten.”

Verder bleek nog uit deze brief dat Sundag aardappelen met spekvet als zijn koningsmaal beschouwde. In zijn veelvuldige gevangenschappen zal men hem dit echter wel hebben onthouden.

(Slot)

A. O.

P.S. De artikelen over de kerkhistorie van Bentheim bezorgden mij nogal reacties. Een theoloog, een geograaf, bezig met zijn dissertatie, en „gewone” lezers kwamen erop af door nadere inlichtingen te vragen. Van enkele lezers vernam ik zelfs dat ze naar Bentheim waren getogen en daar de kerk, de gevangenis en het graf van Sundag bezochten.

De waarderende reacties, ook uit Amerika, heb ik erg op prijs gesteld.

A. Otten, Rijssen